This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Andrássy
FCE

A MAGYAR ÁLLAM

FÖNMARADÁSÁNAK ÉS ALKOTMÁNYOS SZABADSÁGÁNAK OKAI.

IRTA

GRÓF ANDRÁSSY GYULA.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1905.

Ára 6 K.

A MAGYAR ÁLLAM

FÖNMARADÁSÁNAK ÉS ALKOTMÁNYOS SZABADSÁGÁNAK OKAI.

IRTA

GRÓF ANDRÁSSY GYULA.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1905.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
289104A
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R 1927 L

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

		Lap
I.	Fejezet. A Habsburgok uralmának megalapítása	3— 22
II.	« Az ország megoszlása	23— 50
III.	« Az egyesülésre való törekvés	51— 74
IV.	« A nyugati és a keleti szövetség előnyei	75— 86
V.	« A királyi hatalom növekedése	87—102
VI.	« Az idegen befolyás növekedése	103—115
VII.	« Küzdelem az idegen befolyás ellen	116—135
VIII.	« Az alkotmány ellenálló képessége	137—162
IX.	« A reformatio terjedésének okai és hatása	163—195
X.	« Bocskai fölkelése	196—240
XI.	« Politikai és vallásbeli ellentétek II. Mátyás idejében	241—270

A MOHÁCSI VÉSZTŐL

A HARMINCZ ÉVES HÁBORUIG.

I. FEJEZET.

A HABSBURGOK URALMÁNAK MEGALAPÍTÁSA.

A mohácsi vész történetünk forduló pontja. Magyarország egysége ezen naptól fogva hosszú időre megbomlik. Új természetű veszély támad. Míg eddig a nemzet maga volt ura sorsának, mostantól fogva elhatározó befolyása van reá idegen elemeknek. Könnyen rabjává lehet szövetségesének. Új érzelmek és új gondolatok keletkeznek. Sokáig a vallás uralkodik a politikán. Míg eddig az Árpádok kihalta óta a dynastiák gyakran váltakoztak a trónon, Mohács óta ugyanaz a királyi ház bírja a koronát napjainkig.

A vezető férfiak is megtizedelve lépik át az új idők küszöbét. Ritkán pusztított a halál oly sűrűn a vezérek sorában, mint ekkor.

A Mohácsra virradott kor mindemellett a réginek a folytatása. A nagy változások csak idővel bontakoznak ki az események tömkelegéből. A múlthoz simul a jelen. A cselekvések indító okai a régiek. Az előbbeni hangulatok, fölfogások, szokások befolyása alatt foglal a nemzet állást az új eseményekkel szemben.

A királyságnak Mátyás halála után megindult hanyatlása és a nemzetnek ezzel kapcsolatos bomlása tovább tart, s az egész XVI. század eseményeit befolyásolja.

Láttuk, hogy két párt küzdelme adott irányt a Jagellók korának. Mohács után folytatódik e viaskodás.

A mohácsi csata legközvetlenebb politikai hatása: e két párt hatalmi egyensúlyának megdöntése.

A végzetes hadjárat előtt az udvari párt kormányozta az országot. A csatát is túlnyomó részben a király pártja vívta. A többnyire ellenzéki megyék soraiban nagyok voltak a hézagok. Szapolyai, az ellenzék vezére, saját seregével és híveinek nagy részével távol maradt a döntő ütközettől. Mohácsnál tehát a királyi pártot verték szét és a nemzeti párt kerekedett fölül.

Ennek a körülménynek elhatározó befolyást kellett a nemzet jövőjére gyakorolnia. A megbukott párt az osztrák házzal kötendő szövetség politikáját követte. Ez hozta létre a házassági kapcsolatot a Jagellók és a Habsburgok között. II. Lajosnak gyermekkorában a főnemesek töredéke a Habsburg-dynastia egyik tagját akarta kormányzóvá tenni és arra törekedett, hogy e család örökösödési jogát is törvénybe iktassa.

A köznemesek pártja pedig a nemzeti királyság helyreállításáért hevült. Szapolyait szerette volna a Jagellók után királylyá teni. Törvényt is hoz, a mely idegennek megválasztását tiltja.

A mohácsi ütközet első következménye tehát az volt, hogy az egyetlen talpon álló fegyveres erő a nemzeti királyság eszméjét szolgálta.

A nemzet jövője tőle függött. Egy időre legalább határozatainak senki sem mondhatott ellent. A főkérdés tehát az volt, meg fogja-e ezen csoport politikáját változtatni?

Ha a török az országban marad és területe egy részét azonnal elfoglalja, a veszély közvetlensége talán új útra tereli a vezető férfiakat. De a szultán kivonul a feldúlt és megalázott országból, s nem vonja le győzelme természetes következéseit. Munkája gyümölcseit nincs miért féltenie. Mint a puskás, ki a megsebzett vadat nem üldözi, tudván,

hogy annál biztosabban vérzik el, úgy cselekszik a nagy Szulejmán s magára hagyja a nemzetet rossz ösztöneinek és a megbomlott fegyelemnek martalékául. A nemzetben az a hit támadhat, hogy egyelőre legalább nyugalma lesz; hogy a hatalmas hódító nem tör élete után; hogy, bár szerény keretben, de rögtöni harcz nélkül föntarthatja létét.

Az ilyen remény könnyen megtéveszthet. Az ember hajlandó annak a bekövetkeztében hinni, a mit kíván. Főleg romlott időkben, mikor a kicsinyes önzés uralkodik

Az illusio, mely a vereség egyik okozója volt, utána sem oszlik el. A pártok nem látják be, vagy nem akarják elismerni, hogy a haza olyan helyzetben van, hogy minden visszavonástól tartózkodni kell.

Szapolyai előbbeni czéljai után tör; a korona kell neki. Hunyadi János Várna után nem igyekszik a trónt elfoglalni. Egész törekvése arra irányult, hogy a nemzet lelkét megedzze és egységét megóvja. De Szapolyai nem nagy ember. Hunyadinak a saruját sem méltó megoldani. A válság nagysága nem arra ösztönzi, hogy személyes érdekeit félretegye, hanem arra sarkalja, hogy becsvágyát fokozza. A nemzet baja nem a kötelesség érzetét ébreszti lelkében, hanem jó alkalomnak tekinti azt, a melyet ki akar aknázni.

A monarchikus vagy aristokratikus államrendnek, mely örökölt politikai hatalmat ruház egyesekre, a legnagyobb hátránya az a döntő befolyás, a melyet esetleg gyenge embereknek biztosít. A tehetségével arányban nem lévő nagy állásba jutott egyén a magaslaton könnyen elszédül és vágyait nem bírja mérsékelni. A lángész túlcsapongása nagy károkat okozott a nemzeteknek; de a nagy erő nagy vágya természetes. Helyes ösztön, éltető elv a szülője, az az elv, hogy az érdemesé legyen az elsőség. A kis ember nagyzása jogosulatlan, s ellentétben van a nemzetek érdekeivel, a haladás törvényeivel.

Szapolyai nagyravágyása a közérzületben mégis rokonszenvre talált. A nemzet nagy része félt az idegen uralmától. Sok adat bizonyítja, hogy nagy ellenszenv uralkodott a német iránt. A régmúlt időkig visszanyúló sok tapasztalat élesztette ezt az érzést. Az Árpádok küzdelme a német császárok fennhatóságával volt távoli háttere a németellenes hangulatnak. Most újra felelevenültek ezek az emlékek, mert századok óta először támadtak fel azon tervek, melyek hajdanában Európa egyensúlyát és a mi önállóságunkat is fenyegették. V. Károly a régi császárok nyomdokaiba lépett. Miként a Hohenstaufok, ő is a Nagy Károlyéhoz hasonló szerepre vágyott.

Ehhez járult, hogy a Habsburgok rossz emléket hagytak nálunk maguk után. Hosszú évek válságait okozta az az álláspontjuk, hogy Magyarország örök jogon az övék. Őseink a királyválasztást, a melyhez szívósan ragaszkodtak mint szabadságuk bástyájához, folyton tőlük féltették. V. László uralkodása, Hunyadi László kivégeztetése, Frigyes császárnak Mátyás ellenes alattomos politikája fokozták a hatalmas szomszéd népszerűtlenségét.

Mindezeket az emlékeket a Jagelló-kor pártküzdelmei jelszavak alakjában aprópénzre váltották fel. A nemzeti párt kézről-kézre adta őket, s így behatolhattak a tömegek közé. A köznemesség soraiban a mindent eltorzító pártos szellem nagyra növelte az idegenek gyűlöletét, különösen pedig a németét és még különösebben a Habsburgokét.

Szapolyai országgyűlési meghívó levelében írja, hogy «nem hiányoznak olyanok», kik «az ország védelmének és megmentésének ürügye alatt a magyar nemzetnek és nyelvének kiirtásán fáradoznak». Azt is mondja, hogy azért jönnek a németek, hogy boszút vegyenek rajtunk. (1526. februári gyűlés.)

A nemzet már gyakran élt más országokkal egy király uralma alatt és kevés közvetlen hasznát látta ezen kapcsolatnak. A királyt olyankor is más országai gondjai foglalkoztatták, a mikor egy egész férfiu összes erőfeszítése is alig birt volna a nálunk támadt nehézségekkel megküzdeni. A nemzet nem érezte magát egynek azzal a fejedelemmel, a kinek a nyelve idegen volt, a kinek érzelme és kötelessége többfelé megoszlott. A mi ennek ellensúlyául szolgálhatott volna, a szövetséges országok segítsége elmaradt. Az érdekközösséget nem érezték és ezért nem harczolták a mi harczainkat a fejedelmünk jogara alatt élt többi népek. Ulászló és V. László alatt Hunyadi dicső csatáinál nem voltak jelen kellő számban segédcsapatok. Nem voltak ott Mohácsnál sem II. Lajos többi országainak hadai. A szövetség haszna eddig csak negativ volt és abban állott, hogy a hozzánk kapcsolt népekkel békében éltünk. Ezen szembenemtünő előny nem birta ellensúlyozni az idegen uralkodóval kapcsolatos kelletlenségek, sőt hátrányok hatását a közérzületben. Ki gondol elkerült, tehát nem érzett bajokra? Egyesek nagy ritkán, a tömegek soha.

A kard erejére, a törvény szavára, a nép hangulatára támaszkodva felülkerekedhetik tehát Szapolyai pártja, s még a mohácsi vész évében megválasztják vezérét királynak.

Hunyadi Mátyás korát akarták feleleveníteni. A közvélemény azt hitte, hogy mint egészen önálló állam, szomszédainkkal való szerves kapcsolat nélkül, megvédhetjük magunkat. Nem a lemondás, nem a török előtt való meghajlás politikája győzedelmeskedett; a pártszempontokon kivül a nemzeti erőbe vetett bizalomnak hosszú ideig utolsó fellobbanása segítette Szapolyait a trónra.

Megválasztása tényével azonban még semmi sem volt biztosítva. A többség Szapolyai mellé állott, de nem az egész nemzet.

A régi udvari párt nem adja fel reményét. Az osztrák határhoz közel levő egyes nagyok a trónkövetelő Ferdinánd mellett nyilatkoznak. Mások hallgatnak ugyan, mert az erőviszonyok veszélyessé, sőt lehetetlenné teszik nyilt fellépésüket; de várják a körülmények változását, hogy szabaduljanak a gyűlölt Szapolyaitól és hogy régi politikájukhoz híven, előmozdítsák a nyugattal való benső szövetséget.

A határozatlanok közül is többen megnyerhetők katonai siker esetében és ügyesen osztogatott javakért. Ilyen befolyásoknak engedve csatlakoztak Szapolyaihoz, s e befolyások által el is csábíthatók tőle.

Ha Szapolyaiban csak egy szikrányi él abból a nagyságból, a mely merész kisérletét jogossá tehette volna. rögtöni actióval kellett volna sikereit kiaknázni.

Csak hatalmának gyors kifejtésével érhette el, hogy az egész nemzet hozzája csatlakozzék, s hogy Ferdinándot lemondásra szorítsa.

Ha a Habsburgokat meggyőzi arról, hogy szövetségesük lesz és a török ellenében megvédi a német határokat. s ugyanakkor megfélemlíti őket, talán elérheti, hogy elnapolják terveiket.

A Habsburgok ez időtájt válságos napokat éltek. Óriás kilátások nyiltak meg előttük, de éppen azért nagy veszélyek is környezték őket.

Fognak-e új vállalkozásba bocsátkozni és a magyar koronára pályázni, ha komoly nehézségekkel kell megküzdeniök és világra szóló állásukat a nélkül is megszilárdíthatják?

Rövid idő lefolyása alatt a Habsburgok a világ első dynastiájává lettek. Eddig világpolitikai jelentőségüket a sokszor kétséges eredményű császári választásnak köszönték. a miből azonban kevés tényleges hatalmat meríthettek; most új birodalmakra tettek szert.

V. Károly, a család feje, mérhetetlen erő élén áll.

Dél-Európának vezérlő hatalma Spanyolország és Nápoly utján. Észak-nyugaton a reá szállott Németalföldnek nagy vagyonával és központi fekvésével Angliát, Franciaországot és a német birodalmat fenyegetheti. A tengeren és a tengeren túl megnyílt újvilágban a keresztény fejedelmek közül senki sem mérkőzhetik vele. Éppen a mohácsi vész előtt Franciaországgal folytatott szerencsés hadjárata következtében közel van ahhoz, hogy az egész burgundi örökséget is megszerezze. A franczia király Károly fogságában megigéri, hogy e birtokokat átengedi neki. Velök Spanyolországon, Olaszországon és Burgundián át kezet nyujthatna Németalföldnek, s birtokának csaknem szakadatlan területe zárná el Francziországot a német birodalomtól és venné körül déli és keleti határait egész északig.

Mi lenne Európa egyensúlyából, mi a német birodalom régi jogaiból, részeinek önállóságából, ha a déli és nyugati Európán uralkodó ezen államcsoporthoz a magyar és a cseh korona járulna, melyek az osztrák örökös tartományokkal együtt a Németországot környező vasvilla keleti ágát is megerősítenék, s ha a Rajna völgyén kívül a Duna völgye is a Habsburgokat uralná?

Ez az óriási hatalom azonban még nem volt szilárd. Az európai szemhatáron megjelent rémes alakja maga ellen uszította az önálló erőket. E tényezők mind féltek attól, hogy egy nagy nemzetközi chaosba olvadva, idegen dynastia érdekeit kell szolgálniok.

A világnak csaknem minden részében igényeket támasztott a császári ház s a világnak minden részében ellenállásra is talált. A birodalmak nagyságával egyenes arányban szokott állani a féltékenyek és az ellenségek száma.

Már a Jagellók örökségének megnyilta előtt nagy arányú szövetség küzdött a Habsburgokkal.

1526-ban a fogságból kiszabadult franczia király megszegi igéretét, s a pápával és Velenczével Cognacban szövetkezik Károly ellen. Anglia is elhagyja a császár pártját.

Szapolyai mindezen tényezőkben természetes érdektársakra találhatott. Ha erős támadást intéz a Habsburgok ellen, s arra birja a cognaci liga tagjait, hogy közvetlen segítségben részesitsék, talán eléri czélját. De nem teszi. Eleinte, úgy tetszik, bízik a szép szóban és a rábeszélésben. A Habsburgok barátságát keresi. A kereszténység érdekére hivatkozik, a mely tiltja, hogy katholikus fejedelem rátörjön a magyarra, midőn ez a pogánynyal harczol. De a Habsburgok nem bíznak Szapolyaiban. Előre látják, hogy előbbutóbb ellenségeikhez fog csatlakozni.

Szapolyai tehát érintkezésbe lép a császár ellenségeivel; de nem bírja elérni, hogy erejüket a kelet felé fordítsák. A cseh koronát a bajor herczeg Ferdinándtól el akarja ugyan vitatni, de nem képes a választást befolyásolni.

Szapolyai nem elég erős arra, hogy szövetségesei az ő érdekeit méltányolják és kivánságát teljesítsék.

Még sokszor ismétlődik történelmünkben, Rákóczi, Kossuth keservesen tapasztalják majd, a mit Szapolyai is saját kárán tanul meg, hogy a kis Magyarországot sokan igyekeznek saját czéljaik érdekében felhasználni, de magatartását senki sem alkalmazza az ő akaratához. Nem elég tekintélyes, hogy szerinte rendezzék be politikájukat. Magunknál hatalmasabb szövetségeseink küzdelmeinkben alig vesznek részt, de elvárják, hogy mi az övéiket végigharczoljuk. Biztatnak, Ausztria ellen használnak bennünket, de nem védenek meg.

Maga Szapolyai sem ragadja meg az offensivát.

Ferdinánd így elnyeri a cseh koronát és általa megerősödve, a magyar korona után nyúl.

1527-ben rövid és könnyű hadjárat után el is éri czélját.

Mivel a tényleges birtokba vételt corruptio és fegyveres erőszak előzte meg, sokan tisztán ennek tulajdonítják a Habsburgok sikerét. Szerintök a nemzet Szapolyait akarta királyának, s a többség gyávasága és egyesek önzése okozta a fordulatot.

De nem így történt. Magyarország nem volt meghódított királyság, Ferdinánd nem erőszaknak köszöni trónját.

Ferdinánd vállalkozása egy régóta vajudó és az események erejénél fogva már megközelített combinatión alapult.

Már ebből is erőt merített. Mihelyt Szapolyai a reá nézve kedvező helyzetet nem aknázta ki, a nagy történelmi fejlődéstől előkészített kapcsolatnak sok kilátása volt a diadalhoz.

Azon országok, a melyeknek együttes birtoklása után Ferdinánd törekedett, már többször uraltak egy fejedelmet. Egymáshoz való gravitatiójuk nem volt a véletlen szülöttje. Főoka a szomszédság volt, nagy akadályokat támasztó határok nélkül.

E szomszédság majd az egyik, majd a másik ország fejedelmében keltette föl a vágyat azon királyság megszerzésére, a melynek területén a közelségnél fogva könnyen lehetett pártot alakítania s a fejedelmi jogokat gyakorolnia.

A szomszédságból tápot nyert ezen becsvágyat nagy érdekek még fokozták.

Midőn valamelyik állam egy másik hatalommal állandó ellentétbe kerül, reá nézve fölötte kivánatossá lesz annak biztosítása, hogy szomszédjával békében éljen. Benső szövetségét keresi s ha a körülmények lehetővé teszik, a vele való közjogi egység valamely alakját törekszik létrehozni. A legjobban ez biztosítja a békét, melyre föltétlenül szük-

sége van. Igy volt ez a Habsburgoknál is Magyarországgal szemben.

A Habsburgok Európa legkülönbözőbb részeiben életbevágó kérdésekkel foglalkozva, már régtől fogva sürgős szükségét érezték annak, hogy Magyarországgal állandó és biztos békében éljenek. E királyság nagyobb és hatalmasabb volt közelében fekvő örökös tartományaiknál. Ha ellentétbe keverednek vele, a helyett, hogy saját birtokaikat a császár állásának erősítésére használhatnák, a szent birodalomtól kell segítséget kérniök s a helyett, hogy örökölt tartományaikkal császári hatalmukat növelnék, miattuk kerülnek a rendek befolyása alá.

Ez a helyzet okozta, hogy a Habsburgok I. Albert óta állandóan vágyódnak a magyar korona után. Ez a helyzet magyarázza meg Frigyes császár áskálódásait Mátyás ellen. A hatalmas és tőle idegen Magyarország a Habsburgok jövőjét veszélyezteti.

Magyarországra is hasonló ösztönök voltak hatással.

Mióta a török veszély megnőtt, általánosan érzett szükség volt a nyugati határon békét teremteni. Ezért fogadták el őseink V. Lászlót Frigyes ellenszenves magatartásának és az örökjoghoz való merev ragaszkodásának daczára.

Lehetséges, hogy Mátyás becsvágyát is ez a reális érdek sarkalta, midőn Csehországot és Ausztriát meg akarta hódítani. Szeme előtt is az a vágy lebeghetett, hogy békét biztosítson a nyugati határokon, mielőtt a törökkel leszámol.

De ha ez volt a czélja, csalódott. Miként Frigyes, ő is túlbecsülte erejét. Nem volt képes Ausztriát meghódítani és azután még a török ellen fordulni.

A Jagellók idejében Ausztriának és Magyarországnak egymásra utalt volta már helyesebb politikához vezet. A két

szomszéd közül egyik sem kívánja a másikat meghódítani; politikai szövetséggel és örökösödési szerződésekkel akarják a jelenben a békét, a jövőben az állandó együttműködést biztosítani. Sajnos, e helyes politikára elkésve tértünk reá. Már nem volt erőnk ahhoz, hogy a keleten kihasználjuk a békét, a melyet a nyugaton élveztünk.

A Jagellók idejében egy új érdek fűzi egymáshoz a két ország sorsát. A török közös ellenségükké lett. Szulejman a középtengeren V. Károlynak is versenytársa lesz. Dél-Európa leghatalmasabb keresztény fejedelme és a muzulman erő minden felől érintik egymást és meg nem férhetnek egymással. A meggyengült Magyarország testén át a Habsburgok örökös tartományai is érzik a vad pogány pusztítását. A horvát tartományok ellenálló képességétől függ Ausztria nyugalma is. A Jagellók oly gyengék, hogy örömmel veszik, hogy Ferdinánd megszállja a végvárakat és hogy egy idegen fejedelem Szent István koronája területén védje meg saját határait.

Így készülnek a világtörténelem nagy alakulásai. Komoly érdekek és az általuk ébresztett ambitiók határozott czélra törnek. Végleges eredmény nélkül sokáig dolgoznak birodalmak szervezésén vagy lerombolásán. Munkájuk azonban nem vész kárba. Előkészíti a jövőt. Mikor a körülmények valamely vállalatnak kedveznek, ez könnyebb és állandóbb sikerhez juthat, ha már küzdöttek érte, mint ha az első kisérletet tennék meg érdekében.

Mihelyt Mohács földre terítette a Jagellók monarchiáját, a Habsburgok is hasznát látják eddigi törekvéseiknek.

A nemzeti királyság eszméjén kivül az osztrák szövetség is hivatkozhatik szerzett jogra: a családi szerződésekre. Pártja is van már a Habsburgoknak, a mely gyűlöli Szapolyait s régi szolgálatok jutalmát várja. A főnemesek többsége hozzájuk szít.

A mult eseményeinek a Habsburgokra nézve kedvező ezen hatásánál azonban még döntőbb befolyással volt, hogy az okok, a melyek amaz eseményeket előidézték s azon érdekek, melyek a magyar koronát a multban a szomszéd tartományokkal kapcsolatba hozták, mind nyomatékosabban jelentkeznek.

A Habsburgoknak nagyobb szükségük volt Magyarországra, mint valaha.

Már érintettük azt a nagy politikai küzdelmet, mely őket ez időtájt foglalkoztatta.

Ilyen helyzetben végzetes csapás lett volna reájuk nézve, ha a szövetséges Jagelló monarchiája ellenséges kézre kerül.

A szultán, szövetségben a franczia királylyal, Magyarország protectoratusa mellett a Habsburgok dynastiájának megerősödését könnyű szerrel megakadályozhatta.

Csak ha a magyarok pajzsa fogja fel a törökök csapásait, szilárdulhatott meg az osztrák ház német birodalma; csak ez esetben számíthatott reá, hogy európai állását megvédheti. Ha a keresztény és mohamedán világnak harcza Ausztria határai között folyik le, a Habsburgok dynastiája nem állhat meg elért magaslatán. Nem élhet czéljainak s a legjobb esetben védelmi harczban merül ki egész ereje. A kelet érdeke foglalja le minden figyelmét és idejét. Ambitiói pedig mind a nyugat felé terelik. Olaszország és Németország uralmáért küzd.

Ezért kellett Magyarországot magához lánczolnia, ennek meg csak egy biztos eszköze volt: a közvetlen uralom.

Magyarországon is sok érdek az Ausztriával való kapcsolatot követeli.

A mi kivánatos volt, a mikor a déli végvárak állottak, a mikor a törökökkel való küzdelem nagy része legalább az ország határain kívül folyt le, a mikor a magyar erő

még félelmet parancsoló volt és büszkén mérkőzött meg a mozlim óriással, az most, mikor mindez már megváltozott, elkerülhetetlenné vált.

Diadala után a török a magáénak tartotta Magyarországot s a végső leszámolásnak be kellett következnie.

E veszélylyel szembe nem szállhatunk, ha nyugat felé is védekeznünk kell.

Sőt kivánatos volt az osztrák szomszédok positiv segítsége is.

A nemzetek néha a legváratlanabb, a legcsodálatosabb heroismusra képesek. A veszély érzete olykor annyira megedzi erejüket, hogy mintegy fölülmulják önmagukat és meg birnak állani, a mikor minden számítás szerint el kell bukniok. De a ki a végső kényszerüség nélkül ilyen kétségbeejtő helyzetbe sodorja nemzetét, vétkezik. Nem szereti hazáját az, ki szükség nélkül koczkára veti sorsát. Hősiességet nem a veszélyes helyzetek felidézésében kell keresni, hanem akkor kell mutatni, a mikor az óvatosság ellenére beáll a vész. Biztossággal ki állíthatná, hogy a magyar elvész Mohács után, ha magára marad? De olyan sulyos helyzetbe jutott, annyival gyengébb volt a töröknél, hogy kötelességévé lett támasz után nézni.

A nemzet jól felfogott érdeke megkövetelte, hogy állandó szövetségest keressen.

Az európai egyensúly, Középeurópa nyugalma, a velünk szomszédos német tartományok létérdeke és Magyarország biztossága azt követelték, hogy a törökökkel szemben nagy új erő keletkezzék a czivilizált világ keleti határán, s hogy ez töltse be azt a nagy hivatást, melyet nemzetünk századokon át egymaga követett.

E nagyobb erő természetes középpontja a Habsburgok dynastiája volt.

Magyarország elgyengült állapotában, olyan királylyal,

minő Szapolyai volt, kinek születése is, tehetetlensége is sorvasztotta nimbusát, képtelen lett volna a szomszéd népeket, a szent birodalom vonzó erejétől elszakítva, magához lánczolni. Szegény Szapolyai nem arra termett, hogy újjáalakítsa Európa térképét. Sorsüldözte nemzetünk sem volt azon állapotban, hogy elérje, a mit legfényesebb korában sem birt kivívni s nyugat felé terjeszkedjék. Expansiv képességet eddig is csak kelet felé bizonyítottunk.

Ha a cognaci liga győzedelmeskedik, a cseh és morva koronát a bajor fejedelem számára megszerzi s talán az osztrák örökös tartományokat is meghódítja, akkor azon világtörténelmi nagy szükség, hogy Európa keleti határainak védelmére nagyobb erő alakuljon, a Habsburgok nélkül, sőt a Habsburgok ellenére találhatott volna kielégítést.

Mihelyt azonban a Habsburgok uralma a velünk szomszédos tartományokban megerősödik a Jagellók örökségének egyik részével, csak ők szervezhették Európa keleti védőbástyáját. Ferdinánd vállalkozásának tehát kedveztek a nagy érdekek. S a nemzet egy része megérti ez érdekeket.

Az olyan nagy csapás után, mint a milyen a mohácsi vész volt, rendesen sok idő telik bele, míg egy nemzet eligazodik és új irány után indul. Főleg ha nincs nagy embere.

A nagy férfiakat a bölcsészek nem hajlandók olyan jelentőségűeknek tekinteni, mint a közfelfogás. Bizonyos, hogy ők sem csodatevők s hogy tehetetlenek, ha nincs erő és nincs erény nemzedékükben; de hatásuk óriási. A nemzet közvéleménye, a sok közepes ember erőfeszítése is rá találhat a helyes útra, de csak lassan és csak a maga kárán okulva.

Nagy veszélyek perczében, új helyzetek szövevényei között gyorsan és biztosan megismerni a helyes politikát, megelőzni a veszélyt, megválasztani a czélhoz vezető esz-

közöket: a nagy elmék kiváltsága. Nagyszabású férfiak nélkül a nemzetek sorsa a tévelygés, a kapkodás szokott lenni. Még akkor is, ha megfelelő vezetés mellett feladatukkal képesek volnának megbirkózni.

Gyakran mondják azok, a kik az egyesek döntő szerepét kétségbe vonják, bár az eseményekre nem egyszer elhatározó befolyásukat nem tagadhatják, hogy ezek az egyének mellékesek, mert pótolhatók voltak. Ha a herosok egyike elbukik, szerintük támadt volna helyette más. A kor megteremti a férfiút, a kire szüksége van.

Vajha így volna. Azonban nincs így. Mikor volt nagyobb szükségünk kiváló férfiakra, mint Mohács előtt, a midőn el lehetett volna kerülni a nagy vereséget, s Mohács után, a mikor a sebeket gyógyítani kellett s megakadályozni azt, hogy az egynapi szerencsétlenség századokra visszavessen bennünket? S a gondviselésszerű férfiú még sem állott elő. Mikor tünhetett volna fel könnyebben az a lángész, mint ebben a korban, a melyben a nemzet a végzettel vívódott, a melyben az önkormányzathoz szokott társadalomnak a figyelme ellenállhatatlan erővel a nemzeti lét kérdései felé fordult, midőn csaknem minden egyes egyénnek érdeke is összekapcsolódott a nemzetével s a súlyos körülmények erélyes küzdelemre sarkaltak minden hazafit?

S életerő sem hiányzott bennünk. A sors súlyos csapásai ellenére is megóvott létünk és a későbbi kor eseményei bizonyítják, hogy kiélt, gyenge faj nem voltunk. Tehetséges, életrevaló nemzet küzdött az enyészettel. Az ilyen helyzetek szoktak nagy férfiakat teremteni. S még sem támadt köztünk megváltó.

Nagy férfiú a gondviselés ritka ajándéka. Ember nem tudhatja, hogy mely okok szülik és nevelik.

Mohács után nem volt a nemzetnek méltó vezére s

ezért nem birt határozott megállapodáshoz jutni, ezért ingadozott az ellentétes megoldások között.

Első ösztöne Szapolyai karjai közé hajtotta.

Egyesek megfontolt meggyőződésből, mások önző számításból állottak melléje. A többséget azonban lelke hangulata csatolta hozzá. Több motivum működött közre e hangulat élesztésében. Az egyik, mint már láttuk, a bizalmatlanság volt a német iránt, a félelem az idegenek rosszakaratától.

Ezeket az aggodalmakat Ferdinánd igéretei enyhítették.

Házának régi álláspontjával ellentétben, megválasztását kéri, mert érzi, hogy hódítás czéljához nem vezeti s hogy a nemzetet meg kell nyernie. Megerősíti az ország szabadságait.

Nem nagylelkűségből tesz igéreteket, hanem azért, mert nélkülök sohasem lehetne a magyarok ura. A közhangulat nem fordulna feléje, ha a nemzet továbbra is tőle féltené szabadságát.

A másik motivum, mely a többséget Szapolyai javára hangolta, a nemzeti királyság népszerűsége volt.

De ez sem volt elég erős arra, hogy a nemzetet kitartó küzdelemre buzdítsa.

Mátyás kivételével kétszáz évig idegenek voltak fejedelmeink s megbékültünk az ezzel járó állapotokkal. Nem szerettük meg az idegen uralmat. De az ellenszenv sem vált olyan megrögzött szenvedélylyé, hogy miatta nyilvánvaló veszélylyel is szembe nézzen a magyar. A bennszülött királyért a társadalom akkor sem fogott koczkázattal járó küzdelembe, a mikor erősnek érezte magát, a mikor nem állott egy katastropha kábító hatása alatt. Csak egyszer szállt síkra érette, a mikor a dicső Hunyadi-név szólította sorompóba.

Mohács után segítségére volt Szapolyainak a nemzeti

királyság eszméje, de sem a hazafias aggodalmakat, sem az önző számításokat elnémítani nem birta.

A nemzet Szapolyai egyéniségéért sem érez lelkesedést.

Mikor hozzája csatlakozott, hatása volt erre az elhatározására azon hitnek is, hogy sikerülni fog neki a nyugat támadásait elhárítani s az osztrák szomszéddal megegyezni, vagy hogy az európai nagy coalitio, mely V. Károly ellen fegyverben állt, megtöri a Habsburgokat.

1527-ben azonban a nemzet már világosan látja, hogy segítség nélkül marad s hogy a kereszténység legerősebb fejedelme akkor fogja a nyugat határát megtámadni, a mikor kelet felől a vad török fenyegeti. Egyszerű és nyomatékos igazság ez, a mit mindenki megért.

Midőn Ferdinánd harczba száll, belátják, hogy a nemzet koczkára vetné létét, ha a nemzeti királyságért a némettel megmérkőznék.

Mikor a nemzet Szapolyai mellett nyilatkozott, az is nyomott a latban, hogy az övé volt az egyetlen fegyverben álló erő. Most a Habsburgok serege ezen is változtat.

Szapolyai a törökkel sem tudott tisztába jönni. Ő maga és a nemzet is, még a régi fölfogások hatása alatt, keresztény politikát követtek s a nyugattal akartak szövetségben élni. Mihelyt a Habsburgok Szapolyait megtámadják, lehetetlen helyzetbe jut. A nemzet nem helyezkedhetik ellentétbe minden világhatalommal. Mihelyt nem hiheti, hogy a nyugat békében fogja hagyni, mert a kelet támadja, a Szapolyai-féle combinatióba vetett bizalma megsemmisül. Az illusiókkal együtt szétfoszlik a Mátyás-féle politika.

A nemzetnek azon része, a mely a nyugattal való közjogi kapcsolat híve volt, mert benne látta a vele való

szövetség biztosítékát is, bátrabb és erélyesebb lesz. A ki nem volt ezen nézetben, a ki nemzeti királyságot akart, a kit a Szapolyai iránt táplált ellenszenv vagy a Habsburgok igérete, pénze és adományai sem vonzottak a cseh király táborába, az is érzi, hogy a ketté bontott, megalázott, legyőzött magyarság a nyugat és a kelet nyomásának nem fog állandóan ellentállhatni. Miért koczkáztassa valaki személyét és vagyonát oly ügyért, mely jó eredménynyel nem kecsegtet?

Nem a német fegyverek ereje győzi tehát le a magyar ellenállást. Nincs komoly ellenállás, mert megváltozott a közvélemény.

A német fegyverek csak figyelmeztették a nemzetet, hogy a nyugat legfélelmetesebb hatalma, az az erő, a mely nagy méreteinél fogva az európai egyensúlyt is veszélyeztetheti, állandó ellenségévé lesz, ha nem csatlakozik hozzá, ha nem lép vele állandó szövetségre.

A nemzet tömege, mely a mohácsi vész előtt is gyakran csapott át az egyik táborból a másikba, újra helyet cserélt és Szapolyaitól Ferdinándhoz pártolt át.

Míg a nemzeti pártnak kedveztek a hatalmi viszonyok s az illusiók ködképei el nem oszlottak, hozzája csatlakozott. A helyzet változásával azonban a közvélemény is átalakul. A nemzet a kelet ura ellen a nyugat legnagyobb hatalmát, a páviai győzőt, Róma meghódítóját akarja kijátszani. A helyzet nehézségei rávilágítanak azokra a nagy érdekekre, a melyek a leghatalmasabb nyugati szomszéddal való állandó és benső szövetséget követelik.

Ferdinánd katonai ereje komoly ellenállás nélkül az egész ország ura lesz.

Ezzel a Habsburg-dynastia benne ül a nyeregben. Elérte régi vágyát. Keleti birodalmát, a cseh korona és Ausztria összefüggő tartományait, egy új királyság egészíti

ki s megvannak egy új európai nagyhatalom feltételei. Megtörtént az első lépés, hogy Európa keleti részén a keresztény társadalom ismét erős bástyára tegyen szert.

De csak az első lépés történt meg. *Az a kérdés, hogy megszilárdul-e az új alkotás?*

A legtöbb maguktól a Habsburgoktól függ.

II. FEJEZET.

AZ ORSZÁG MEGOSZLÁSA.

Szapolyai pályája és vele a nemzet sorsa fordulóponthoz jutott.

Eddig Szapolyai a keresztény társadalommal solidarisnak vallotta magát. A török ellen folytatandó küzdelemről beszélt s azt hitte, hogy Európa megnyugszik abban, hogy ő védje meg keleti határait.

Mihelyt ebben csalódott, két út között volt a választása: vagy le kellett mondania a trónról, vagy a törökhöz kellett csatlakoznia. Lehetetlen volt Ferdinánd és Szulejman ellen boldogulnia. A mint Ferdinánddal harczolt, Szulejmant kellett megnyernie.

Két egymással küzdő magyar király azonos politikával absurdum lett volna.

A nyugattal való szövetség eszméjét Szapolyai nem képviselhette Ferdinánd, a keresett szövetséges ellen.

A nemzet azon része, mely a nyugattól várta a segítséget, nem ragaszkodhatott Szapolyaihoz; annak akarva, nem akarva, örömmel vagy kedvetlenül Ferdinándhoz kellett csatlakoznia, mihelyt ő magyar igényeiért kardot rántott.

Szapolyai csak a kelettel való szövetség politikáját folytathatta. Erre csakis ő volt alkalmatos. A Habsburgok ideig-óráig meghajolhattak a szultán előtt, ideig-óráig megférhettek vele, mihelyt azonban közvetlen érintkezésbe jöt-

tek egymással, e hatalmaknak össze kellett ütközniök. A Habsburg-császárok a kereszténység vezérei akartak lenni. Miként hajolhattak volna tehát meg Mahomed utódja előtt? A római királyok Konstantinápoly felsőbbségét el nem fogadhatták. Magyarországra vonatkozólag ideiglenesen eltűrhették a szultán supremátiáját, mert ez megfelelt az istenitélet döntésének; de többi tartományaik önállóságát jó szerivel nem adhatták fel. Németország még töretlenül állott és nem helyezkedhetett a pogány fennhatósága alá.

A török pedig Magyarország elméleti protectoratusával nem elégedhetett meg, ha miatta a Habsburgok többi birodalmának önállóságát és békéjét tisztelnie kellett. Ez azonos lett volna a török expansio felhagyásával Európa irányában, a mire, míg le nem győzik, nem határozhatta el magát Mahomed próféta utódja, a kié a világ. A török ösztöne a hódítás volt. Szent hivatását látta benne. Míg ereje birta, terjeszkedni akart. Végső czélja Róma és Németország volt. Az igazhívő padisah a kereszténység fejeit, a római pápát és a császárt akarta leteperni. A világ ura nem tűrte, hogy közelében mások az övéihez hasonló igényeket támaszszanak. Tőszomszédságában, békében vele, más világhatalom meg nem élhetett.

Csak a szerényebb igényű Szapolyai férhetett meg vele. Ő megelégedhetett azzal, hogy a szultántól kapja a koronát és vele egész tekintélyét; vazallusa lehetett a töröknek, még pedig nemcsak egy tartománya fejében, hanem összes birtokaiért. Politikáját a törökéhez alkalmazhatta. S őt meghagyhatta a török a trónon a nélkül, hogy hóditó terveiről lemondjon. A megfélemlített, megalázott Magyarországot a kelet táborához lánczolhatta és vele együtt döngethette a nyugat kapuit. Szapolyai megcsonkított Magyarországa, szövetségben a törökkel, nem gátja, hanem hadművelési alapja, kiinduló pontja lehetett a török támadásoknak.

Ferdinánd magyar uralmának elismerése és a vele való béke határt szab a török terjeszkedésnek. János királysága ellenben tért nyithat további hódításoknak.

János be is látja helyzetét. Király kiván maradni. Egyszerű alattvaló vagy száműzött prætendens nem akar lenni s ezért a török karjai közé veti magát.

A török szövetség az egyetlen eszköz, a mely megmentheti trónját. Ezért nyúl hozzá. A korona és a megsemmisülés közül azt választotta, a mit rajta kívül is sokan választottak volna abban az időben is, máskor is. Meg lehet érteni elhatározását. Az utókor elismerését azonban eljátszotta vele. Nem érdemli meg a dicséretet, a ki becsvágyból tér oly útra, a melyre lépni egyesegyedül a nemzet legvitálisabb érdekeiért szabad. Az önzés, sajnos, gyakran ér czélt; de elismerésre nem tarthat számot, még akkor sem, a mikor a nemzetnek kedvesek azok az aspiratiók, a melyeket szolgálatára felhasznál.

Az igazságos itéletnek a multban és a jelenben alig van nagyobb ellensége annál a felületességnél, mely nem nézi, hogy valamely törekvés hasznára van-e a nemzetnek s hogy csupán ebből az őszinte hitből fakad-e, hanem itéletét ahhoz szabja, hogy tetszetősek-e ezek a törekvések, s megfelelnek-e bizonyos nemzeti érzéseknek és vágyaknak.

Magyarország története János új politikájával nagy jelentőségű fordulóponthoz ért. A kelettel való szövetség eszméje, ellentétben sok százados multunkkal, előtérbe lép és gyökeret kezd verni.

Eddig két király versengett a koronáért, de mindegyik ugyanazon az alapon állott. Most, Ferdinánd győzelmes előnyomulása óta, Szapolyai új irányt követ s a kelet előtt való meghajlás politikáját állítja szembe a nyugattal való szövetség politikájának. — A nemzeti lét egyik alapvető kérdését újra fölállítja a végzet.

A nemzetnek nemcsak dynastiák között kell választania, hanem a nyugatnak és a keletnek egymással versenyző világhatalmai között is.

Melyik ragadja magával a közvéleményt?

Ha a Habsburg-ház képes erőt kifejteni, a nemzet színejava, többsége vele tartott volna. A nemzet lelke vágya volt, hogy visszafoglalja Európa államrendszerében azt az állását, melyet századokig töltött be s a melyhez ősrégi emlékei csatolták. Az ország szégyenét, megalázását mindenki érezte. Mátyás fénykora még elevenen élt az emlékekben.

A jelen zord sötétségét ez a ragyogó háttér még elviselhetetlenebbé tette; sok százados dicső traditio állott a török barátsággal szemben. Az Európa védelmében hősi halált halt ősök emléke állandó tiltakozás volt az új irány ellen. A pogánynyal való szövetség a keresztény érzületnek folytonos tagadásával járt. A magyarság multjánál, műveltségénél és vallásánál fogva a nyugati társadalomhoz tartozott.

A nemzetek nem cserélnek könnyen és akadály nélkül helyet a világrendszerben. A magyar vér egykönnyen nem felejtheti el az olyan megalázást, a mely Mohácsnál érte. Ily vereség után letenni a fegyvert fájdalmas elhatározás lehetett. S mennyi mindennap érzett fájdalom, mennyi kinlódás és sanyarúság élesztette a magyarban az ösztönt, hogy a pogány invasiótól szabaduljon. Hány központja a művelődésnek, a jólétnek, a családi életnek pusztult már el. A mult mennyi dicső emlékét emésztette már föl a lángtenger, a mely az országot elborította. S mennyi forgott örökös veszélyben. Széles e hazában ki csukhatta szemét alvásra azzal a nyugodt tudattal, hogy nem ébred föl családja vonaglása és jajkiáltásai között, hogy a pirkadó napot nem fogja-e az otthonának, vagyonának romjaiból emelkedő füst elsötétíteni? Mennyi odium súlyoso-

dott már reá vérünk legádázabb ellenségére, a törökre. Hány kebel lihegett boszúért.

A nemzetnek, az egyesnek leghatalmasabb ösztönei azt követelték tehát, hogy szabaduljon ezen irtóztató helyzetből. Királyától a nemzet csak azt várja, hogy éljen védelmi hivatásának. Ha ennek a kívánságnak a Habsburgok megfelelnek, Szapolyai ügye elveszett. A nemzet lelkesedéssel követné a sereget, mely hazája integritását, a kereszténységet, a magyar név nimbusát, a nők becsületét, a lakosság szabadságát és életét, a családot, az otthont és vagyont védi meg s a legdicsőbb és legszentebb hagyományok nyomán halad.

Az európai helyzet bonyodalmai azonban végzetesen nyulnak bele a nemzet fejlődésébe. A Habsburgok sokáig nem váltják be, a mit a magyar tőlük vár. Ez a deceptio szabott irányt a jövő fejlődésének. Ez teszi lehetővé, hogy midőn minden érdek és minden akarat a Habsburgok jogara alatt való egyesülést követeli, az ország ketté szakad. Ez teszi lehetővé, hogy midőn a Habsburgok a nemzet érzésével teljesen összeforrhattak volna, keleti Magyarországon ellenök induljon meg az a szervezet, mely később a magyar szabadság védelmében találja dicső hivatását.

Nézzük közelebbről, miként történt ez.

V. Károly volt a legnagyobb fejedelme a Habsburgháznak. Az ő sorsa döntött a XVI. században a Habsburgok sorsa fölött. Ő nem volt királyunk s történetünkre mégis nagyobb volt befolyása, mint királyainknak.

Sikerei és ereje szolgáltatták elődeinknek a döntő érvet a Habsburgok megválasztására. Ferdinándot azért emelték a trónra, mert általa Károly támogatását hiszik megnyerhetni. Ferdinánd mindig «urá»-nak nevezi bátyját. Sorsa csakugyan a Károlyéhoz van kötve s általa a mienk is.

Károly hatalma nagyobbnak tetszett, mint a milyen valóban volt. Az örökjog véletlen hatása hozta össze birodalmát, nem pedig államalkotó erők. Óriási ellentétek is vannak benne.

Spanyolországban csakis katholikus kormányzat lehetséges. Az autodaphék tüze minden más irányzatot kizárt. A mórok elleni küzdelemben megizmosodott vallási fanatismus már erősebb az autokrata királynál is. Spanyolország multja irányt szab jövőjének.

Németország és Németalföld népeit pedig minden ösztönük a reformátio felé hajtja. A két erő, a melynek küzdelme századokig folyt, Károly birodalmában birja éltető gyökereit és Károly idejében kezdi meg mérhetetlen jelentőségű harczát.

Torquemada és Luther országai egy emberre szálltak.

Károly ezek egyikében csaknem absolut úr; a többiben erős rendi jogok korlátozzák. Tőle függetlenül kormányzott országok, hatalmas fejedelmek és önálló városok élnek jogara alatt.

Akármilyen politikát követ, akár spanyol, akár német szellemben cselekszik, nem kerülheti el, hogy éles ellentétbe ne jusson a másikkal.

S e mellett mindenfelől veszedelmes külső ellenfelek is környezik.

Nyugatról Francziaország fenyegeti, melyet a királyság egyesített, s mely most, ereje érzetében, terjeszkedni akar. Nem birja eltürni saját tőszomszédságában Károly világbirodalmát, a mely több oldalról körülveszi, nagyobbodásának útját állja és függetlenségét veszélyezteti.

I. Ferencz franczia királyt egyénisége is arra készteti, hogy mérkőzzék V. Károlylyal. Megindul a harcz a Habsburgok és Francziaország között Európa hegemoniájáért.

Első felvonását látjuk a véres drámának, mely hosszú

időn át a nemzetközi politika központja volt, s mely végső eredményében az európai egyensúlyt tartotta fönn.

Keletről pedig, mint Franciaország szövetségese, a hadverő Szulejmán fenyegette a Nyugat császárságát. Közép-Európát érinti már a keleti kérdés, melynek veszélyei elől ezideig Magyarország védte meg. Ez is messze kiható complicatiókat rejtett méhében. Anglia, a pápa, az olasz hatalmasságok a két tábor között ügyelegnek, s majd ellenségek, majd megbizhatatlan szövetségesek.

S Károly egyénisége sem tette egyszerűbbé úgyis nehéz munkáját.

Ő, a ki sok császár ivadéka, a ki azon a trónon ül, a honnan hajdan az egész kereszténységet vezették, s a kinek a világ minden részében terjedelmes birtokai vannak, ama nagy emlékek hatása alatt, hatalma tudatában Nagy Károly imperialismusát akarja visszaállítani.

Nagy Károly és Napoleon korszakai között alig volt halandó, a ki többet akart, nagyobbat ambitionált, mint a vézna Károly.

Ezzel új nehézséget teremt. Az új kor szelleme már kikezdte a tekintélyeket; éppen rohamot intézett a pápa ellen, a kereszténységnek még lábon álló főtekintélye ellen, midőn Károly újra komoly tartalmat akar adni azon méltóságnak, a melyet a világtörténelem fejlődésével már korábban lejárt. Újra Németország és a keresztény világ központjává akarta emelni a császári méltóságot, holott Németország már sok század óta centrifugális irányban fejlődött, Európában pedig nagy és önálló nemzeti erők domborodtak ki.

Károly conceptióira, jövendőben megvalósítandó terveire nagy hatással van képzelő tehetsége.

Noha a végrehajtásnál opportunista, ridegen számító, a ki sohasem erőszakolja a sorsot, mint szokták azok,

kik elérhetetlen eszményeket hajszolnak, becsvágyának túlsága mégis ártalmára van, mert kortársai megérzik czéljainak mélységes veszélyességét.

Ábrándos szellemével gyakorlati érzést egyesített; minden concret esetben megalkuszik a lehetőséggel; beéri, ha kell, a fél eredménynyel; de mégis azt az érzést kelti. hogy vissza fog térni eredeti tervére, mihelyt azt végrehajthatja.

Egyetlen olyan vállalkozásba sem fog bele, mely önmagában nincs arányban hatalmával; de annyi kérdésben törekszik akaratát, habár türelemmel és ravaszsággal, érvényre juttatni, hogy összes terveinek súlya és ellenségeinek ereje alatt mégis összeroskad. Vége is jellemzi. A reálpolitikus belátja, hogy legfőbb czélját el nem érheti. Nem erőszakolja tehát a sorsot. De terveihez annyira hozzá forrott a lelke, hogy mihelyt nem küzdhet értük, életét tartalom nélkül valónak látja. Leszámol maga magával és zárdába vonul. Meghajol a realitás előtt, a nélkül, hogy hűtlenné válnék terveihez, a melyek azzal ellentétben vannak. Inkább önmagát áldozza fel. A rang, a fény, a hatalom nem kell neki, ha nem valósíthatja meg velök lelke eszményeit. Ebben is van nagyság.

Hosszú ideig siker koronázta politikáját. Nagy körültekintéssel sokáig képes volt különféle ellenfeleit annyira megosztani, hogy megbirkózhatott velök. Eleinte a külső ellenséggel sikeresen küzd, mert elodázta a belső nagy kérdés megoldását. A vallás ügyében az ideiglenes türelem politikáját követte, mely ugyan egy felet sem elégített ki, de elérte, hogy egyik felekezet sem rántott kardot ellene, sőt a franciák és törökök ellen néha segítséget adott neki mind a kettő.

Reánk nézve főfontosságú, hogy erejét először a franciák ellen fordította. A törökkel később akart végezni.

A franczia veszély közvetetlenebbül érintette hatalma alapját: Spanyolországot és a Németalföldet. Ferencz király tekintélye akadályoztatta abban, hogy ő legyen az első a keresztény világban, s hogy a császári méltóság külső fényét és Olaszországban supremátiáját helyreállítsa. Ferencz király még Németországban is közvetlen szövetségesekre találhatott. Míg őt meg nem töri, Károly otthonában sem érzi magát biztosságban.

Közben, mihelyt teheti, a török ellen is fordítja kardját, de a mi szerencsétlenségünkre azt a hibát követi el, hogy Afrika partjain keres aránylag meddő dicsőséget a helyett, hogy a Duna völgyében mérne döntő csapást a muzulmán világ központjára. Ezzel a tervvel azonban szintén sokat és komolyan foglalkozik.

1544-ben Páris falai alatt előkészíti a török hadjáratot. A franczia király is segítséget igér győztes ellenfelének. Már hinni lehet, hogy a kereszténység élén fog a hitetlenek ellen fordulni. Második Martell Károly lehet belőle, ki a kereszténység nevében a mohamedanismus útját állta. Magyarország fölszabadulhat, ha Martinuzzi V. Károly táborába viszi az általa egyesített Magyarországot s ha e hadjárat sikerül. Mennyire más lehetett volna jövendőnk, ha ez így történik.

De ekkor ránk nézve végzetes fordulatot vesz Károly politikája. A vallás ügye körmére ég. Eddig türelemmel nézte az új hit terjeszkedését, de nem mivel belátta, hogy a lelkek meggyőződésébe a kormánynak beavatkozni bűn is, veszélyes is, hanem csak a hatalmi helyzet hatásánál fogva. Császári conceptiója darabokra törik, ha a kereszténység egysége megbomlik. Spanyolország és Németország irányai széjjelválnak, ha népeik a maguk ösztöne szerint szabadon fejlődnek és a vallásbeli szakadás állandóvá lesz.

Károly, mint a kereszténység világi feje, a két ellen-

tétes tábor útját meg kivánja szabni. A katholikus egyházat olyan újításokra akarja szoritani, a melyek a protestánsokat megnyugtathatnák. Kiinduló pontjához, a vallás reformálásának gondolatához akarja visszaterelni a fejlődést, a mely a vallásszakadásig jutott már el.

A pápa sokáig vonakodott reformáló zsinatot összehívni, de végül (1545) Károly ebben is czélt ért. A tridenti zsinat akkor nyilik meg, a mikor a franczia hadjáratot szerencsésen befejezte. Ha a protestánsok, mint tőlük kivánta, részt vesznek az általános zsinatban, Károly a törökök ellen fordulhat. De a reformátusok előre látják, hogy a katholikus hierarchia közgyülése ellenük fog dönteni. A szabad vita feltételeit nem hitték benne biztosítottaknak. Károly erőszakot kénytelen alkalmazni, hogy egyezségre szorítsa őket. A türelem ideje közben azonban erejük megizmosodott.

A török hadjárat szükségképpen elmarad. Károly nem tesz ugyan le szándékáról, előbb azonban olyan ügyet kell eldönteni, a melyet ekkor már nem birt akarata szerint elintézni. A Habsburgok be akarják váltani a magyar nemzetnek tett igéretöket, s a török ellen akarják fordítani éles kardjukat: de, sajnos, nagy kiterjedésű birodalmuk, sok más érdekük és kötelességük körében más sürgősebb feladataik akadnak. A mi nekünk a fő, az egyetlen, nekik gyakran mellékes, egy a sok között.

VIII. Henrik, Anglia királya, pár évvel előbb új vallást decretált népének és azt ennek nagy része el is fogadta. Elérhetett-e Károly hasonló eredményt?

Aligha. Mikor Henrik Angliában beleavatkozott a vallás ügyébe, ott Róma befolyása már meg volt ingatva, de dogmatikus rendszerré még nem érlelődött a nemzeti ellenszenv. Henrik irányt adhatott a mozgalomnak; nem volt kénytelen megállapodott és nagy erő felett rendelkező

meggyőződéseket megváltoztatni. Károly ellenben már vérre való hittel állott szemben. Az angol király Rómával szakítva, kielégíthette népe legerősebb ösztönét.

A császár a felébredt germán szellemnek, Spanyolország miatt, azzal sem tehetett eleget, hogy Rómától elpártoljon.

Abban is előnyben volt Henrik, hogy célt érhetett. Ha képes volt szigete népét vezetni, holott Károly az egész kereszténységre volt kénytelen hatni.

Az egész katholicismust, mely az absolut igazság birtokában erősnek érezte magát s az új támadás ellen szerveződni kezdett, valamint az új hitet, a mely szintén egyedül üdvözítő tételeket állított már fel, tehát egymást kizáró és egymást üldöző két világot kellett volna elveinek módosítására rábirni.

Még Henrik sem volt képes teljesen diadalmaskodni. Az új felekezetek az ő országában is elterjedtek és a régi még nagy életerőt tanusított, úgy hogy ő sem birta a vallás egységét fentartani. Károly még annyira sem közelitette meg czélját, mint Henrik. Gondolata hibás volt, de el kell ismerni, hogy közönséges agyban nem támadhatott. Világtörténelmi erők között önálló utat keresett. Ha eredményt ér, sok század küzdelmének, sok szenvedésnek veszi elejét és sok rút gyülölködésnek vágja útját. A külső siker eleinte meg is volt. Károly megosztotta a protestánsokat és legyőzte őket. De a vallásbeli megegyezés még sem jött létre.

A tervet, a melyet kidolgozott, a pápa nem fogadta el s így a protestánsok egy részétől kicsikart hozzájárulás nem volt elégséges a vallási egység helyreállítására.

Mühlbachi győzelmének, melyet Károly a protestánsok fölött aratott, mégis megvolt az a hatása, hogy a császári méltóságnak régóta nem látott hatalmat szerzett. Károly vallási tekintetben általa nem ért czélt, politikailag azon-

ban nagy lépéssel jutott előbbre. Már arra gondolhatott, hogy a német birodalmat spanyol rendszer szerint fogja kormányozni.

De a nagy vállalkozásoknak utolsó része gyakran a legnehezebb. A győzelmek végleges következéseinek levonása sokszor kivívásuknál is több akadályba ütközik. Az ellenállás ilyenkor szedi össze összes erejét. Így volt Károly esetében is. A kiket egymás ellen annyiszor kijátszott, a kiket annyiszor sikerült egymástól elválasztania, a kiket annyiszor felhasznált, végül ellene szövetkeztek. Mindnyájan érezték, hogy nyakukra hág, ha meg nem állítják emelkedő utjában. Elért eredményei és tervei egyaránt aggasztották őket. Francziaország, a német fejedelmi és rendi érdek, a protestánsok, a pápa olasz becsvágya és az a kívánsága, hogy a katholicismus fejlődését önállóan intézze: mind ellene fordulnak. Ellenségei meglepik a kifáradt öreg császárt. Hosszú pályájának, nagy erőfeszítéseinek és küzdelmeinek gyümölcse elvész.

S végét éri az a nagyhatalom is, a melynek védelme alá helyezkedett Magyarország.

Ketté oszlik a nagy birodalom, a nélkül, hogy beválthatta volna, a mit tőle vártunk, a nélkül, hogy offensiv erejét a török ellen fordította volna.

Károly életében az ő küzdelme Európa hegemoniájáért, az a nagy dráma, a melyet előbb ecseteltem, s mely az ő imponáló szellemi erejét is fölemésztette, a mi királyunkat, Ferdinándot is lekötötte. Magyarország különleges érdekei nem birják tőle elvonni. Magyarország gyenge kis részét teszi még Ferdinánd birodalmának is, a mely pedig a maga egészében sem birta önmagában életének súlypontját, s nem követhette saját czéljait és politikáját.

Ferdinánd, a kinek sorsa Károly sikerétől függ, a ki Károly német helytartója volt, s az ő erősebb egyéniségé-

nek befolyása alatt állt, nem követhetett sem magyar politikát, sem osztrákot, sem egyénit, hanem nemzetközit kellett folytatnia. Szószólónk volt a császár trónja előtt, s ha nem sikerült neki az úr kegyét felénk fordítania, nem rajta mult.

De nem virrad-e reánk jobb kor, mikor végül Ferdinánd a császári trónra kerül és saját elhatározásának ura lesz?

Ferdinánd hatalma inkább meggyengül, mint azon érdekek, becsvágyak, sőt kötelességek jelentősége, a melyek tőlünk idegenek voltak s reá hatva, a magyar ügynek szentelhető szabad erejét apasztották.

V. Károly örökségének terhei egyenletesebben oszoltak meg, mint országai.

A reális hatalom főtényezői Károly ágán maradnak. Az a nép, a mely valamennyi között a legengedelmesebb, s a melyből e kor legjobb katonái kerültek ki, valamint a tengerentúli kincses bányák, a hatalomnak e két főtényezője, az emberi nyersanyag és a pénz, II. Fülöp osztályrészeül jutnak.

Ferdinánd öröksége gyengébb. A császárság, a melyet ő elnyert, veszedelmes méltóság volt. A múltban már sok fejedelmi nagy ház merült ki a hivatásban, mely vele járt. Egyik sem tartotta magát sokáig azok közül, a melyek a császári trónt elfoglalták. Sokat követeltek a császároktól, valóságos joguk és hatalmuk azonban kevés volt. Európa egyik legerősebb nemzete elvárta uralkodójától, hogy a kereszténység körében az első szerepet vigye, s hogy Olaszországban fennen lobogtassa a szent birodalom zászlaját, valóságos jogban azonban nem részesítette. V. Károly ezen segíteni akart. A németek igazi urává próbálta tenni azt, a ki őket képviselte. De ez nem sikerült neki. Élete végén a fejedelmek győzedelmeskedtek felette. A particularistikus

irányzatok által már régóta meggyengült birodalom egymást izzóan gyülölő táborokra szakadt.

Nincs irtóztatóbb szenvedély a felekezetinél. Egy sem vetközteti ki az embert annyira emberi mivoltából, mint ez. A politikai ellenségeskedést, az érdekek és a patriotismusok összeütközését mérsékli a tudat, hogy túlhajtásuk bűn a teremtő vagy a humanismus ellen. De mi zabolázza a minden emberben lakozó vadállatot, mikor az irgalom szószólói hevítik az indulatokat, mikor a politikai szenvedélylyel, mely ilyenkor a felekezeti ellentétekhez alkalmazkodik, az az őrületes hit párosul, hogy Istennek kedves az üldözés, sőt azok lelki üdvére nézve is hasznos, kiket kegyetlen csapása sujt. Még az irgalmat is elhallgattatja ez a szerencsétlen meggyőződés.

Ez az őrület marczangolta most Németországot. A császárnak mérhetetlen nehéz feladata volt ennek ellenére is fentartani a birodalom egységét, s a gyülölködő társadalmat kifelé, legalább néha, egy czél szolgálatába állítani.

A császárság mellett állott a magyar korona sok tekintetben hasonló természetével. Mint amannak, ennek is most kellett régi tartalmát visszaadni. A király esküt tesz, hogy megvédi az ország határait és a hozzá tartozó tartományokat is visszaszerzi. Pedig az ország fővárosa és túlnyomó nagy része idegen kézben van. Miként a császári korona, Szent István koronája is fényes czímet ad viselőjének és nagy kötelességeket ró reá, de kevés hatalomban részesíti.

Az osztrák örökös tartományok és Csehország állapotai sem voltak olyanok, hogy erőt meritsen belőlük a dynastia. Expansiv hatalma nem volt. A vallásos villongás is megosztotta népeit. A rendi jogok is megkötötték az uralkodó kezét. A hűbérkorból maradt, önálló nemzeti lét nélküli és rendi szervezetüknél fogva egymás-

tól elkülönzött mozaikszerű osztrák tartományok s az önmagában is rendi csoportokra oszlott, bár önálló traditiókkal, jogokkal és nemzetiséggel bíró cseh korona gyenge és törékeny alapjai voltak egy világraszóló nagyhatalmi állásnak.

Ha nagyobb segélyre szorul a császár, számos tartományai rendeivel külön kénytelen tárgyalni. A német birodalmon és Magyarországon kívül 12 külön rendi testület hozzájárulását kell kérnie.

S ilyenkor nemcsak a rendek szűkkeblűségével és közönyével kellett megküzdenie, hanem a reformatio óta rendesen a többségnek határozott rosszakaratával is.

Fájó engedményeket volt kénytelen tenni az Isten és a törvények megsértőinek. Bűnbe kellett esnie, hogy adót kapjon. Néha még így sem ajánlottak meg neki annyit, a mennyire szüksége volt. Mindig sok időbe került az alkudozás és mindig lassan és tökéletlenül folyik be a megszavazott összeg, a melynek beszedése szintén a rendek kezében van. A császár udvartartása és a pompa, a melyet ki kellett fejtenie, óriási pénzt követel. A rendes jövedelmek, a melyeket, úgy mint nálunk is, csak a vámok és a fekvő jószágok szolgáltattak, nem fedezik a rendes kiadásokat. Rossz pénzügyek és adósságok súlyosabbá teszik az amúgy is nehéz helyzetet.

Kevés hatalmánál, sokoldalú gondjánál és elfoglaltságánál fogva a Habsburgok német ága a válság óta, a mely Károly becsvágyát eltemette, elvesztette hódító képességét és védelmi politikára szorítkozott.

A kor nagy kérdéseiben már nem is akar vezetni. A vallásbeli ügyet abban az állapotban kénytelen hagyni, a melyet a protestánsok győzelme szabott meg (1555). A vereség hatása alól nem bir szabadulni. A protestánsok joga pedig az ellenség jogát és erejét jelenti magában a

birodalomban, úgy hogy a Habsburgok türelme gyengeségük bizonysága volt.

Ferdinánd és Miksa némileg ellentétes egyéni sympathiákkal a két vallásfelekezet között ingadoznak és összes törekvésük a belső béke fentartására irányul. A jövő alakulására döntő befolyást nem gyakorolhatnak. Rómában és Tridentben nélkülök készül a szomorú, fanatikus, véres jövő.

A Habsburgok e gyengeségét a magyar politika is megérzi. V. Károly idejében is Magyarországon a defensivára szorítkoztak. Az erőteljes offensiva pusztán terv. A XVI. század későbbi tizedeiben Rudolfig már a nagyszabású támadásoknak gondolata is elmúlik. Elmarad a felszabadító hadjárat, mely a magyar nemzet lelkesedését és idealismusát teljesen a dynastia szolgálatába hajtotta volna.

A Habsburgok léte nem függ attól, hogy egész Magyarországot megszerzik-e. Míg az ország nyugati része az övék s e bástya német tartományaikat megvédi, hatalmuk alapjai nem forognak veszélyben. Ezért kerülik a döntő csatát. Többet veszíthetnek vele, mint nyerhetnének. Mindenüket koczkára vetnék, holott a török legyőzése nélkül is nagy alakjai maradhatnak Európának. Ezért óvatosak. Nem játszszák ki azt a sokat, a mijök már van, azért a többért, a mit megszerezhetnének, de a mi hatalmuknak nem nélkülözhetetlen kelléke.

Birodalmi segédhadaik meg éppen csak a védelemre szorítkoznak. Egy szerencsétlen csatanap országukra zúdíthatná a törököt, holott a győzelem a Habsburgok birodalmát bővitené, a miért a német fejedelmek nagy része pénzét és vérét áldozni nem hajlandó. Érdekeiket teljesen kielégíti, ha a német birodalmat védő magyar határvárak keresztény kézben maradnak. Magyarország elvesztett részének visszahódítása miatt nem feszítik meg erejüket.

Már az első török hadjárat (1529) eseményei bizonyítják, hogy új dynastiánk nem fordítja lelke egész erejét a magyar állam védelmére.

Sok gyenge királya volt már nemzetünknek, sok idegen ült trónján, de eddig mindegyikök teljesítette védelmi kötelmeit. II. Lajos, a leggyengébbek egyike, életével fizetett hibáiért. Zsigmond európai gondjai közepette is személyesen vett részt a nemzet küzdelmeiben. Most először van a magyar komoly nagy veszélyben a nélkül, hogy hivatott őre és védője benne vele osztoznék.

Ferdinánd kedvező benyomást tett a közvéleményre, jóindulatúnak mutatkozott. Szapolyainál különb ember volt, okosabb, erélyesebb és munkásabb. De nem birta a magyar nyelvet; háza iránt ellenszenvet érzett a nemzet, s csak azért fogadta urának, hogy megvédje. Raison-házasság volt frigyük.

Nem lehet tehát csodálkozni, hogy rövid itt tartózkodása alatt szerzett felületes népszerüsége hamar elpárolog, midőn azt látják, hogy nem váltja be, a mit igért, nem éli a nemzet életét, s mikor végveszélyben van Magyarország, ő távol marad és más ügyekkel foglalkozik. Az első magyar király, a kinek, úgy látszik, nagyobb gondja van Magyarország megmentésénél.

Az első török hadjárat szomorú lefolyása Szapolyainak újra pártot szerez. A nemzet királyának vagy jóakaratában vagy hatalmában kételkedik. Maga a magyar kormánytanács abban foglalja össze kritikáját, hogy Prágából nem lehet Magyarországot megmenteni. A rendek keserves hangon panaszolják: «Mit eszközölt ki Felséged a lefolyt négy év alatt, előttünk ismeretlen; de igyekezeteinek gyümölcsét nem élvezte még az ország.» Az ország felszabadítását követelik. «Ha Felséged erre nem képes», mondják «kegyeskedjék őszintén nyilatkozni, hogy mielőtt mindnyá-

ian elvesznénk. módot találjunk, miképp segítsünk magunkon és miképp hárítsuk el a fenyegető veszélyeket.»

A XVI. század későbbi hadjáratai is mind fájó deceptióval végződnek.

Nézzünk körülményesebben egy esetet. 1566-ban Szulejman szultán óriás sereggel Szigetvárt ostromolja.

A német birodalomnak védelmünkre rendelt hada kisérletet sem tesz a vár megmentésére. Mennyit szenvedhettek azok a magyar vitézek, kik a győri táborban vesztegeltek. Hallják az ágyúk morajját; a pusztító lángok csaknem perzselik az arczukat; tudják, hogy a vérszomjas pogányok fegyelme meglazult, önbizalma megcsappant és hogy határozott támadásnak nehezen állhatnának ellent. Döntő fordulat következnék be az eseményekben, csak merni kellene. De mozdulatlanul kell nézniök honfitársaik titáni harczát és biztos vesztét.

A császári és királyi sereg őrt áll a század egyik legnagyobb hőstette és tragœdiája előtt. Mintha nem akarná az utókort a Zrinyiek csodás vitézségének példájától megfosztani, tétlenül, páholyból nézi a döntő küzdelmet.

A nemzeti dicsőség Szigetvár lángja közben újra fellobban ugyan és a nemzeti öntudatnak tündöklő oltárt emel; de az ország tovább pusztul, s a magyar mindörökké csak sírva gondolhat arra a vérmezőre, a hol sorsa nagyot fordulhatott volna, s a hősökre, a kiket meg lehetett volna menteni, ha királyának hada megmozdul. A király és a nemzet közötti viszonyt egy szomorú emlék rontja.

A cselekedeteknek nemcsak közvetlen hatása hasznos vagy káros. Midőn már rég elmúlt minden egyenes következményök, midőn azok teste, a kik bennök szerepeltek, már porrá omlott, s egészen más körülmények között él a nemzet: még akkor is eleven tényezői az eseményeknek, még akkor is képesek jóra és rosszra. A felelősség messze

a síron túl is kiséri azokat, kik az emberek sorsára befolytak.

A szigetvári események is századokig rontottak a Habsburg-dynastia és a magyar nemzet viszonyán.

Mélyen bevésődött a magyar szivébe e bús napok képe. Sokáig nem tűnik el lelki szeme elől azok alakja, a kiknek rideg számítását nem zavarja meg a Zrinyiek lelketemelő küzdelme, a kikben a vitéz vér sem buzdul föl, a kik nem rettegnek a jövő kor ítéletétől, a kik a bajtárs kötelességeivel sem gondolnak, a kik csak önzők.

Megrendül a nemzet lelki egyensúlya, midőn saját fejedelme hadától ilyet tapasztal; midőn a királyság, mely a múltban összenőtt a nemzet minden dicsőségével és fájdalmával, mely egy volt a nemzettel s mely ezt képviselte, most a legridegebb önzés példáját mutatja. Királyának szolgáiban a nemzet szenvedései részvétet nem ébresztenek s közömbösségük még a teljesen idegennek is szégyent hozna a fejére. S nem ez volt az egyetlen ilyen eset. Ez talán a legdramatikusabb, de a hová az ember csak betekint az akkori kor életébe, mindenütt ugyanerre a jelenségre bukkan. A vezérekben nincs meg az elszánt akarat, hogy sikert érjenek el, nem tüzeli őket a szent hév, hogy felszabadítsák az országot.

Ösztönük mindig arra indítja őket, hogy seregeiknek legcsekélyebb veszélyeztetésével a törökök rohamát távol tartsák a nyugattól, hazájuktól. Ha Kőszeg, ha Szigetvár, ha Eger hősi védői feltartóztatják a támadót, feleslegesnek vélik német vért ontani.

1532-ben 80—90 ezer főnyi birodalmi sereg Bécsnél lebzsel s a szigetvári eset előjátékaként semmit sem tesz a Jurisichtől hősiesen védett Kőszeg fölmentésére. Csak mikor a törökök Ausztria határai felé küldik portyázó hadaikat, ad szövetségesünk életjelt magáról.

1542-ben nagy német had indul Buda ostromára, de bár nálánál ez évben gyengébb a török, immel-ámmal folytatott csetepaték után hazatér. 1543-ban Szulejman Fehérvárt veszi be s a tekintélyes számú birodalmi csapat semmi kisérletet nem tesz, hogy ebben megzavarja; mikor pedig Szulejman visszavonul, egészen feloszlik, a nélkül, hogy puskaport szagolt volna. A magyarok ekkor feliratban mondják királyuknak: «Ha ő felsége egyéb népei csak a maguk határainak védelmére szorítkoznak, maguk is kénytelenek lesznek másképp gondoskodni fenmaradásukról.»

1552-ben Móricz szász herczeg vezetése mellett nagyobb keresztény had gyülekezik össze, de tétlen marad. Míg Dobó Egernél örök dicsőséget szerez nevének, a vitéz Móricz herczeg Győrnél vesztegel s mihelyt Dobó diadalának hírét veszi, haza siet.

Ilyenek voltak a nagyobb hadjáratok, a melyeket e század utolsó évtizedéig a király idegen hadai hazánkban folytattak. Mindegyikök szomorú tapasztalattal gazdagítja a nemzetet, mindegyikök egy-egy reményt gyilkol meg benne, egy-egy kősziklát illeszt arra a talapzatra, a melyen Erdély különállása nyugodott.

A XVI. század végén, Rudolf uralkodása idejében, a tizenöt évig tartó harcz már valamivel nagyobb erővel és több komolysággal indul meg. Talán kisebb seregek állanak a síkra, mint előbb, de nagyobb bennök a vállalkozási szellem és elszántabb az akaratuk az ország felszabadítására. Fontosabb katonai állásokat magyar vezérekre is bíznak s ezeknek a haza ügyéért lángoló tüze az idegenek szivébe is belekap. Nádasdy, Pálffy, Zrinyi mellett Mansfeld, Schwarzenberg is kitesznek magukért s lelkesen küzdenek hazánk felszabadításáért. Nem is marad el a jó eredmény. Az ország kettészakadásának alapja megrendül. Erdély a nyugati szövetséghez csatlakozik. Báthory Zsig-

mond néhány fényes győzelemmel indítja meg a küzdelmet, a melyben hosszú idők óta először egyesül a régi hagyományos politika alapján az egész magyar nemzet a nyugati műveltség és saját területi integritása védelmében.

De ennek a helyes politikának jó hatása hamar elmúlik. Rudolf rossz kormányzata ellensúlyozza azt.

Az eddigiek kellőleg megmagyarázzák, hogy a XVI. században a Habsburgoknak miért nem sikerült az egész nemzetet megnyerni.

Sőt, ha meggondoljuk, hogy ezen meddő küzdelmek között milyen borzasztó volt az ország sorsa s hogy, a mit később részleteiben is ki akarok fejteni, a belkormányzat az elégedetlenségre különben is számtalan okot szolgáltatott, az a kérdés is támad, miként történhetett, hogy ilyen szomorú tapasztalatok daczára a nemzet egy része még mindig ragaszkodott az új dynastiához?

A Kelettel való szövetség sem vált be.

A török nem birja a német seregeket döntő ütközetben megverni s nem képes a nyugati szövetséghez szitó magyarság localis ellenállását megtörni. Legnagyobb erőfeszítése egy-egy vár megostromlásával végződik.

A török hadsereg nem egyszer messze hatol be a Habsburgok országrészébe, de aránylag rövid hadjárat után mindannyiszor visszavonul s a vidéket váraival együtt a régi birtokosok kezén hagyja. Ezeknél fogva a szultán nem bírja a magyar királyság egységét helyreállítani és pártfogoltját az egész ország urává tenni. Csak saját határai mellett terjeszkedik. Béke és háború idején egyaránt rendesen hódítja a saját területe mellett levő vidékeket, de ezeket megtartja magának s nem adja oda védenczének.

A barátságos országrészeket sem kiméli. A vagyon, a zsákmány, a keresztény rabszolga akkor is vonzza, ha az az erdélyi részekből való. A szövetséges pénzét is meg-

kívánja. Szegény János királynak néznie kell, miként pusztítja a török had az ő országrészét. Keserves könnyeket hullat a baráti védelem iszonyatosságán.

A török pártfogoltja rovására is terjeszti birodalma határait. A mely erődre vagy vidékre katonai szempontból szüksége van, azt elfoglalja, akárkié is. Hisz egész Magyarország a padisahé. Ő adományozta azt Szapolyainak és utóbb fiának s később ő nevezi ki az erdélyi fejedelmeket. A mi a szolgájáé, az az övé. Azzal kénye-kedve szerint bánhatik.

E jogalapon szállja meg Budát, az ország szívét, fővárosát. Azt mondja, nem bizhatja nőre és gyermekre e fontos várat. A szegény magyar királyfi még panaszkodni sem mer. Örülnie kell, hogy Erdélyt és a szomszéd megyéket megnyeri s meg kell csókolnia a kezet, mely koronája legékesebb gyöngyétől megfosztotta. Pár évvel ezután a szultán a Temesközt, Becse és Becskerek városát követeli hűbéresétől.

Lelkesedhetik-e valamely nemzet ilyen szövetségesért? Lehet-e vonzó ereje annak a politikának, melynek ezek a gyümölcsei? A nemzet irtóztató tapasztalatokat szerez. Egyetlen számítása, egyetlen reménye sem válik be. Az egymással ellentétes két politikának mindegyike oly szomorú következményekkel jár, hogy a másikat igazolja. Az ellentétes rendszerek ijesztő példái tartják fenn a lelket éppen úgy a német, mint a török szövetség hiveiben. Nem saját sikere, hanem a másik hibája táplálja a két eszmét.

A nemzet nem bír eligazodni az ellentétes benyomások között. Homály borítja a szemét. Nem lát világosan, nem tudja mittevő legyen.

A legokosabbak is majd az egyik, majd a másik politikához csatlakoznak; a tömeg teljesen tájékozatlan. Ha a tekintélyek sincsenek önmagukkal tisztában, hogy jusson a közvélemény egyöntetű és következetes állásponthoz?

A tények verdictuma nem képes útbaigazítani a tévelygő nemzetet. Mindenki csak közvetetlen tapasztalatainak benyomása és érdekeinek hatása alatt foglal állást a nemzeti lét nagy kérdéseiben.

A német és török mérkőzésének negativ eredménye önérzetes nemzedékben azt a gondolatot ébreszthette volna, hogy Brennusként saját kardját vesse a mérlegbe s jövőjét maga alapítsa meg.

De a nemzet, a mely nem birta elhárítani a vészt, következményeit sem képes akarata szerint alakítani.

Ezen évek története, Szapolyainak Mohács után való fölemelkedése gyorsan bekövetkezett kudarczával s Ferdinánd szerencsecsillagának az 1529-diki török hadjárat után beállott hanyatlásával, közös jellemvonást tüntet fel. A nemzet a saját munkájától független eseményektől várta boldogulását; majd a német, majd a török győzelmétől remélte az ország egyesítését. Kislelkűség fogta el. A sok csapás vérszegénynyé tette. Nem bizott erejében. Pártokra volt szakadva. Nem volt képes egy vezér, egy czél szolgálatában egyesülni. Nem volt, mint már kiemeltem, nagy embere, Mózese, a ki kivezesse a sivatagból. Nagy erőfeszítés gondolatáig sem képes emelkedni.

Mivel az érzelem a versenytársak egyikéhez sem köti a nemzetet s a tények, az eredmények sem beszélnek eléggé határozottan arra, hogy az egyik szövetség előnyeiről meggyőzze a közvéleményt, fönmarad a régi pártoskodás. A nemzet egyik része azt hiszi, hogy az európai helyzet fordultával majd segíthet a császár és a keresztény hatalmak szövetsége a mi bajainkon s hogy képes lesz a törököt kiszorítani Magyarországból. Ez a rész a nyugattal való szövetséghez szít.

A nemzet másik része a német segítségével sem mer többé a törökkel szembe szállani. Ennek végleges győzelmé-

ben hisz és védelme alatt remél legkevesebb áldozattal elviselhető állapotokhoz juthatni. Ez a rész Szapolyai mellé áll. Csak arra nem gondol senki sem, hogy az ország birtoklásáért folytatott küzdelemben a döntő szerepet maga a nemzet vigye. Egyik fél sincs annyira meggyőződve politikája helyességéről, hogy oly elszánt akarata legyen, a mely megfélemlít és magával ragad. A kétely, a határozatlanság mind a két párt hódító képességét felemészti. Hogyan szervezzen propagandát, a ki maga is elégedetlen politikája eredményével és vezéreivel, kinek lelki erején és akaratán a bizalmatlanság rozsdája rágódik?

Egyik eszmének sincs fanatikusa.

A nemzet megoszlik a két politika között, a melyek egyike erő nélkül való és rosszúl van képviselve, a másik pedig ellenkezik a hagyományokkal, a keresztény öntudattal, a nemzet önérzetével.

A legelső években, Mohácstól 1529-ig, e két politika között ingadozott a közvélemény.

Mindegyiknek sikerült egy időre a nemzet nagy részét magának megnyerni, először Szapolyainak, aztán Ferdinándnak; de mióta a két párt szövetségeseinek egyike sem vált be, az illusiók mind a kettő irányában eloszlottak.

Ettől fogva mindegyik politikának megmarad a maga tábora; az események hatása szerint e táborok ereje változik, de egészen egyik sem oszlik föl, mind a kettő szerveződik és állandó marad.

A pártok, melyek a Jagellók idejében az osztályokhoz simultak, mindinkább vidékek szerint oszlanak meg.

Az események ereje okozta ezt az átalakulást.

Eleinte összealkotásuk a régi volt. Közvetlenül Mohács után korábbi vezére, Szapolyai mellett nyilatkozott a köznemesség zöme, Ferdinándot pedig, mint ezelőtt, ekkor is főleg főnemesek támogattak.

Ennek meg kellett változnia. A mint Szapolyai király lesz, nem tolhatja kizárólag a köznemesség szekerét.

Míg Mohács előtt az volt a törekvése, mert érdeke kívánta, hogy a köznemesség becsvágyát fokozza s az államjogot úgy módosítsa, hogy az övé legyen a döntő szó. most ezt többé nem teheti.

Az ő kormányzatába csak az ő hívei folynak be. Az úgy is csak pártkormányzat és így nincs rá szükség, hogy a párt egyik vagy másik elemét mesterségesen előtérbe állítsa.

Csak úgy lehetett az egész ország ura, ha a főnemesek körében is híveket szerez magának. Egyenkint nyeri meg tehát a hatalmas urakat, a kiknek váraik és katonáik vannak.

A Habsburgok sem számíthatnak a koronára, ha csupán a főnemesek támogatják őket. Ők is minden osztályt törekszenek megnyerni. Így önkénytelenül háttérbe szorul a két csoport politikájából mindaz, a mi az egyik vagy másik osztály uralmának kedvezett és a miért a két utolsó király idejében annyi küzdelem folyt.

A figyelmet egy kérdés absorbeálja: az, hogy Magyarország a nyugathoz, vagy a kelethez csatlakozzék-e? E kérdésben pedig az egyes osztályoknak nincs külön nézetük és érdekük.

Míg a tanács összealkotása és az országgyűlés hatalmi köre felett folyt a vita, érthető volt, hogy külön váltak az osztályok, mert e kérdésekben eltérő érdekük lehetett.

Midőn azonban arról van szó, hogy hol keresse az ország támaszát, a nyugaton-e, vagy a keleten, az osztályok szerint való megoszlásnak nincs többé alapja. A társadalmi állás helyett a lakóhely, az általános politikai felfogás s a követett vallás határozzák meg az egyének hovátartozását. A főnemes és köznemes ugyanazon befolyás alá kerül, mindegyiköknek ugyanaz az érdeke, ha együtt

laknak és egy vallásnak a hívei. Nincs okuk rá, hogy külön pártokká alakuljanak. A természetes kapcsolat, mely közöttük nálunk mindig létezett, szabadon érvényesülhet.

A nemzet, tekintet nélkül az osztályokra, újra politikai nézetek szerint oszlik meg. A főnemesek vezetik megint a környékükbeli köznemességet.

A vallásnak is nagy a befolyása az egyesek pártállására.

Eleinte a protestánsok Ferdinándhoz vonzódnak, mert tőle nagyobb jóakaratot várnak, mint Szapolyaitól.

A nemzetiségnek is volt befolyása a pártok alakulására. A német származásuak (szászok, felvidéki városok) Ferdinándhoz csatlakoznak.

A legdöntőbb befolyással azonban az egyesek pártállására lakóhelyük földrajzi fekvése volt. A nyugat a nyugati, a kelet a keleti szövetséghez vonzódik.

Az önérdekeknek megfelelően oszlott meg a nemzet a két párt között; de nem az önérdek volt a megoszlás egyetlen motivuma. Az emberek rendesen őszintén hiszik, hogy a közre nézve is az a legjobb, a mi nekik magunknak használ.

Nem föltétlenül önzés, ha napjainkban a mezőgazda a földművelés fölvirágzásában, az iparos az iparában keresi az ország boldogulását; ha az, a ki kiváltságos állásban született, aristokratikus nézeteket vall; ha az alsóbb osztályhoz tartozó egyén demokrata. Az ember, élete körülményeihez képest, bizonyos érdekeket jobban megért és követelményei iránt melegebben érez, mint más érdekek iránt. Környezetéhez, közvetlen tapasztalataihoz idomul felfogása s azok szemüvegén keresztül nézi a világot.

Az sem volt tiszta önzés, hogy a nyugati megyék lakói a német, a keleti megyék lakói a török szövetség barátaivá váltak.

Az egyik közelről látja a német erejét s bízik benne; személyesen tapasztalja a vele való harcz hátrányait s ezért az egész országot is leginkább tőle félti. A másik képzeletére a törökök hatalmának van hatása; pusztításaik elhárítását tartja a nemzet legfontosabb érdekének.

Az önzés, valamint az ország létérdekeiről táplált nézetek így vidékek szerint csoportosítják a társadalmat s geographice kettéválik az állam. Egyeseknek eltérő felfogása és érdeke gyakran megbontja a keretek egységét; de őket is előbb-utóbb a körülmények visszaszorítják vidékük pártjának sorai közé.

A pártoknak vidékek szerint történt megoszlása lehetővé teszi, hogy a pártok országokká nőjjék ki magukat. A pártok kormányzata területek kormányzatává vált.

A fátum és a nemzet gyengesége így sodorta az országot rövid idővel Mohács után, a mikor minden érdek a tömörülést, az egyesülést követelte, a kettéoszlás felé.

A nemzet szíve hallgat, egyik pártért sem dobog; a «német» és a «török» párt közül melyikért is hevüljön a jó magyar? Az emberek az ész tanácsa után akarnak indulni. Egységes vélemény azonban nem bír képződni és ellenkező politikájú két részre szakad az ország. Ellentétes benyomásokból eredő ellentétes nézetek és remények szakítják ketté a nemzeti érzületet.

Mindig válságos és veszélyes idők azok, mikor valamely nemzetnek esze, itélete szerint kell olyan életbevágó ügyekben állást foglalnia, mint kellett ekkor; mikor nem talál útmutatást ösztöneiben, szokásaiban, érzéseiben. A gondolkozásból kifejtett meggyőződés ritkán képes a tömegeket állandó kitartásra, következetes eljárásra bírni. A czélszerűségbe vetett hit egymaga gyenge alapja egy új kormányrendszernek. A szenvedelmekkel, az ideiglenes sikertelenséggel az ilyen nem képes megbirkozni. Gyors irányváltoz-

tatások szokták azon időket jellemezni, mikor a népek a hagyományos útról letérnek, s az észnek kell azokat vezetni, a kik ösztönökre és tekintélyekre szoktak hallgatni.

A török 1542-től fogva beékeli magát a már ketté szakadt nemzet közepébe és egyesülésének anyagi gátat emel. Csak a török testén át tömörülhet immár a magyar nemzet.

Midőn az idegen terület csaknem a Kárpátokig terjed s Magyarország keleti és nyugati részét csak egy vékony ív köti össze; midőn az ország közepe, a melytől minden része körülbelől egyenlő távolságban van s a hol a központosítás szálai már régtől fogva összefutottak, pogány kézre kerül: az egyesülés és együttmaradás katonailag alig megvédhető, kormányzatilag alig föntartható. Ettől fogva nemcsak az eltérő politika választja ketté a nemzetet. A két résznek egymástól egészen elváló katonai és politikai helyzete is az önálló szervezkedést követeli meg. Ha ugyanazt a politikát folytatnák, akkor sem lehetne a teljes kormányzati egységet nagy nehézségek és sok kár nélkül föntartani.

Az így létrejött kettészakadást állandóvá teszi az, hogy Erdélynek saját hagyományai voltak. Külön vajdák alatt állott már az Árpádok idejében és sok tekintetben különleges társadalmi és közgazdasági fejlődésen ment át. Geographice is önálló testet alkotott, a mely, ha Magyarországnak nem sikerült volna a középkorban ritka fokú központosítást meghonosítani, valószinüleg régen önálló fejedelemséggé fejlődött volna. Erdély particularismusában a mohácsi vészre bekövetkezett új alakulás kedvező talajra talált. A keleti részek Erdélyben bírják természetes központjukat. A külön királysággal számtalan szokás, érdek, a kötelesség és hűség kötelékei is keletkeznek, melyek viszont a független kormányzatot istápolják. Két szervezet, két közérzület alakul meg.

A török terjeszkedés a két öntudatnak más-más érdeket is teremt.

Magyarország fejlődése új korszakba lép.

Eddig a két párt egyaránt az országos nagy érdekek különböző felfogására alapította létjogát s az osztatlan egész ország uralmára tört. Buda veszte után is sokáig az egység utáni vágy uralkodik a lelkeken. De a kettéosztás végleges elfogadásának alapjait már lerakják a reális állapotok.

A vidékek saját érdekeik hatása alá kerülnek. A keleti részek már nemcsak azért maradnak önálló kormányzati egység, mert legsűrűbben ott laktak azok, a kik az egész királyság üdvét a török szövetségben látták, hanem azért is, mert megszerették önállóságukat, mert particularistikus szellemük megerősödött s mert különleges érdeküket kétségen kívül a török védelem alatt elégíthették ki a legjobban.

A XVI. században azonban a kettéoszlás még egyik párt nyiltan bevallott akaratának sem felel meg, hanem annak a következése, hogy egyik párt sem birja a másikat végleg legyőzni s hogy mindegyik az ország azon részeiben, a hol legtöbb volt a híve, erős gyökeret ver és kezébe keríti a kormányzást. A megosztás minden érdekelt fél határozott szándéka ellenére jött létre és maradt fenn.

A kor tehetetlensége szülte.

III. FEJEZET.

AZ EGYESÜLÉSRE VALÓ TÖREKVÉS.

A XVI. század fejlődésének egyik legérdekesebb vonása a nemzet belső lényének tiltakozása a szétmálás ellen.

Az egységnek a multban nagygyá nőtt érzete nem bír az új alakulással megbékülni, de, sajnos, megküzdeni sem képes vele.

Ha volt a nemzetnek következetes vágya, mert ilyennek minősíthető, nem akaratnak, az a platonikus, az a nagyobb elhatározásoktól irtózó lelki állapot, mely az eltörődött nemzedéken erőt vett, az az egység helyreállítása felé irányult.

Az ország kettéoszlását nyomon követte és az egész századon át végig kisérte az egyesítés után való törekvés.

Vonzó föladat volna reám nézve e nagy és helyes ösztönökből, a hazafias összetartás szükségéből eredő törekvés képét ecsetelni. De nem czélom részletes történelmet irni. Átsiklom a rendek becsületes, bár gyakran naiv kisérletein, azon király jogara alatt egyesülni, a ki a fönforgott körülmények között az országnak a legnagyobb hasznot nyújthatná, s nem szólok egyesek becsvágyáról, a kik, mint Perényi és Gritti, a nemzetnek ezen érzéséből reményt merítenek még arra is, hogy a két versenytárs mellőzésével ők kerülnek a trónra, s csak Martinuzzinál

állok meg, a ki az egyesülést legközelebb juttatta megvalósulásához.

Az ő pályafutása világítja meg a legjobban azokat a lélektani okokat, a melyek az egyesülésre irányuló törekvéseket meddőségre kárhoztatták. Martinuzzi életének tanulmányozása útján ismerhetjük meg legjobban azon okokat, melyek miatt az egyesülést kivánó nemzedék a kettéválás alapjait rakta le. Ezért foglalkozom vele bővebben.

Martinuzzi egész történelmünk egyik legérdekesebb alakja, a Habsburg-kor első kiváló államférfia. Sphinx volt kortársai szemében, s halála után is az maradt. Életében mindenkit félrevezetett, s az utókor sem bír rajta teljes biztossággal eligazodni.

Egyet azonban mindenki érzett a multban, s mindenki tud ma, azt, hogy nagyszabású férfiú volt. Elméje, munkabirása, gyors elhatározó képessége imponálók. Parancsolásra született. A hol megfordult, mindenütt uralkodott, mert mindig ő volt a legerősebb egyéniség. A kik gyűlölték, azok is meghajoltak vasakarata előtt. Sokoldalúsága bámulatot keltő. Ékesen szólott. Beszédével egyeseket és tömegeket egyaránt meg tudott győzni. Az egyszerű párbeszéd, a higgadt megfontolás nyelvéhez éppen úgy értett, mint a szenvedelmekéhez, mely a tömegekre hat. Nagy administrator volt. Szapolyai országrészéből ő alkotott szerves egységet. Hadvezéri képességet is tanusitott. A pénzügyeket rendbe hozta. Diplomatiai ügyessége elsőrangú, sőt talán túlságos volt. Mivel képes volt az emberekkel sokat elhitetni, azt képzelte, hogy mindent el tud velök fogadtatni, s részben ebbe bukott bele.

Ismerte az embereket s ezért volt reájuk hatással. Ő ellenben zárt könyv maradt a kiváncsiak előtt. Ezért rettegtek tőle kortársai. Tudták, hogy belát veséjükbe, titkát meg föl nem födi előttük. Ez a felsőbbsége lett meg-

gyilkolásának egyik okává. Csak kihült testével szemben érezték magukat biztosságban azok, a kik gyanakodtak reá.

Bele tudta magát mások gondolataiba és érzéseibe képzelni, s ezért volt képes tetteit a legellentétesebb irányú emberekkel szemben is úgy föltüntetni, hogy valamennyien megbékültek velök. Politikáját a török és a német kedve szerint tudja kifesteni. Nagy ideig mind a kettőt ő vezette.

Az erőt a nagy megpróbáltatások mutatják ki.

Martinuzzi élete duzzad a dramatikus fordulatoktól és a végzetes bonyodalmaktól, a melyek szellemi tulajdonságainak mértékét adhatják. Nézzünk egyet a sok közül, hogy benne mint tükörben lássuk hatalmas alakját.

1540-ben Szapolyai halálával az életében is nehezen összetartható, mert feladatát meg nem oldott királyságnak jogi alapja is megszünt. A váradi szerződés szerint (1538) annak Ferdinándra kellett szállania.

S nagy erők állottak e szerződés mögött.

Ferdinánd hadat küldött Buda bevételére. Szapolyai alattvalóinak közhangulata az egyesülés felé hajlott. Erdélyben maga a vajda, Majláth és társai, a magyarországi részekben meg a legnagyobb urak a váradi szerződés végrehajtását követelték. Erőt adott ezen politikának az is, hogy csak az menthette meg a súlyos körülmények között levő keleti Magyarországot egy tapasztalatlan nő és egy csecsemő uralmától.

S e politikáért harczolt Martinuzzi multja, mert ő közvetítette a váradi szerződést. Eddigi támasza, a porta is neheztelt a váradi béke miatt a Szapolyai házra és Martinuzzira.

E nehézségekkel szállott szembe Martinuzzi. Szerződéses jog, a közhangulat, saját igéretei és a leghatalmasabb urak ellenére tehetetlen gyermek fején akarta a koronát megtartani. S elérte czélját mindamellett, hogy legtermé-

szetesebb szövetségese, a gyermek anyja, a kormányzó királyné is elhagyta.

Mivel Erdélyben érte János halála, kisérletet tesz az odavaló állapotok rendezésére. Mikor meggyőződik róla, hogy nem birja Majláthot hamar és végleg legyőzni, féleredménynyel éri be. Belátván, hogy Budán dől el a küzdelem, fegyverszünetet köt Majláthtal és Magyarországba siet. Erdélyt sorsának engedi át és egész erejét a döntő pontra veti.

Egész nagysága nyilatkozik meg ez elhatározásában. Vesztébe látszik rohanni. Valójában pedig csak ez a merész lépés segítheti a győzelemhez. Minden középszerű ember Erdélyben maradt volna. Ott tarthatott a legkevesebb közvetlen veszélytől. Odavaló ellenségénél, Majláthnál, erősebb volt, baj esetében pedig a török határ közelsége lehetővé tette neki a menekülést.

Erdély jó defensiv állást biztosított. S ő mégis elhagyja ezt az állást és ellenségei körébe siet. Oda megy, a hol többet veszíthet, mert ott meg is nyerhet mindent.

Világosan látnia kellett, hogy ha Budát és a Szapolyaiház magyarországi híveit hűségükben meg tudja tartani, s királyválasztással az ingadozókat meg birja nyerni, Majláth sikerei Erdélyben döntők nem lesznek. A Ferdinánd hadaitól elzárt Erdélyt egy török pasa parancsa a régi útra terelheti. Az elveszett Magyarországot ellenben csak nagyszabású török hadjárat szerezhetné vissza.

Ferdinánd és nem Majláth az igazi ellenség, a veszélyes vetélytárs. Ezért indul Martinuzzi a koczkázatos útra. A királyfiúval majdnem az ellenség kezébe kerül, de végre Budára jut. Megelőzi ellenfelét. A töröknek bebizonyitja, hogy hű hozzája. A lengyel királyt arra használja fel, hogy a Habsburgoknál közvetítvén, ő időt nyerjen a védelem szervezésére. Bizalmat gerjeszt megfogyott pártjában.

Szava hatalmával királylyá választatja meg urát. Mikor Ferdinánd hadai Buda alá érnek, a diplomatát és szónokot a katona váltja fel. Budát ő védi meg. A mit körültekintő bölcseséggel kezdett, vitézséggel fejezi be.

A királyné az ellenséggel paktál, őt árulás környékezi, a németek már a sánczok közé jutottak el; de az ő akarata és lélekjelenléte győzedelmeskedik az úrnő ármányain és az ellenség rohamán. A török mentősereg még jókor érkezik a vár alá. János Zsigmond Erdély ura marad.

De ne folytassuk e küzdelem további leirását. Ennyire is csak azért bocsátkoztam részletekbe, hogy kitüntethessem Martinuzzinak azon tehetségeit, a melyek alkalmatosak a gyakorlati élet nehézségeinek leküzdésére, s a melyek a siker föltételei.

Martinuzzinak mélyen szántó elméje is volt, mely a nemzetek életének belső összefüggését, szervezeti titkait is megismerte. Modern kifejezéssel élve, sociálpolitikusnak nevezhetjük. A magyar társadalom szervezetének leggyengébb pontját philosophiai mélységgel a parasztosztály szerencsétlen helyzetében találta. A királyságnak hivatásává tette: a gyengék védelmét.

Ha nem ért el eredményt, ebben kora a bűnös és nem ő. A rendi társadalom nem érti meg, mi a valódi érdeke, mert pillanatnyi haszna vakká teszi, a királyság pedig gyenge arra, hogy kényszert alkalmazzon.

De Martinuzzinak mindezen tulajdonságai együttvéve sem csinálnak valakiből igazán nagy embert és korszakalkotó nagy államférfiút.

Nagy taktikai képesség, hatalmas birkózó erő, mélyen tekintő elme sem ad föltétlen jogot a tartalék nélkül való és osztatlan elismeréshez, s nem emel senkit a nemzetek legnagyobb jótevői közé.

A motivum tisztasága, a lélek nagysága kell ehhez, s

az, hogy a nemzet életét leginkább befolyásoló nagy kérdésekben útmutatója legyen korának.

Martinuzzi nagy tulajdonságai a legnagyobb mérték alkalmazását követelik meg.

A kinek akkora az ereje, mint az övé volt, azzal szemben elnézésnek nincs helye.

Ily értelemben véve valóban nagy ember volt-e Martinuzzi?

Becsvágya rendkivüli volt. Az ilyen hatalmas erőnek kötelessége is, hogy vezetni akarjon.

Ambitiója nem volt kicsinyes, nem irányult külsőségekre. János király halála után Perényinek ajánlja fel a kormányzói állást, ámbár maga foglalhatná el azt. Mikor e nagybefolyásu főúr, a kit meg akart nyerni, visszautasítja a hivatalt, Martinuzzi más társakat keres maga mellé; az irigység elkerülése végett nem akarja egymaga birni a rangot, a melynek kötelességeit és terheit egymaga viseli. A biboros kalapot is egykedvüen fogadja. A kincstartó egyszerű czímével él.

A hatalmat kivánja, nem pedig a pompát és a rangot. De kérdéses, hogy a hatalomért nem áldozott-e abból is, a min csorbát ejteni sohasem szabad, s a mi egyedül igazolhatja magát a becsvágyat: nem adta-e föl a közérdeket?

Térjünk át politikája ecsetelésére. A most föltett kérdésre is csak igy kaphatjuk meg a választ.

Martinuzzi belátta, hogy a nemzet csak úgy kelhet új életre, ha kiveri az országból a törököt és újra egyesül a keresztény nyugati társadalom védelme alatt és védelmezőjeképpen.

Olyan nagy lélek, mint az övé, nem élhetett csupán a nemzet egy töredékének. Érzelmeit, szenvedélyeit a természetes határok, hagyományok és önálló nemzeti érzés nélkül való erdélyi particularismus le nem foglalhatta.

Nagy erejét csak a nagy egésznek a szolgálata elégíthette ki. Mindennap éreznie kellett, hogy szűkes körülmények között még a fényes tehetség sem bir teljesen kifejlődni, nem bir önmagához méltó eredményeket létrehozni. A legfinomabb húr sem ad hangot, ha nincs kellő széles alapra feszítve.

Hajlandó vagyok tehát neki hinni, mikor nagyobb conceptióju politikát vall a magáénak, czéljául az egész magyar nemzet üdvét tűzi ki, s a Habsburgok alatt való egyesülés mellett nyilatkozik.

Mióta Szapolyainak első tanácsosává lett (1534), folyton az ország egyesítésének nagy eszméje foglalkoztatja. Érdekében alkudozik és szerződik, s mikor letér a hozzá vezető útról, akkor is hangoztatja, hogy csak ideiglenesen teszi ezt.

De tizenhat évig (1534—1550.) kormányozott a nélkül, hogy az egyesülés megvalósítását megkisérelné.

Miként történhetett ez? Nem volt-e ámítás a nagy czél hangoztatása?

Az ország súlyos körülményei idomították Martinuzzi nemzedékének a fölfogását, s az övét is. Pesszimistává, bizalmatlanná lett a magyar ereje iránt. Mint többi honfitársa, ő is olyan külsegítségre várt, mely a magyar erők nélkül önmagában birja a döntő siker biztosítékait. A szebb jövőért a jelen életet, bármilyen sanyarú volt is ez, nem akarta koczkáztatni.

Éber figyelemmel kisérte a világ eseményeit. Gondosan tájékozódott a nyugat és a kelet ügyeiről. Mindent megtett, hogy V. Károlyt hatásos fegyverkezésre rávegye. Ezt kérte tőle, erre kapaczitálta őt, jó és igaz tanácsokat adván neki.

Ha Károly nagyarányú hadjáratot indít Magyarország fölszabadítása czéljából, Martinuzzi bizonyosan melléje állott volna.

Kisebb méretű harczba azonban nem akart elegyedni. A létrejött vállalatok egyikében sem bizott.

A törökkel ezért folyton olyan lábon volt, hogy hozzája is csatlakozhatott. Óvakodott minden oly tettől, a mely a szultán szemében végleg compromittálhatta volna. Hűséget igért neki is, ámította, megfizette neki az adót, s letagadta előtte a nyugattal való szövetséget. Néha segítségben is részesítette, de úgy, hogy nagy haszna belőle ne legyen.

A nyugathoz és a kelethez való viszonya között az volt a lényeges különbség, hogy a nyugatot unszolta, a keletet ellenben rendesen csillapította.

S Martinuzzit hajlama és tehetségei is arra ösztönözték, hogy mindig két lehetőséget tartson nyitva maga előtt, hogy két vasa egyszerre legyen a tűzben. Complicált ember volt, a ki az utolsó perczig bizonyos akart benne lenni, hogy a körülményekhez alkalmazkodva, első szándékának az ellenkezőjét is megtehesse.

De csupán ezekkel Martinuzzi minden cselekedetét még sem birnám magamnak megmagyarázni.

Olyan alkalmat nem mulasztott el, a mely a siker minden kilátását nyujtotta. De nem egy olyan vállalat jött kormányzata ideje alatt létre, a melynek fogyatkozását Martinuzzi, ha részt vesz benne, képes lett volna pótolni. Ő maga jelentékeny hadat birt kiállítani. Mély belátása, nagy erélye, lánglelke is megbecsülhetetlen értékűek lettek volna a kereszténység táborában. Ha nagy magyar erő, nagytekintélyű és önálló magyar vezér képviseli a hadseregben az erélyes actiót, az események másként alakulhattak volna. Az a szent tűz, a mely elszórtan egyes várak védelmében csodákat művelt, egységes vezetés mellett, az idegenek lelkét is felhevítve, nevezetes eredményeket érhetett volna el. Brandenburgi Joachim, vagy az 1543-diki

német sereg valószinüleg egészen más sikereket arat, ha olyan tanácsban és támogatásban részesül, mint a minő Martinuzzitól telt.

S e komoly eshetőségeket elszalasztja Martinuzzi, annak ellenére, hogy semlegessége is nagy koczkázattal járt.

Mi biztosította őt arról, hogy ha kudarczczal végződik a német birodalmi hadjárat, a megosztott magyarságra nem teszi reá kezét a török? Mit és mennyit fog az elszigetelt országból meghódítani? Megmarad-e belőle annyi is, a mennyi a puszta tengődéshez elégséges?

S ezek nem voltak képzelt veszélyek. Martinuzzi szemeláttára hasítja ki Szulejman a nemzet szívét a testéből. Honnan van, hogy Martinuzzi mégis jobban fél a harcztól, mint az ilyen állapot fentartásától?

Semlegességével még a békét sem biztosíthatja. Csak az ország egy részét szabadíthatja meg a közvetlen pusztítástól, mely annál ellenállhatatlanabb erővel zúdult a többire.

Ha egész Magyarország sorsa volna a kezében, s valamely külföldi szövetséggessel szemben cselekednék úgy, mint a hogyan cselekszik a magyar király és a nemzet egy része irányában, magatartását kizárólag hazafias motivumokból eredőnek tarthatnám.

De mikor az ő nemzete is vérzik a harczmezőn, a hova őt hiában várják; mikor az a török erő, melyet ő megalázás és hazugság árán a Tisza vidékétől és Erdélytől távol tart, a Duna mentét áztatja magyar vérrel; mikor nemzete legszebb reményei kisérik a keresztény hadakat, s maga is győzelmüktől várja az ország üdvét, akkor tartózkodásának egyetlen rugója alig lehetett az egész nemzetet átölelő hazafiság.

Alig származhatik közérzületből, hogy a rész kivonja magát az egésznek a küzdelme alól, s hogy az egésznek a veszélyeiben ne osztozkodjék.

A hazafiság nem okozhatta, hogy tétlenül nézze a nemzet egyik fele, miképpen kinlódik és fogy napról-napra a másik fél.

Martinuzzi magatartását csak úgy értem meg, ha föltéteszem, hogy egyéni és ezzel kapcsolatban particularistikus tekintetek, miként az egész nemzedéket, őt is befolyásolták.

Maga mondotta, hogy mindig első akar lenni. A Szapolyaiak mellett az. Ki állhat jót érte, hogy a Habsburgok alatt is az marad?

Ez a kétely ösztönszerüleg óvatossá teszi. Politikai végső czélját csak félakarattal szolgálja. Szívesen hallgat azokra az érvekre, melyek a döntő elhatározás elhalasztását tanácsolják. A semlegesség javára befolyásolja őt egyéni becsvágya.

Igazán nagy ember volt-e Martinuzzi? Nem merem állítani. Sajnos, becsvágyának tulságosan nagy befolyást kell tulajdonítanom cselekedeteire.

Lánglelkének egész erejével szerette-e hazáját?

Hozzája fogható nagyszabású magyar embert képzelni sem tudok, a kiben nemzetének legerősebb szenvedélye, legjellegzetesebb vonása, hatalmas méreteinek megfelelő kifejezésre ne jutna.

A mi bennünk a legmagasztosabb, az az olyan emberben, a ki fajunk képességeit fokozott mértékben egyesíti magában, alig hiányozhatik.

Martinuzzi mély szenvedélyessége, fáradhatatlan munkaereje nem fakadhatott hazug alapból. Azokat a tulajdonságokat csak az igazság szülhette. Egyénisége századok multán is azt a benyomást kelti, hogy őszinte volt a meggyőződése, igaz a lelkülete. Taktikai fogásai voltak hazugok. A kor eszközeit másoknál nagyobb fortélylyal használta. Fönnhangon hirdetett hazafisága azonban valódi volt.

De szívében becsvágya is nagy tüzet gerjesztett. Hazafiságával csak ambitiója tartott lépést. Nagy képességének tudata becsvágyát a hazafiság alapjaira rakta. Hazája legfőbb érdekét abban találta, hogy ő legyen a kormányon. Ambitiója elvakíthatta, mert azt lelke összekapcsolta a hazafiság fogalmával.

Nagytehetségű vezér azért üdvös nemzetére nézve, mert meg tudja találni a helyes politikát. De mi marad meg a haszonból, ha a vezérnek le kell térnie a helyes útról azért, hogy megtartsa hatalmát?

A nagyképességű ember parancsoló állása a közjónak leghathatósabb eszköze. Sajnos, e tudat éppen a legnagyobb szabású férfiakban könnyen annyira fokozódik, hogy nem tekintik magukat puszta eszközöknek, s önálló czéllá emelik énjük szolgálatát.

Martinuzzi is olyan nemzeti kincset látott önmagában, hogy személye érvényesülését minden más érdek fölé helyezi.

Semleges marad, mert uralmát ez biztosítja a legjobban.

Várakozó állását csak akkor hagyja oda, teljes erejét csak akkor fejti ki, mikor ezt becsvágya megkívánja, egyszer a német, másszor a török ellen.

Mikor először lép nyilt actióba, maga segít politikája útjába csaknem legyőzhetetlen akadályokat gördíteni.

Megemlékeztem már az 1540-diki eseményekről. Láttuk, hogy akkor Martinuzzi kardot rántott Ferdinánd ellen, s hogy a török oldala mellett magyar vért ontott.

Mi vezethette őt az általános politikájától ennyire eltérő utra?

Mivel Ferdinánd el volt rá határozva, hogy a váradi béke végrehajtását ki fogja erőszakolni, Martinuzzi, ki ezt el akarta halasztani, szép szóval nem boldogulhatott. Vagy

át kellett adnia Erdélyt Ferdinándnak, vagy erővel kellett azt megvédenie.

Izabella és Majláth, az ő főellenségei, a Habsburgokhoz való csatlakozásban már megelőzték őt, s Ferdinánd nekik tulajdoníthatta volna az eredményt.

Tekintélyét, állását fenyegetné az alku ilyetén végrehajtása. Ezért hívja be az országba a törököt, a mit másszor mindig nagy gonddal elkerül.

Igaz, az általános állapotok is elég okot szolgáltathattak neki arra, hogy lebeszélje Ferdinándot a szerződés gyors végrehajtásáról. Kevés reménye volt reá, hogy Károly császár a felbőszült szultán ellen nagyarányú hadjáratot indítson meg. A császár viszonya a franczia királyhoz feszült volt, s már fenyegetett a küzdelem, mely 1541-ben ki is tört. Martinuzzi nagyszabású conceptiója végrehajtásának nem kedvezett az idő.

De még sem érthetem, hogy annyira féltse Magyarországot a török hadjárattól, hogy elkerülése végett maga hívja be az országba a törököt, s ennek győzelmét a maga ereje és élete koczkáztatásával is előmozdítsa. Ki ugrik a vízbe, hogy meg ne ázzék?

A török hasznát is veszi Martinuzzi munkájának. A földnek, a melyet ő testvérvérrel áztatott, termését a pogány aratja le. Budát, a melynek birtokáért a keresztények egymás erejét kimerítették, a melynek ellenálló képessége e küzdelem közben megtörik, a török könnyű szerrel foglalja el. Igaz, erre Martinuzzi nem számított. De ha kizárólag a közös haza nagy érdekei vezetik, nem követhette volna el azt a nagy hibát, a melyért oly keservesen lakolt.

A másik eset, a mikor várakozó állását elhagyja, pályája végére esik.

Martinuzzi, a ki addig a Habsburgok minden ösztönzése és a maga szerződési kötelessége daczára egyetlen

lépést sem tett Erdély tényleges átadása érdekében, 1549-ben, Ferdinánd akarata ellenére, sürgeti az egyesülés végrehajtását. A ki nem egy olyan alkalommal, a mikor mindenki reménynyel nézett a keresztény hadak sikere elé, elzárkozott minden illusio elől; a kinek eddig szövetségeseinek erőfeszítése soha sem tetszett elegendőnek arra, hogy sorsukban osztozkodjék: most, a mikor az európai helyzet és V. Károly politikája nagyobbszabású hadjárat lehetőségét kizárta, az azonnali egyesülést erőszakolja. Ő, a ki még akkor is irtózott a törökellenes hadjárathoz való csatlakozástól, a mikor a nemzetet a maga egészében annak iszonyaitól meg nem menthette, most kész az egész nemzetet némi nyugalomban részesítő békének a megbontására. A ki akkor, mikor Buda és az azt környező várrendszer még magyar kézben volt, s a mikor az egyesülést könnyebben lehetett keresztülvinni és megvédeni, félt a harcztól, most a törökök dominálló strategiai állása ellenére merész lett. A ki el bírta tűrni, hogy saját hibájából Buda elveszszen, s az ezen eseménytől fölrázott kereszténység hadjáratában részt nem vesz, most átlépi a Rubicont.

A ki pár évvel előbb csak ereje egész megfeszítésével bírta Izabella királyné ellenére az egyesülést meggátolni, most katonákat kér Ferdinándtól, hogy Izabellát erőszakkal kényszerítse arra, a miben előbb megakadályozta.

Nem latolgatja többé, hogy terve minő veszélyeket zúdíthat az országra, hanem tétovázás nélkül halad czélja felé.

S e nagy változás oka az a veszély, a mely őt magát környezi.

Gyakran történik meg, hogy a ki folyton-folyvást halasztgatja elhatározását és minden eshetőséggel szemben teljes biztosságot nyújtó alkalomra vár, a legroszabb pillanatban kénytelen actióját megindítani. Helyette a sors választja meg a cselekvés idejét.

Így járt Martinuzzi.

A porta neszét veszi az ellene irányuló egyezkedéseknek, s hallgatva Martinuzzi ellenségeire, elveszti hozzá való bizalmát. Fenyegető positiót foglal el. Martinuzzi végveszélyben van. Ennek érzetében ugyanolyan csodás erejű actiót fejt ki, mint 1540-ben, a mikor szintén saját létéért kellett küzdenie. A mikor minden elveszettnek tetszik, mindent megment az egykori Fabius Cunctatornak gyors elhatározása.

Így hajtja végre 1551-ben azt, a mit egész életében akart, de túlhajtott óvatossága miatt elérni nem birt.

Arra az elhatározott erős akaratra, arra a bátorságra, a mely nélkül tervét sohasem lehetett megvalósítani, csak akkor birja magát elszánni, a mikor egyéni érdekei megkövetelik a cselekvést. Tizenhat éven át az egyesülést csak az országnak a töröktől való egészen biztosított felszabadítása esetében hiszi kívánatosnak, mihelyt azonban állásának fentartása úgy követeli, az egyesülésre tör, ámbár sohasem volt kevesebb kilátás a felszabadulásra, mint éppen most.

De alig van biztosságban a legközvetlenebb veszély elől, azonnal meg is változtatja magatartását.

A nemzetközi helyzet nem kedvezett a megindított vállalatnak. Összehúzódik a császár feje fölött az a viharfelhő, a mely élete annyi eredményét pusztítja el. 1551 vége felé a franczia király megtámadja V. Károlyt s a német elégedetlenek harczra készülnek ellene.

Nagyravágyása és országos tekintetek megint egy útra terelik Martinuzzit; ismét elérhetőnek hiszi a régi állapotot, még pedig javított kiadásban. A magyar és a török megegyezésével vagy legalább elnézésével a már lemondott és eltávozott Izabella nélkül reményli Erdélyt kormányozni.

Azon van, hogy helyreállítsa a békét a török és a

király között, s hogy a két fél között újra azt a helyzetet foglalja el, a melyben országrészének legkisebb koczkáztatásával alkalmatosabb perczben újra a fölszabadítás munkájához láthatott volna. Én legalább csak így értem meg eljárását.

Ha kezdettől fogva a török kezére akarta Erdélyt játszani és Ferdinánd seregét tőrbe akarta csalni, a mivel Castaldo vádolta, másképpen kellett volna eljárnia, mint a hogyan tette. Ha a török javára dolgozik, miért tudósította a királyt arról, hogy a törökkel alkudozik, miért sürgette a királyi hadak szaporítását, s miért tett meg minden tőle telhetőt, hogy a királyi hadakat Erdélyen kívül egyesítsék?

Ez esetben azon kellett volna lennie, hogy Ferdinánd ne fegyverkezzék és a Castaldo vezérsége alatt álló gyönge sereg Erdély szívébe vonuljon, távol minden támasztól és segítségtől.

Martinuzzi, a kinek éles szeme mindig meglátta a czéljához vezető közvetlen utat, ezen egyszerű igazságot félre nem ismerhette. Különben is mi birhatta volna arra, hogy hazájának és magának is az érdeke ellen cselekedjék, s a töröknek adja át az országot, a melynek egyéni nagyságát is köszönte? Miért szánta volna el magát valóságos harakirire?

Az a föltevés sem látszik alaposnak, hogy a Ferdinánddal kötött szerződés hű végrehajtását akarta. Eljárása ezen czél elérésére sem volt alkalmatos. Ha el volt határozva a Ferdinánddal kötött szerződés végrehajtására, tudnia kellett, hogy ez a török ellen folytatandó harcz nélkül lehetetlen. Arra meg nem számíthatott, hogy a jövő tavaszig az európai helyzet nagyobb arányú hadjáratot lehetővé fog tenni. Mire való volt tehát az örökös halasztgatás?

Pusztán csak a döntés kitolásáért Martinuzzi-szabású férfiú nem mulasztja el a kedvező alkalmat, melyet a fegyverben állott Erdélynek küszöbén várak ostromával el foglalt török had helyzete ez évben nyujtott; pusztán a halogatás kedvéért nem hagyja a bizalmatlanságot s a gyanút maga ellen nagyra nőni királya szemében, s nem engedi meg, hogy a török, várat vár után megszállva, a jövő hadjárat számára magának előnyös strategiai positiót teremtsen.

Maga alatt nem vágja a fát az olyan birkozó, mint a milyen e barát volt. Szót fecsérelhet, hogy időt nyerjen. ha ez haszonnal jár, de a siker esélyeit nem rontja meg csupán azért, hogy elhalaszsza azt, a mi elkerülhetetlen.

Mindaz, a mit ez időben tesz, csak akkor méltó az ő eszéhez, csak úgy vezethetett czélhoz, ha valóban békét akart a törökkel kötni, s a két küzdő felet a végleges döntés előtt arra akarta rábírni, hogy az ő kezén hagyják meg Erdélyt. Ha ezt akarta, helyes volt, hogy Ferdinándot fegyverkezésre ösztökélte, mert e nélkül a töröknek nincs szüksége reá sem és a békére sem. E czél elérését nem nehezíti, hogy közli Ferdinánddal egyezkedő szándékát, mert nem akarja őt megcsalni, hanem capacitálni kivánja, s a tőle alakított helyzet kényszerénél fogva a békére akarja szorítani.

E czél előmozdítására szolgált az is, hogy a királyi hadakat Erdélytől távol akarta tartani, mert a siker első feltétele volt, hogy ott ő maradjon a helyzet ura. Ez vezette abban is, hogy óvakodott a töröknek ártani, s a nagy unszolások után megindult hadjárat alatt is elkerülte a határozott fegyvertényeket, sőt a törökön segíteni iparkodott. A szultán bizalmának megnyerése nélkül gondolnia sem lehetett terve megvalósítására. A törökkel folytatott tárgyalásainak is csak akkor volt értelmök, ha a maga szá-

mára akarta a talajt előkészíteni. Ferdinánd számára békés uton nem szerezhette meg Erdélyt. A török soha sem fogadta volna el Ferdinánd uralmát Erdélyben. Martinuzzi ezt világosan tudja és számtalanszor hallja a portától. Minek kezdett volna tehát előreláthatóan eredménytelen tárgyalásokat?

Különben egyetlen szóval sem igyekszik a törököt Ferdinánd uralmával kibékíteni. Okoskodásának lényege az volt, hogy a szultánt az ő személye felől hamisan informálták, pedig ő tetteivel bizonyította be, hogy hű a szultánhoz. Ha a szultán reá bízza a kormányzást, az marad ezentúl is. Megigéri, hogy a német hadakat Erdélyből el fogja távolítani.

Hogyan vezessen az így kezdett alkudozás ahhoz az eredményhez, hogy a szultán Ferdinándnak engedje át Erdélyt?

Martinuzzinak azt az igyekezetét, hogy minden komoly összeütközést elodázzon, szintén csak úgy érthetni meg, ha a régi állapot alapján békét kivánt kötni, mert az erők egyensúlya bírhatta csak a két felet arra, hogy elfogadják az eddigi állapotot.

Annyira czélhoz is vezet Martinuzzi politikája, hogy valószinűleg győzelmeskedik, legalább egy időre, ha meg nem ölik. A két óriási birodalom akarata ellenére szellemi felsőbbsége újra érvényesült volna.

A török már rá is helyezkedett Martinuzzi álláspontjára. Nincs okvetlen szüksége Erdély meghódítására. Mihelyt Erdély nincs ellene, megnyugodhatik. A válság abból keletkezett, hogy a Porta nem bízott többé a barátban. A mint neki sikerült az ellene támadt gyanut eloszlatni, a töröknek nem volt többé oka az eddigi állapotot megváltoztatni.

Ferdinándot is jól felfogott érdeke engedékenysége

bírhatta. Ha Martinuzzi megegyezik a szultánnal, Ferdinándnak meg kellett volna hajolnia az övénél nagyobb elmétől teremtett fait accompli előtt. A béke, melyet Martinuzzi contemplált, sokkal előnyösebb volt Ferdinándra és Magyarországra nézve is, mint a rossz időben megindított harcznak Martinuzzi akarata ellenére való folytatása. E harcz Ferdinánd kárára ütött volna ki, holott a békével elérhető új állapot a réginél kedvezőbb lett volna a Habsburgokra nézve is. Csak nyertek volna vele, ha fejedelmi sarjadék, ha Szapolyai helyett, a kinek megkoronázását a török sürgette, a ki királyi czímmel élt, szerény származású vajda áll Erdély élén. Egy hetvenéves főpapot szivesebben láthattak a Habsburgok Erdély kormányán, mint egy ifjut, a ki dynastiát alapíthatott.

De a sors másként döntött. Martinuzzit alaptalan gyanú miatt meggyilkolják, midőn még jó reménynyel küzd és egyénisége érvényesítésével a nemzet jövőjét véli irányozhatni.

Megölése nem puszta véletlen. Bizonyos mértékig saját hibáinak esik áldozatául. Mélyen rejlő fatum, saját tetteinek nemesise adja a gyilkot a durva zsoldosok kezébe.

Castaldo és Pallavicini dæmoni erőt láttak a barátban. Útjait kifürkészni vagy megérteni nem birták. Látták, hogy mást akar, mint a mit mond. Megölték olyanért, a mit nem tett. A gyanút azonban multjából és a jelenben követett politikájából merítették. Cselszövő természete a legrosszabb föltevést is megokolttá tette.

Ki soha sem enged lelkébe betekinteni, kinek szándékait mindig mystikus homály környezi, ki rendesen úgy jár el, hogy módjában legyen azok ellen is fordulni, a kikkel vállvetve fogott a munkához, az ideig-óráig orruknál fogva vezetheti az embereket, nagy eredményeket érhet el, de mindig fenyegeti a veszély, hogy hitelét veszítve, el-

bukik. Ez történt Martinuzzival. A kiknek hatalmában van, rettegnek megbizhatatlanságától és erejétől, s agyrémek hatása alá kerülve, megölik. Idegrendszerüket Martinuzzi tekervényes eljárása kiforgatja a sodrából.

Martinuzzi az országnak a Habsburgok alatt való egyesítését vallotta politikájának. A sors azonban az ellenséges tábor élére állította. Lelke így ellentétes hatások közé jutott. A maga érdeke és az a kínzó aggodalom, a mely Mohács után minden hazafi keblét elfogta, szárnyát szelik merész gondolatának. Lénye túlságosan complikálódik, s veszendőbe megy akaratának az az egyöntetüsége, a mely nagy vállalkozások végrehajtására képesíthetné. A közvéleménynek lelki állapotáig sülyed, mely akarja ugyan az egyesülést, de érte áldozni nem mer. Miként korát, őt is megbénítják hazafias aggodalmak és az önzés.

Martinuzzi habozása közben fölhasználatlanul múlik el a legkedvezőbb időpont, a mikor a magyar nemzet talán még saját erejéből talpra állhatott. Az ő kormányzata idejében fészkeli be magát a török az országba (1540—1543), s vágja ketté a multjánál és természetes határainál fogva egységes nemzetet. Vele száll sírba azon kornak utolsó nagyobb szabású embere, a melynek az ország fölszabadítása és egyesítése volt legfőbb nemzeti eszménye. A következő korszakban a végzet új nemzeti föladatokat tűz herosaink elé.

Martinuzzi tehát nem felelt meg hivatásának. Elméje elég nagy volt arra, hogy föladatát megismerje, de jelleme nem elég nagy arra, hogy betöltse.

Míg azonban a kedvező percz megérkezésére várakozott, oly erőt szervezett, a melyre támaszkodva, czélját követhette volna.

Az alkalom, a melyre várt, nem következett be, de az

erő, a melyet létrehozott, megmaradt és a nemzetnek hasznára vált.

Erdélyt a magyarországi részekkel Martinuzzi hozza benső kapcsolatba. Ő rakja le az alapokat, a melyekre a Bocskaiak és Bethlenek támaszkodhattak. Ő szervezi meg a keleti Magyarországot.

A végvár, a honnan Magyarország egységét akarta helyreállítani, a nemzet atkotmányát és szabadságát fogja megvédeni.

Martinuzzi végső czélját nem éri el. Ereje daczára nem jut el a kikötőbe, a mely felé törekedett.

S az ő neve halála után sem vált határozott irányú nemzeti politika lelkesítő jelszavává. A nagy ellentétek, a melyek között élete mindig mozgott, lehetetlenné tették, hogy, mint sok nagy ember, az árnyékvilágból is irányítsa az eseményeket, s a halálon is erőt vegyen.

Ő nem lett azzá a Mózessé, a ki nemzetét kivezette a sivatagból, sőt az utat sem jelölte meg, mely a világosság felé vezetett.

De iskolát alapított. A gyengék politikájának klasszikus példáját adta, hogy a döntés pillanatáig megóvja nemzetét a nála erősebb két küzdő féllel szemben. Sajnos, sokáig nagyon sok kiváló emberünknek az ő mesterfogásait kellett utánoznia.

Az ország egyesülése, melyet ő indított meg, halála után létrejön. A gyilkosság után a császári hadak végrehajtják azt, a mit Martinuzzi igért, de a minek beváltását megint el akarta odázni. A véres tett azonban nem hoz áldást. A gyilkosság népszerűtlenné teszi a rendszert, a melyet bevezetett. A gyilkosok rossz kormányzók.

Az erdélyi rendek nem akarnak a nemzet többi részének a sorsában osztozkodni, s vonakodnak a rossz időben kezdett háború terheit viselni. A fölébredt particula-

ristikus szellem s a török fönnhatóságának elismerésével járó béke reménye, mely a királyi hadak gyengeségéből ellenállhatatlan erőt merít, valamint a keleti részeknek különleges strategiai és politikai helyzete az erdélyi fejedelemség új megalakulására vezetnek. A Szapolyaiak 1556-ban visszatérnek Erdélybe.

De az ellenáramlat sem szűnik meg működni. A nemzeti egység eszméje minduntalan fölüti a fejét. Egyes nagyravágyók is megint benne keresik a maguk emelkedésének eszközét. Balassa, Forgách az erdélyi részekben is pártot szereznek az egyesülés eszméjének. A magyar királyok sem vesztik szem elől Erdélyt, s János Zsigmond ellen törnek.

1570-ben a speieri szerződés új alapra helyezi a két magyar államnak egymáshoz való viszonyát. Benne János Zsigmond lemond a királyi czímről, s véd- s daczszövetséget köt Ferdinánd utódjával, Miksa királylyal.

Az egység eszméje megalkuszik a hatalmi viszonyokkal, azzal az állapottal, a melyet megmásítani nem bir; de ezen az áron legalább némileg érvényesül. Elismeri Erdély kormányzati önállóságát, de eléri, hogy megint egy királya legyen az egész országnak.

A Habsburgok és a Szapolyaiak a magyar trónért küzdöttek egymással. De egyik sem birta a másikat legyőzni, s az ország két részre oszlott, a melyek mindegyike a másikéval ellentétes politikát folytatott. Két gyenge koronát kovácsolnak Szent-István koronájának darabjaiból. De az összetartás érzete e megoldással nem tud megbékülni, s miután a teljes egyesülést el nem érhette, compromissummal menti meg az eszményi életegységet.

A Habsburgok fölülkerekednek. Az ő államuk lesz a régi magyar királyság örököse. Szent-István koronájának a nimbusa mellettök dönt. A magyar nemzeti élet folyto-

nosságát és egységét ők képviselik, s nem János Zsigmond, a ki nekik alárendeli magát.

A Habsburgokat az egész nemzet királyának ismeri el, s a védelmi szövetség útján politikájukat is magáévá teszi. Ezzel az egységnek azon mértékét állítják helyre, a mely, míg a török Budát birja, a legkönnyebben tartható fönn, s Erdély particularismusával számol.

Nemsokára ezután meghal János Zsigmond, s az erdélyi rendek Báthory Istvánt választják meg fejedelmöknek, ki mindamellett, hogy Miksa nem nézte jó szemmel emelkedését, s Békésy Gáspárt, a speieri szerződés szerzőjét, szerette volna Erdély élén látni, elődje politikáját követi. A török hűbérese marad, titokban azonban hűségi esküt tesz a magyar királynak.

A Báthoryak nem versenytársai a Habsburgoknak. Báthory István sokkal különb uralkodó, mint a milyenek a Szapolyaiak voltak, magyar politikája azonban sokkal szerényebb az övékénél. Meghajol a nemzeti egység eszméje előtt. Lengyel király lesz, de Magyarországon megelégszik a vajda czimével. A lengyel trónt a Habsburgok ellenében szerzi meg, de Magyarországon elismeri a dynastia felsőbbségét.

Ez az új rendezés azonban még nem állotta ki a török háború tűzpróbáját. Egy évvel a speieri szerződés előtt (1569) a törökkel fegyverszünet jött létre, s míg ez le nem járt, az új rendezést könnyen fönn lehetett tartani.

A Habsburgok tiszteletben tartották, mert közvetlen uralmuk helyreállítására irányuló bármely lépésökkel fegyverre szólították volna a törököt. A béke idejében Magyarországnak is javára szolgált Erdély viszonya a törökhöz, mert a határon folytatott örökös csatározásokat szűkebb térre szorította, a nélkül, hogy megnehezítette volna a vé-

delmet, a melyet ilyenkor minden vidék úgyis csak maga teljesíthetett.

A török előtt pedig, míg törésre nem került a dolog, titokban tarthatták a szövetségnek ellene irányuló élét.

Erdély kétértelmű közjogi állást foglalhatott el a két szomszéd között, míg ezek nyilt harczra nem keltek egymás ellen. De miként válik be az anyaországhoz való kapcsolat, ha kiüt a harcz a törökkel?

1593-ban ez bekövetkezik. Erdély fejedelme, Báthory Zsigmond, egész hévvel a magyar király karjai közé veti magát.

Az erélylyel megindított harcz magával rántja a keleti részeket is. Megkezdődik egy drámai és tragikus fordulatokban gazdag küzdelem, melynek főszereplői maga a lendületes, sokszor nagy erő kifejtésére képes, de beteges idegzetű és kiszámíthatatlan szeszélyű Báthory Zsigmond, továbbá Mihály, a ravasz oláh vajda, s a durva olasz zsoldos Básta. Egyéni érdekek, nagyravágyás és hóbortok szomorú válságba döntik Erdélyt; népe keservesen lakol sivár lelkű vezetői torzsalkodásaiért. Helybeli, társadalmi és politikai ellentétek is összeszövődnek az egyéni cselvetések szálaival, s az erdélyi népet majd az egyik, majd a másik egyéniség táborába hajtják.

E kisszerű szempontok mellett azonban a nagy irányoknak egymás ellen folytatott harcza sem szünetel.

A magyar szövetség eszméje, a melynek erőt adott az erélylyel kezdett török háború, majd a hozzája szitó fejedelem uralmának, majd a közvetlen függésnek alakjában versenyez a török pártfogására támaszkodó politikával.

A sok küzdelem végső eredménye Bástának és vele az egységnek győzelme.

Ugyanaz a század, a mely Magyarország ketté oszlását szülte, utolsó éveiben megérleli annak egyesülését.

1600-ban Magyarországnak a töröktől mentes részei, mint hajdanában, megint egy fejedelmet ismernek el uralkodójuknak.

De ez az egyesülés sem tartott sokáig. A véletlen eredménye volt s nem felelt meg a keleti magyarság kívánságának, a mely a meddőknek bizonyult török háborúkban nem akart osztozkodni és külön állása által biztosított béke után áhítozott.

Rudolf rövid uralma csak arra szolgált, hogy Erdély állami létét új alapokra helyezze. Erdély az anyaország sorsában osztozik, midőn ez a legkeservesebbé lesz, s önállósága a közös szenvedések közben fölébredt solidaritásban nagy erkölcsi létjogot nyer.

A mi eddig csak a hatalmi egyensúlynak következménye volt, s a nemzeti érzésnek rovására fejlődött vidéki egoismusban talált táplálékot, az a XVII. század legelején már nemzeti nagy feladat teljesítésében ébredt új életre. Erdély különállása véglegessé lesz, mert aldásos eredménynyel jár. Az egész nemzet ragaszkodik hozzá, mert hasznában az egész nemzet részesül. Nyiltan és büszkén szólhatott és cselekedhetett mindenki érette, mert a nemzeti politikának egyik elismert igazságává vált.

De erről később szólok.

IV. FEJEZET.

A NYUGATI ÉS A KELETI SZÖVETSÉG ELŐNYEI.

A Habsburgokat nagy világtörténeti ösztönök, százados hagyományok és reális érdekek arra szorították, hogy a magyar koronát megszerezzék. A törököt offensiv szelleme, véres végzete hajtotta tovább hódító utján szegény hazánk rónái felé. Bennünket tehát a világ két legnagyobb hatalma fenyegetett. Két oldalról megtámadtatván, a mohácsi vérveszteség után hanyatló erőben, az egyik szomszédhoz kellett csatlakoznunk. Teljes önállóságunkat többé nem tarthattuk fönn. Be is látja ezt a nemzet és csak a szövetséges tekintetében van nézeteltérés.

Melyik volt a helyes politika: a török fennhatóság elismerése, vagy a nyugatra való támaszkodás, a Habsburg-dynastia megválasztásával?

Szapolyai pártja azt hitte, hogy az ország egységét és békéjét a török védelme biztosíthatja. Azt remélte, hogy ha az ország a szultán fennhatóságát elismeri, a török nem fog magyar területet hódítani, sőt a már elfoglalt végvárakat is vissza fogja adni. Avval kecsegtette magát, hogy a szultán pártfogása mellett a nemzet magához térhet és ereje szaporodásával visszafoglalhatja állását az európai államrendben.

De ez a számítás hibás volt. A török jószántából sohasem hagyott oda olyan helyet, a hol mecsetje állott. Véteknek nézte volna a próféta ellen, saját felsőbbsége ellen, ha

a félholdat a kereszt váltja föl. A török birodalom terjedését a muzulmán vallás hódító ösztöne követelte. A magyarral azért tűzött össze, mihelyt a Balkán-félszigeten megvetette a lábát, mert azon az uton találta, melyen a töröknek haladnia kellett, hogy a kereszténység legelső fejedelmét, a császárt leverje és a szárazföldön is terjeszsze uralmát.

Százados nehéz küzdelem után végre földre terítette a magyar nemzetet. Mi ok birhatta volna arra, hogy talpra állítsa régi versenytársát, a kiben nem bizhatott meg, mert keresztény volt, s kinek nagy hagyományai feltámadhattak? A törökpárti magyarok politikájának végső gondolata tényleg az volt, hogy idővel ismét a nyugati vallás és műveltség védelmére keljenek. A török nem lehetett annyira hiszékeny, hogy maga álljon szolgálatára az ilyen szándéknak. Sok vért ontott Nándor-Fehérvárért. El lehetett-e képzelni, hogy visszaadja e várat, hogy majdan egy új Hunyadi lobogtassa ott a kereszténység zászlaját?

Ez ki volt zárva. Hogyan küzdjön meg a némettel, hogyan győzhesse le a császárt otthonában, ha katonailag is számottevő keresztény állam van közöttük?

Az sem elegendő a töröknek, ha a vele szövetséges Magyarország keresztül bocsátja hadait. Hosszú visszavonuló utja idegen várak és ellenséges ösztönű katonák között vezetne el. Egyetlen vesztett csata végzetessé válhatnék reá nézve.

A szultánoknak be kellett látniok, hogy vagy közvetlenül kell a Duna völgyén uralkodniok, vagy fel kell hagyniok a további terjeszkedéssel. S a választás e két út között nem lehetett kétséges. A mozlim a magyarok szép szeméért hódító ösztönét, vallása hivatását nem tagadhatta meg.

Erdélynek és a Havasalföldnek a török meghagyta fél

önállóságukat. Ez országok egyike sem feküdt hadműködése vonalán s jóval gyengébbek is voltak az egyesített Magyarországnál; másként bánhatott tehát velök, mint velünk.

Szerbiát azonban már vilajettá alakítja át, mert földrajzi helyzete olyan, mint a mienk és kellemetlenséget okozhatna neki.

Kortársait félrevezette az is, hogy Szulejmán több évig nem terjeszti ki birodalmát Magyarországon s több nagy hadjáratot folytat Nyugat felé, a nélkül, hogy a mögötte levő területeket birodalmához csatolná. Közvetlenül Mohács után az egymás ellen küzdő magyar nemzet bágyadtsága miatt a szultán nem félt attól, hogy az támadólag lépjen fel ellene. A szultán Magyarország urának érezte magát. Ezért nem siet meghódításával. Lábát megalázott ellenfelének a nyakán tartja, s érzi, hogy a mikor akarja, birtokba veheti az országnak azon részeit, a melyekre szüksége van.

De ki következtethetett abból, hogy Szulejmán nem siet az elért eredmények formai szentesítésével, arra, hogy megerősödni engedi a hajdan félelmetes nemzetet, hogy valóban lemond győzelmei gyümölcséről, s hogy nem nyit magának Magyarországon át egy mindig használható biztos kaput, mely balszerencse esetében védelmül is szolgálhat neki?

S a tények is bizonyítják, hogy a Szapolyai-féle remények alaptalanok voltak.

A török az elfoglalt terület legnagyobb részét magának tartja meg, s nem adja vissza a fönnhatósága alatt álló Magyarországnak, Budát pedig elveszi Szapolyaitól. Védenczének más várait is magának követeli a porta. Magyarországba ékelt területének megtartására nagy gondot fordít, mert benne látja európai birodalmának offensiv bástyáját.

A padisáht hódításra kényszerítette seregének alkata is. A török harczosok nagy része hűbérért szolgált. Óriási erőfeszítésükért és szenvedéseikért földet vártak. Jogos igényt véltek tarthatni a területre, a melyet vérükkel áztattak.

A török a háborút a Nyugattal csak úgy folytathatta támadó szellemben s csak úgy biztosíthatta a Balkán-félszigetet a keresztények ellen, ha állandóan tanyázott Magyarországon seregeinek egy része, mely a szultán jelenléte nélkül is képes lehetett az ellenséget nyugtalanítani, s neki pajzsul szolgálni.

A török birodalom létének alapjai tehát kizárták azon remény megvalósulását, hogy a szultán visszaállítja Szent István koronájának területi épségét.

S arra sem lehetett kilátás, hogy a félhold árnyékában legalább békében éljen a csonka Magyarország.

Rónái voltak a harczok szinhelyei. Az öldöklések és pusztítások megfosztották volna értékétől a formai neutralitást is.

De még ezt sem lehetett volna fentartani.

Sem a német, sem a török nem engedhette meg, hogy a csataterek mellett egy harmadik leskelődjék, várva a pillanatot, a mikor rávetheti magát a legyőzöttre.

Láttuk, hogy Martinuzzi csak ámítás árán érhetett el némi semlegességet. Hazugságra azonban az állam jövőjét nem alapíthatni, mert az előbb-utóbb okvetlenül lejárja magát. Az legfeljebb ideiglenes expediens lehet, nem pedig állandó nemzeti politika.

Martinuzzi nagy színlelő képessége és szégyenletes fogásai sem biztosították a semlegességet. Akarata ellenére az események magukkal rántották. Halálát is az okozta, hogy nem akart színt vallani.

Szapolyai országrésze Martinuzzi idejében félreesett a főharcz terétől. Ha neki sem sikerült neutrálisnak maradni,

miként óvhatta meg a semlegességnek még csak az árnyékát is az a királyság, melyhez az osztrák határok mellett fekvő megyék is tartoztak, s mely a Duna völgyét, a népek ezen természetes útját is birta. A török fennhatósága mellett egyesített Magyarország a pogány és barbár világ táborában lett volna kénytelen saját társadalma ellen küzdeni.

Békében csak úgy élhetett volna, ha a muzulmán és keresztény világ között folyó küzdelem az előbbinek győzelmével végződik s a harcz terét a német birodalom szívébe helyezik át. De kivánatosnak tarthatta-e ezt jó magyar ember? Fabatkát sem ért volna önállóságunk látszata, ha a félhold Bécs ormain ragyog.

Ha eddig el is tűrte Magyarország egy részének formai önállóságát, hódítási ösztönét e percztől fogva semmi sem mérsékelhette volna. Erdély függetlenségét is csak azért nézte el a szultán, mert a német-magyar szövetség ellen mérhetetlen előnyt várt a magyarság megoszlásából. Míg magyarok ellen is küzdött a vele szövetséges erdélyi fejedelem, többet használhatott neki, mint egy erdélyi szandsák.

A német-magyar barátság védte meg Erdély önállóságát is.

A török szövetség politikája teljesen téves volt. Annak a támogatását kereste, a kinek minden érdeke Magyarország gyengítése volt, a ki megerősödésünket soha sem engedhette meg, s a kinek győzelmét előmozdítani, a kinek győzelmén még örülni sem volt képes a magyar lelkiismeret, a kinek visszaszorítása és bukása nélkül a magyarnak multjához hű, önmagához méltó egészséges fejlődése ki volt zárva.

A csonka ország, szellemi mivoltát és multját megtagadva, azon társadalom ellen lett volna kénytelen for-

dulni, a melyhez hite, hagyománya, minden szokása kapcsolta, a melytől elszakadva, belső életének továbbfejlődése is ki volt zárva. Jót nem szülhet, ha a puszta létért egyén vagy nemzet nemesebb érzéseiről, magasztosabb érdekeiről, szent kötelességeiről lemond, s ellentétbe helyezkedik bensö lényével.

Ha a küzdelmet el nem kerülhette a magyar, a Nyugat mellett, a kereszténység mellett kellett síkra szállania; azon irány mellett, a melylyel multja és jövője elválaszthatatlanul össze volt kötve, a melynek érdekében már annyi dicsőséget szerzett, a melynek köszönhette szellemi tőkéje java részét, s a melynek győzelmét szíve mélyében minden magyar ember kivánta is. Ez a meggyőződés volt azoknak a kiindulópontja, kik a Habsburgokhoz csatlakoztak. Királylyá választván a leghatalmasabb szomszédot, szent kötelességévé tették, hogy azonosítsa magát a nemzet ügyével, s hogy küzdjön az ország felszabadításáért. Azzal léptek szövetségre, a kinek minden érdeke a nemzet erejének fokozását kivánta, s a kinek győzelme a mi érdekünkben is volt, a kivel jó lélekkel, őszinte akarattal működhettünk együtt.

S a létrehozott szövetség ereje arányban is volt a föladat nehézségével. Eredményt érhetett. Kiverhette a törököt az országból. Helyesen választott czél szolgálatában oly erőhöz csatlakoztunk, a mely győzni birt volna és a melyhez közös érdekek, közös műveltség és közös vallás kapcsoltak. Lehet-e ennél többet politikai combinatiótól várni?

Érdemét nem rontja le, hogy csak félig ért sikert.

Csak másfél század mulva szabadítja fel a Mohács után kötött szövetség nemzetünket a török járom alól, mert a Habsburgok nem fejtik ki a várt erélyt; mert előre nem látható sok esemény, mint a vallásszakadás és más országok és népek fejlődése zavarólag hatott, s V. Károlyt,

a leghatalmasabb Habsburgot, elvonja a nagy vállalattól, a melyet tervbe vett; mert a magyar nemzet sem feszíti meg eléggé izmait és nem egyesül a török ellen, s mert a Habsburg-dynastia a magyar nemzetet nem birta kielégíteni és megszervezni.

A jövő nem mindenben alakult úgy, mint a hogyan a szövetség megalapítói gondolták. De ennél jobb választást még sem lehetett tenniök, s ezért az utókor elismerése megilleti őket.

Sokan a Szapolyai-féle politika javára irták, hogy a félhold uralma nem terjedt ki a keleti Magyarországra. Igazuk lehet, de ez még nem bizonyítja a Kelettel való szövetség előnyét. Valószinű, hogy a Kelet felé messzebb hatoltak volna el a törökök, ha Erdély ellenfelök. De ez esetben a Nyugaton értek volna el kisebb sikert. Az összes eredménynek javulnia kellett volna, ha Erdély a kereszténységgel tart. A török megfeszítette egész erejét, s ha nagyobb számú az ellensége, akkor sem tehetett volna többet. A keresztények hadserege pedig növekszik és a stratégiai positiója javul, ha Erdély mellettök foglal állást. Pedig nem is jelentéktelenül. Martinuzziról irják, hogy 100,000 embert tevő sereget birt kiállítani. János Zsigmond 60,000-nek parancsolt. Meg nem foghatom, hogy miben válhatott az ország ügyének hasznára, hogy ez az erő tétlenül maradt, s hogy a török területet nem lehetett két oldalról fenyegetni.

A keleti részek semlegessége nem szaporította azok számát, kik a nyugati határokat védték, ellenben sok ezerrel növelte azokét, a kik támadtak.

Erdély politikája a töröknek azzal is segedelmére volt, hogy a magyar király hadait gyakran megosztotta.

Csak egy példát hozok föl.

Szigetvár hősies védelmének évében a király legjobb

hadvezére Schwendi és seregeinek egy része János Zsigmond ellen harczol, a helyett, hogy a török ellen fordulnának.

Ki tudja, hogy a keresztények nem mentik-e föl Szigetvárt, ha nagyobb erővel rendelkeznek és jobb vezér alatt állanak?

Nehéz megérteni, hogy miként szolgálhatta határaink védelmét az az eljárás, a mely megosztja a védőket és a török ellensége egy részének vérét veszi, míg a török halálos csapást mér a többire.

A német-magyar szövetség a XVI. században nem veti mérlegbe összes erejét a török ellen. Nem teszik meg a próbát, hogy meg tudott volna-e felelni hivatásának. Fél erővel dolgozva, csak fél eredményt ér el. Megállítja a törököt terjeszkedésében, de nem birja visszaszorítani.

A magyarság politikai jelentőségére az államszövetségben, valamint a dynastia és a nemzet közötti viszonyra is káros hatással volt a két iránynak egymás ellen folytatott küzdelme.

A magyar nemzet ontotta a XVI. században a legtöbb vért a török csatatéreken; oly csodás bátorságot tanusított, a minő párját ritkítja a világ történetében; hősökre mutathat, a kik méltók Leonidas dicsőségére; e század háborúinak valódi eredményét, a török hódítás megakasztását, első sorban a magyar lelkesedés, a magyar katonai erény vívták ki. A nagy háborúban azonban csekély erővel vesz részt, a védelem foglalkoztatja, az ország felszabadításának munkájához komolyan nem lát, úgy hogy panaszra ad ürügyet, elismerés helyett szemrehányásban részesül, bizalom helyett bizalmatlanságot kelt. A nemzetet, mely saját önállóságáért, saját területe visszaszerzéséért egyszer sem állít talpra számbavehető erőt, lenézik azok, a kik idegen földre nagyszámú hadakat küldenek. Pedig bámulniok kellene a magyart, mert hazája minden ma-

roknyi földjét vörösre lehetne festeni az érette ontott honfiúi vérrel. Koldusnak nézik a nemzetet, olyannak, a mely idegentől kér védelmet, holott nap-nap után testével védi meg a hazát és általa Európát; sokkal többet ad, mint a mennyit kap, s törhetlen heroismusával kimeríti a muzulmán hódító erejét. S a király bizalmatlanságot érez a nemzet iránt, a melynek egyik része állandó ellenfele, másik része gyakran változtatja pártállását. Viszonyunk a királyhoz megromlik.

Más útra tért volna fejlődésünk, ha a nagyrészt saját erőfeszítésével megmentett egységes magyar nemzet emelhet szót Bécsben. Sok alakulhatott volna másként még akkor is, ha elmarad a reánk nézve legkedvezőbb megoldás, de a nemzet heroismusa a világ figyelmét magukra vonó nagyobbszabású hadjáratokban is kitünik, s a török uralmától ment országrészeket egy gondolat, egy akarat hevíti, szivük együtt érez mindazzal, a mi Európában nemes és magasztos volt.

A két ellentétes politikának a nemzet lelkében vívott tusája megakadályozni segíti a Nyugattal kötött szövetség összes kedvező következményeinek kifejlődését.

De azért e szövetség a török barátság hátrányainak ellensúlyozására szolgált.

Nem szakadunk el az európai élet közösségétől. A nemzet kis töredéke, igaz, hogy emberfeletti erőfeszítéssel és áldozatok árán, de betölti hivatását. A Zrinyiek, a Szondiak, a Dobók nem engedik feledésbe merülni a Hunyadiak hagyományait. Az ő tetteik dicsőítik meg korukat, a mely nagy tudott volna lenni, ha a vezetés a nemzet ősi erejét egy irányba tereli.

A nemzetek sorsára a reális hatalmi viszonyok döntő befolyással vannak. De azért nem egyedül tőlük függ a nemzetek haladása.

Vannak magasabb szellemi tényezők, a melyeket büntetlenül a nemzetek sem sérthetnek meg, a melyekkel ellentétbe helyezkedni mindig káros.

Vannak eszmék, a melyek oly jelentősek és szentek, hogy örök haszonnal jár az értök kifejtett férfias erőfeszítés még akkor is, ha elmarad a közvetlen siker.

Ilyen volt az európai társadalommal való benső solidaritás.

Ha sokkal több veszélylyel és szenvedéssel járt volna is a Nyugathoz való ragaszkodásunk, mint a törökkel való frigy, akkor is jobb és hasznosabb politika volt az előbbeni, mert meghagyta a nemzet életgyökereit azon talajban, a honnan erőt szíhatott, holott az utóbbi, ideiglenes előny fejében, a nemzet boldogulását kizáró viszonyok megerősítésén, a mienkkel ellenséges világrend győzelmén fáradozott.

Az egyik még a legrosszabb esetben is megóvta dicső föltámadásunknak a reményét; a másik még a legjobb esetben is, abban, ha frigyestársunk legyőzetik, az önérzetben és becsületben megfogyott nemzet számára csak a vezeklő megtérés útját hagyta fönn.

Ki birná kiszámítani, hogy mit ér nekünk ma, s hogy mennyire növelte minden gondolkozó magyar szemében vérének tiszteletét, s mennyire emelte nemzetünknek tekintélyét a világ előtt, hogy, kitartva a hagyományos ösvényen, küzdeni és szenvedni tudott a keresztény társadalom védelmében.

Mennyivel szegényebb volna ma önérzetünk, ha ama századokat a pogány védelme alatt opportunista várakozásban töltöttük volna el, ha politikánk vezető gondolata e században a hozzánk méltatlan frigytárs elárulása lett volna, s a pogányok táborában őgyelegve azt lestük volna, hogy mikor dől meg a hatalom, a melynek hűséget esküdtünk.

Carlyle azt mondja, hogy az angol fajnak Shakespeare többet ér az aranydús Indiánál.

A XVI. század halhatatlan magyar hőseinek áldott emlékét boldogulásunknak nem egy külső tényezőjénél többre becsülöm.

Lelkünk büszkeségét és hazafiui tudatunkat fokozta az és fogja fokozni mindenkor.

S az erkölcsi tőkénél mi adhat több erőt a jövő küzdelmei számára?

Érzi is a nemzet, hogy melyik párton áll az igazság. Mikor Szapolyai és Ferdinánd királyságuk határvonalait megállapítják, a nagyobb rész az előbbinek jut. A XVI. század végéig a török fegyvereknek kedvez a szerencse. A félhold emelkedőben látszik lenni, a Habsburg-dynastia ellenben sülyed. V. Károly idejében szerencsecsillaga büszkén ragyogott Európa égboltján. Ellenségei már attól féltek, hogy universális monarchiát alapít. A század végén, II. Rudolf alatt, ellenben közelebb áll a teljes bukáshoz, mint hosszú és változatos történetében bármikor. A Habsburgokat uraló Magyarországot az örökös küzdelem elsorvasztja, holott a keletinek aránylag több nyugalomban van része, s legalább Martinuzzi és Báthory István idejében jobb a kormányzata is. Mindezek ellenére, mint az előbbeni fejezetben láttuk, a nyugati királyságnak nagyobb a vonzó ereje a keletire, mint megfordítva, s a nemzet eszménye marad az egyesülés a Habsburg-királyok alatt. Ezen eszme ereje hatalmasabb a pillanatnyi anyagi előny nyomásánál, s a nemzet súlypontja a gyengébbnél marad.

A török-barátok szégyenkezve képviselik politikájukat. Mentségeket keresnek. Sajnos, királyaink magatartásában találnak is eleget. De lelkük híjával van a meggyőződés erejének. Igazat mondanak, midőn annyiszor hangoztatják, hogy örömmel követnék a keresztény zászlót, csak volna

elég ereje rá, hogy őket meg is védje. Érzik ők is a nemzet hivatását, csak nincs elég heroismusuk, hogy azt betöltsék. Álokosság és particularistikus szellem következtében a nemzet nem bír közös eszmének élni, ámbár egy akart lenni.

De, szerencsénkre, kettéosztva is fenmaradhattunk. Nyomorúság volt az életünk, de éltünk és megóvtuk a fejlődés alapjait. A Nyugattal kötött szövetség segítségével megvédtük az ország egy részét a török ellen. A nyugati társadalom tagjai maradtunk, s Erdély különállása ellenére a nemzeti élet egysége, az összetartás tudata, sok százados multunknak e dicső eredménye, nem veszett el teljesen. S Erdély politikája hasznos eredményeket is termett. Erdély pihent ereje később a magyarság és az alkotmányosság terén hozta meg a gyümölcsöt.

De most nézzük e kor hatását a Habsburgokat uraló Magyarország szabadságára és alkotmányára.

V. FEJEZET.

A KIRÁLYI HATALOM NÖVEKEDÉSE.

A király kimeríthetetlen erőforrást talált mindig a magyar faj önföntartási ösztönében.

Idegen világban ellenségek közepett fejedelménél kereste a nemzet fönmaradásának biztosítékait. Mikor bajba került, ösztöne sugta neki, hogy erősítse a kormányt.

Ez az érzés volt az Árpádok, az Anjouk és Mátyás hatalmának forrása. Ez indította meg a reactiót a királyság javára, midőn a Jagellók idejében a nemzet a maga sülyedését ijesztő mértékben szemlélte. Ez birt arra egy népes országgyűlést, hogy a végrehajtó hatalmat a fiatal és gyenge II. Lajosra bízza.

Mohács szilárdabbá teszi ezt az irányt. Nagyobb bajban a nemzet még sohasem volt, mint az itt vívott csata után. Sulyosabb csapás még nem érte. A királyság fölfrissülhet abból a forrásból, a honnan hatalmát merítette. Az ország veszélyeztetett helyzete, a mely a középkorban, midőn másutt gyenge volt a királyság, ezt nálunk hatalomhoz juttatta, ujra az ő javára befolyásolhatta a közállapotokat.

A nemzetnek megint mindenekelőtt erős királyra volt szüksége. A vesztett vér és a nyomor, a melyet nagyrészt a Mátyás óta kifejlődött fegyelmetlenség okozott, a királyság renaissanceát vonhatta maga után.

A Habsburgokra szép és hálás hivatás vár. Legyenek igazi vezérei, gondoskodjanak róla, osztozzanak sorsában, küzdjenek vele és érette, s léte megóvásáért a nemzet örömest áldoz szabadságaiból.

Örökös küzdelmek közepett kifejlődött katonai ösztöne megértetné a nemzettel, hogy fegyelemre van szüksége. A táborban elsajátított szokás kihatna a polgári életre. A király, ki az ellenség előtt parancsol, a tanácsteremben is dönthet.

Az ország belső állapota is a kormány megerősödését követeli.

A két állam versengése és a török berohanásai az igazság kiszolgáltatását, a büntetések végrehajtását lehetetlenné tették. A holnap bizonytalan. Senkisem tudja, a sors forgandó kereke melyik törvényt, melyik hatalmat fogja magasra emelni. Az erős és ügyes érzi, hogy rászorul valamennyi kormány. A hatóságnak, a törvénynek nincs tekintélye. Az igazság kiszolgáltatásától senkisem fél; mindenki csak a nyers erőszaktól retteg. Mindenki a maga erejére van utalva.

Ilyen körülmények között a bűn nő, mint a dudva. A Mátyás halála óta a fegyelemtől elszokott társadalomnak túlságos önzése és rakonczátlankodása óriási arányokat ölt. Az otthonából kizavart sok bujdosó, a ki rablással tartja fenn életét, a hatalmas várúr, a kinek pénze és katonája büntetlenséget biztosít, mind a rend ellen törnek.

A nyomor és a túlságos hatalom, a kiknek nincs mit félteni, s a kiknek nincs kitől félni, ez a két véglet fenyegeti a békét.

Ezeknek az állapotoknak csak erős király vethet véget.

A nemzet legéletbevágóbb érdekeinek, legmélyebb szenvedélyeinek előharczosává válhatnék a király. A nemzetnek minden jó tulajdonsága az ő tekintélyét növelné; szi-

vének minden dobbanása az övé lehetne. E mellett a hatalom egyensúlya is az ő javára módosult. Ő a szomszéd tartományoknak is az ura. Katonát és pénzt onnan is kaphat, a magyar társadalom pedig elszegényedett, s egyik része a török járma alá kerülve, a nemzetre nézve elveszett, a másik része ketté oszlik, úgy hogy közvetlenül csak kis töredék áll szemben a Habsburg-dynastia világhatalmával. A Habsburgok tehát az absolutismusnak nálunk még el nem ért fokát valósíthatnák meg. Önként meghajolna előttük a nemzet.

Ennek azonban feltétele az volt, hogy a Habsburgok magyar politikát kövessenek. Ez azonban meg nem történt. Családi politikát folytattak az egész világot átkaroló tendentiákkal. Magyarország, mint többi országuk is, csupán ütőkártya volt azon játszmában, melyet a világ uralmáért űztek.

S e játszma nem úgy alakult, mint a hogyan várták. Egész figyelmüket és összes erejüket foglalta le, s a XVI. században, mint már láttuk, mégis ők voltak a vesztesek.

Magyarországban a defensivára kénytelenek szorítkozni, a mikor a nemzet erélyes offensivát vár. A mikor csak győzelmes támadással lehetett volna visszaszerezni az országnak a fönmaradásához szükséges határokat; a mikor darabokra van szakítva a nemzet és egyesülni kíván: királyaink beérik azzal, hogy nálunk fogják föl a töröknek Németország ellen irányult csapásait.

A Habsburg-dynastia csak félsikereket ér el.

A török ellen csak egy kis földterületet képes megvédeni.

A belső rendet megjavítja. Ferdinánd egy pár nagyobbszabású hadjárattal legyőzte a legrakonczátlanabb oligarchákat, s nem egy nagyuri rablót tett ártalmatlanná. De a mit ezektől megóvott, azt a mentők pusztították el, úgy hogy ezen sikere sem kelthette föl a hála érze-

tét. A fejedelem katonái több kárt tesznek, mint az oligarchák.

A Balkán-félszigetnek hazánkba tódult menekültjein s hazánk kalandosain kívül Spanyolországnak, Olaszországnak, Németországnak zsákmányszomjas és vérengző elemei, rosszul fizetve és fogyatékos fegyelem alatt, állandóan nálunk tanyáztak.

Háborúban a katona még a humanismus és a törvénytisztelet modern korában is rendesen brutális és hajlandó mindent saját czéljainak alárendelni. Benne pontosul össze a közérdek; igénye ezért minden másé fölött áll. Érthető tehát, hogy a XVI. század harczosa szemében semmisem volt szent; vérengzéshez szokott idege a legiszonyubb kegyetlenségtől sem rettent vissza. Mikor zsoldját nem kapta meg, az éhség gyötörte és oly vidéken élt, a melyhez sem érdeke, sem érzelme nem csatolta, pusztításai minden korláton átcsaptak.

S nálunk gyakran jutottak ilyen körülmények közé az idegen zsoldosok.

Ezzel a pusztító haddal szemben állott Ázsia és Afrika söpredéke, a sok török, tatár, arabs, néger, a ki mind zsákmányból élt, rabszolgát tartott, s érdemet látott abban, hogy öli a keresztényt.

Hazánkat három világrész legkapzsibb, legkegyetlenebb elemeinek sáskajárása pusztította.

S nemcsak a törökök tartották földünket ellenséges talajnak, a melyet fel kell dúlniok, az ország egy részét fejedelmeink hadai is ilyennek nézték.

A világtörténelem lapjai isszonyattal emlékeznek meg a német harmincz éves hadjáratról. S méltán. Nekünk azonban talán többet kellett szenvednünk, mint a szent birodalom népének ama tragikus korban.

A harmincz éves hadjárat alatt mindenik küzdő fél-

nél elsőrangú szerepet német fejedelmek vittek, a kik országuk és népeik érdekét szivükön hordozták. Nálunk igen csekély hatalmuk volt azoknak, kik hazánkkal éreztek, mert kenyeréből éltek s mert osztoztak nyomorában. S habár nem is a nyilt háború, de a tényleges harcz nem harmincz évig tartott, de már ekkor — a XVII. század végével — hetvenöt évig.

Erőteljes képpel jellemzik ezt az állapotot maguk a rendek a törvényben: «a jobbágynak nincs mása meztelen testénél, s ez is kegyetlen veréssel megrakva». A corpus juris telve van panaszokkal. Keserves olvasmány. Túltesz bármely szomorújátékon. Egy nemzet szellemi és testi kínjainak könnyel és vérrel irt emlékkönyve az. Számtalanszor kérik a rendek a királyt: tartsa fegyelemben seregeit, s állítson élükre magyarokat, a kik féltik otthonukat.

A királyok nem voltak hijával a jóakaratnak, de nem állottak óriási nehézségű feladatuk színvonalán. A fő baj forrása, hogy nincs elég pénz a zsoldra. Messze a harcztértől, bizonytalan jövedelmekkel, a melyekből közegeik sokat maguknak tartottak meg, nagy kiadásokkal (a sok szükséges költséghez egyes fejedelmek pazarlásai is járulván; Rudolf például egymaga sok milliót fordított palotáira és remekművek vásárlására), terhes adósságokkal, bizalmatlansággal eltelve a magyarok iránt, a kik pedig a török hadviselés módját a legjobban ismerték, s az országot szeretve, némileg legalább kiméletesen bántak népével; a kornak megfelelő decentralizált közigazgatással, legnagyobbrészt csak egy nyárra fogadott katonasággal, kiváló tehetségű hadvezér nélkül, önmaguk nagyobbszabású képesség hijával: királyaink nem birják a zsoldosok ezreit, a kik nélkül nem lehettek el, a törvény tiszteletére szorítani.

Az ország vagyona és lakóssága napról-napra fogy, életerőnk apad.

S mindezt a nemzet a Habsburgoknak tudja be.

A királyság nimbusát csak a siker erősíthette meg. Az Anjouk és Mátyás hatalmát csak az elért eredmények tartották fönn. S a szabad kormányforma iránt érzett szeretetet még a szerzett dicsőség sem birta sokáig háttérbe szorítani. Még Mátyásnak is meggyült vele a baja.

Természetes tehát, hogy a XVI. században a királyság nem bir népszerűségre szert tenni, és a royalismust nagygyá nevelni, a mit elérhetett volna, ha hivatásának hathatósabban felel meg.

S ehhez járul, hogy a nemzet azt sem látja, hogy királya legalább megteszi mindazt, a mi sikerhez vezethetett volna.

Nem csak az eredmény elégtelen, hanem a kivívására irányuló törekvés is.

A szándék jóságához is, komolyságához is szó fér.

Királyainknak egyike sem volt harczias szellemű. Ferdinánd csatát nem látott. Miksa a szigetvári hadjárat alkalmával bebizonyította, hogy nem jó hadvezér. II. Rudolf beteges idegrendszerű, maniákus. Nem volt táborba való. A Hradsin erős falai között is remegett egyéni biztossága miatt.

A harczias magyar faj, a mely megszokta, hogy királya a veszélyek közepette elüljárjon, most, mikor a harcz eredményétől függ boldogulása, királyát egyszer sem látja tűzben. A táborozás sanyarú kenyerét fogyasztva, királyának fényes udvartartásáról hall hirt. A sors csapása, hogy V. Károly szelleméből semmisem rekedt ezen rokonaiba. Károlynak beteges és fájdalmaktól kinzott teste rugganyos és friss lett, mihelyt felöltötte pánczélát és hallotta a harczi zajt. Osztozott katonáival a veszélyekben és nélkülözésekben, s hadvezéri tehetségének is bizonyságát adta. Ha ilyen a magyar királyok valamelyike, másképp érez iránta és másképp itél róla a nemesek vitézlő népe. Az együtt

kiállott veszélyek és a közösen végrehajtott vitézi tett egybeolvasztották volna a király és a nemzet érzelmeit. De a végzet úgy akarta, hogy ez ne történjék meg.

S a királyok mégis azon vannak, hogy hatalmukat gyarapítsák.

Európaszerte a királyság volt az emelkedő hatalom. A haladás ügye tőle várhatta a legtöbb szolgálatot. A művelődésnek első föltételét, nagyobb területeknek belső békéjét és együttes működését, a királyság biztosíthatta a leghathatósabban.

A nemzetközi versenyben a török, a franczia, a spanyol vezetnek, azok az államok, a melyekben a fejedelmi hatalom nagyra nőtt. Angliának is a Tudorok ereje szerzett külpolitikai sikereket.

A Habsburgok német ágának jelentőségét ellenben a rendek jogai megbénították. A rendi jogok okozták, hogy kifelé irányítható szabad erejük, birtokaik nagy terjedelme ellenére, kevés volt. Természetes tehát, hogy királyaink, hasonlóan koronás kortársaikhoz, rossz szemmel nézték azt a különféle kiváltságot, mely akaratuknak útját állotta, azt a sok különös jogot, a melyet tisztelniök kellett.

A magyar alkotmány volt a legkifejlettebb, a legteljesebb ilyen jogrend. A királyok tehát ösztönszerűleg azon voltak, hogy, mint a többit, ezt is megnyirbálják és hogy a reájuk nézve legkényelmetlenebb korlátoktól szabaduljanak.

A ki nem elégített nemzet szabadságait szűkítik. A mit kész-örömest adott volna a nemzet, ha vele bánni tudnak, azt a király a nélkül akarja elérni, hogy a nemzet szívét megnyeri. Ez volt a XVI. században belső életünk fatuma. Ezért nem lett bensővé a nemzet és a király viszonya. Ezért hiányzott a szeretet aranyfonala a király és a nemzet között. Érdek és erő maradt közöttük az egyedüli kapocs.

De, szerencsénkre, fejedelmeink, Rudolfig legalább, általában mindenben mértéket tartanak, óvatosak. Ez magyarázza meg azt, hogy Bocskai koráig nincs nagy összeütközés az alkotmányért.

Uralkodóink ismerték helyzetük nehézségeit. Az a defensiv szellem, melyet a hatalmi viszonyok a XVI. században reájuk kényszerítettek, belső politikájuk felett is uralkodott.

V. Károly adta reá a példát. Ő szőrmentén bánt a rendi alkotmányokkal. Opportunismusa mérsékelte absolutistikus hajlamát. Ha pénzt és katonát ajánlottak meg neki a rendek és külpolitikája irányát nem akadályozták, nem bántotta őket. Követeléseivel nem feszítette túl a húrt. Elvi politikát nem követett.

Magyar királyi rokonainak pedig még több okuk volt óvakodni az absolutismus doctrinarismusától. Ferdinánd és Miksa kisérletet sem tesznek a rendi korlátok széttörésére, sem nálunk, sem többi országaikban. Vallásbeli lelkiismeretüket is alárendelték az opportunismusnak.

1547-ben, midőn Károly a protestáns fejedelmek szövetsége ellen küzd, a cseh rendek ellenfele mellé állanak, s Ferdinánd legyőzi őket. A helyzet urává lesz. Akaratát minden közvetlen veszély nélkül érvényesítheti. Keményen bánik ellenségeivel, s a katholikus vallás érdekében erélyes rendszabályokat alkalmaz. Minden arra mutat, hogy tudatában van hatalmának, s hogy mer szíve szerint cselekedni. S a rendi alkotmányt még sem dönti meg. Bizonyos változtatásokat eszközöl rajta, sarkalatos tételeit azonban épen hagyja. A magyar jogrendet sem kívánja megszüntetni.

Ha veszély nélkül tehetik a királyok, a törvényeknek reájuk nézve legkényelmetlenebb szabványait mellőzik. Hatáskörük korlátait épp oly kevéssé tisztelik, mint koruk

többi tényezői. A gyakorlati czéljaikat zavaró jogokat meg akarják változtatni. De nem erőszakolják terveiket. A hol elevenre tapintanak, abban hagyják műtétüket. A mint komoly ellenállástól kell tartaniok, engednek.

Másrészről a rendek is mérsékletet tanusítanak.

Az első Habsburg-királyok idejében a nemzet nem törekszik alkotmányos jogainak terjesztésére. A rendek azon az ösvényen maradnak, a melyre 1526-ban közvetlenül Mohács előtt tértek.

A sulyos állapotok nyomása alatt az ország jóravaló elemei mind csak egyet akarhatnak: erős végrehajtó hatalmat, a mely helyreállítja a rendet. Nincs párt, mely a korona jogait szükíteni kivánná. Ha a király bánni tudna a néppel, ha alattvalói őt szeretnék, a rendi alkotmányt sarkaiból kiforgathatná.

Igy a nemzet nem lesz olyan royalistává, mint a milyenné lehetett volna; de többet tür el, mint a mennyit más körülmények között elviselt volna. Olyan engedményekre hajlandó, a melyektől előbb visszaborzadt volna. Az opportunista király és az erős kormányt kivánó társadalom, annak ellenére, hogy benső összhang közöttük nincs, compromissumra léphetnek egymással.

Ez a XVI. század végéig minden egyes esetben megtörténik, még pedig a királyi hatalom terjedésének az alapján.

Nézzük e folyamat eredményét.

Első sorban a királyválasztás joga van útjában a Habsburgoknak. Ferdinánd az 1547-diki eseményeket Csehországban arra használja fel, hogy ott a választást mellőzve, fiát királylyá «fogadtassa». Nálunk is ugyanezt akarja elérni. E törekvés érthető és megvan minden dynastiában. A vegyes házak idejében is arra törekedtek királyaink, hogy örök jogot szerezzenek a trónra.

A Habsburgok az első sikert ez irányban az 1547-diki

törvényben érik el, mely kimondja, hogy a nemzet nemcsak Ferdinándnak, hanem utódjainak is aláveti magát. Ezzel nem tértek el őseink az addigi szokástól, a mely jogot adott a király leszármazóinak a koronára. De ezideig választás útján állapították meg, hogy a leszármazók közül ki legyen a király, s választás nélkül a koronázás meg nem történhetett. Most Ferdinánd ezt a korlátot is le akarja dönteni és sok huzavona és tárgyalás után el is éri, hogy a választás elmarad és Miksa királylyá «neveztetik és elismertetik» (1563).

A koronázást azonban ekkor is a rendek szabad hozzájárulásával és megegyezésével határozzák el. A koronázással szerzett nimbust és általános elismertetést a nemzet nélkül tehát még sem lehetett elérni.

Miksa idejében az engedmények szelleme még ruganyosabb formulára talál. A rendek kérésére Miksa fiát, Rudolfot, királylyá nyilvánítja, úgy hogy az uralkodó maga ad örököst magának. A rendek csak az initiativával éltek. A koronázásnak is csak a «végrehajtásáról» intézkedik az országgyűlés.

Ha állandó marad ez az eljárás, a Habsburgok kívánságának lényege teljesül: a család feje lesz mindenkor a magyarok királya, s nem kell veszélyes engedmények árán szavazatokat szerezniök. A királyi herczegek többé nem kelhetnek káros versenyre a trónért.

A Habsburgok másik főtörekvése az volt, hogy országaik kormányzatának főhivatalait ők töltsék be és így kezükben tartsák a végrehajtó hatalmat. 1547-ben Ferdinánd a cseh rendeknek a főhivatalokra vonatkozó kijelölési jogát el is törli.

Nálunk a választottt nádor nagy hatalma főakadálya az egyöntetű vezetésnek.

Természetes, hogy ez az alkirályi állás nem tetszett új uralkodóinknak. Eltörlését azonban javaslatba sem merik

hozni. Ebben is látni óvatosságukat. Megkerülik a várat, a melyet megostromolni nem mernek.

Elismertetik a rendekkel, hogy a király a nádorságot betöltetlenül is hagyhatja, s tényleg kinevezett hivatalnokokra bizzák a nádor hatáskörét.

A magyar közjog szerint a nádor volt a király távollétében az ő helyettese. Most e functio a kinevezéstől függő helytartóra száll (1536 és 1542), a ki a nádor legtöbb más politikai jogát is gyakorolja.

A hadakat a kinevezett főkapitány vezeti, a ki a belső kormányzatnak is fontos szerve, mert az itéletek végrehajtását foganatosítja, s a hadi segély és a katonaállítás ügyeiben gyakran jár el.

A nádor birói teendőit pedig a szintén kinevezett alnádor végzi.

A rendek nem rokonszenveznek ezzel a rendszerrel, gyakran panaszkodnak ellene, s kérik a királyt, hogy választasson nádort, tehát hajlékonyságuk jele, hogy mégis megalkotják a törvényeket, melyek kívánságuk megtagadására módot adnak. A király is, a nemzet is engedékeny. Igy elkerülik az összeütközést. De a király nyer többet, mert a compromissum az ő hatalmi körét terjeszti.

A királyoknak az a fölfogása, hogy ők hivatvák a kormányzat vitelére, nemcsak a nádori teendők körében érvényesül.

Ferdinánd szert tesz a régi királyi hatalomra azon korlátok nélkül, a melyeket a Jagellók idejebeli fejlődés az uralkodó elé állított. A király tanácsa megint kinevezésétől függ.

1536-ban és 1543-ban kikötik ugyan a rendek, hogy hat táblabirói állás választás útján töltessék be és hogy ezek a birák a király akarata és a régi szokás szerint a tanácsban résztvehessenek, s a béketárgyalásokhoz is bo-

csáttassanak; de e jogtudósoknak csak az a szerény szerep jut, melyet a Jagellók-korabeli nagy reformmozgalom előtt töltöttek be. A tanács távollétökben is határozhat. Nincsenek szerves összeköttetésben a rendek többségével.

A királyi tanácsnak szerepe is alászáll. A király egy határozatának érvénye sem függ hozzájárulásától. A tanács nem felelős a rendeknek, nem eszköze a rendi befolyásnak, hanem megint az, a mi Nagy Lajos, vagy Mátyás idejében volt: a királynak felvilágosításokkal szolgáló testület. A Verbőczy-féle ujítástól a régi hagyományos útra tér vissza a fejlődés.

Nem is törekszenek többé a kormányzatot a nemzetgyűlésnek közvetlen befolyása alá helyezni. Az az irány, a mely a XIII. század végén és a Jagellók idejében a társadalmon uralkodott, elveszti talaját, s a szabadságért folytatott későbbi küzdelmekben sem támad föl ujra.

A tanácson kívül a központi kormányzat többi szerve is a király eszköze. A pénzügyi kormányzatot a királytól szervezett kamara vezeti. Engedelmeskedő tisztviselők testülete váltja fel az egyéni felelősség mellett hivataloskodott méltóságot, a régi kincstárnokot. A kanczellária is kinevezett és hivatalnoki testület minden rendi elem nélkül.

A régi közjogi méltóságok helyett a bureaukratia kezd lábra kapni. Az acták titkosságának és a testület tagjai között megoszló felelősségnek védelme alatt sok olyan véleményt kap a király, sok olyan hozzájárulásra tesz szert, a mire közjogi méltóságának tudatában levő nagy urat bajosan lehetett volna rávennie.

Az egyházi férfiak sorából kerülnek ki a kormány legbefolyásosabb tagjai. Ebben is rendszer van. A király előnyben részesíti őket, mert az elszegényedett beneficiumok birtokosai, a királytól alapított existentiák engedelmesebb eszközök a gazdag nagyuraknál. 1601-ben a királyi

tanács 14 püspökből és csak 6 világi tagból áll. A helytartó és a kanczellár állandóan pap.

S a királyok gyakran emelnek paraszt származásuakat főpapi állásra. Az engedelmesség körében élt családok ivadékaitól több hajlékonyságot várnak, mint a nemesek sarjaitól, a kik hagyományos ragaszkodással vannak a rendi alkotmány iránt.

Bocskai mondja róluk, hogy «alávaló eredetük szerint szolgai elmével is vannak».

A Habsburgok további kívánsága volt, hogy az adót állandósítsák. A közszolgálatnak javára lett volna, ha elérik czéljukat. Hogyan lehessen rendes sereget szervezni, várakat emelni és jó karban tartani, ha a koronának nincs előre biztosított jövedelme, a melynek mértékéhez szabhatja erőfeszítését? A legfonákabb helyzet származott abból, hogy nem tudta, mikor számíthat adóra és hogy menynyit kap. Ha nem lehetett országgyűlést tartani, megesett, hogy az év elején pénzhiánya miatt a támadásra kedvező alkalmat el kellett szalasztani (1603). Kevesebb, de bizonyos segély többet ért, mint a nagyobb, de bizonytalan. S azt hiszem, hogy, ha királyaink többi országai nem áldoznak a hadak fentartására, az állandó adót alig kerülhették volna el. A magyar nemzet aligha rendelkezhetik szabadon pénzével, ha az ország védelméről egymagának kellett volna gondoskodnia. Igy azonban megvolt a lehetőség, hogy a rendek fentartsák az adómegajánlás szabadságát, s okuk is volt rá, hogy e jognak nagy jelentőséget tulajdonítsanak.

A királylyal szemben, a kivel nem érzik magukat teljesen egynek, a ki a magyarság ellen is fordíthatja hatalmát, a segélymegajánlás jogát féltékenyen őrzik. Sok engedményt tettek, de a befolyásnak és az ellenőrzésnek ezen legutolsó békés eszközéről nem mondanak le.

2891044

Ferdinánd 1545-ben a rendek mellőzésével a főpapok és a főurak tanácsától kéri a segélyt. Midőn azonban ezek arra utalnak, hogy adót megszavazni csak az országgyűlésnek van joga, összehivja a rendeket. 1558-ban pedig Nádasdy nádor és a magyar tanács felszólalására lemond azon tervéről, hogy meg nem szavazott adót szedet.

Miksa király már teljesen belátja, hogy nem szabadulhat a rendek adót megajánló monopoliumától. 1566-ban azt a tanácsot, hogy felhatalmazást kérjen az egy évre megajánlott segélynek a jövő országgyűlésig való szedhetésére, nem követi. Előre megmondja, hogy ennek egyetlen eredménye izgalom és elégedetlenség volna.

1603-ban pedig azon javaslattal szemben, hogy a sürgősen szükséges pénzt a megyéktől kérjék, Rudolf bécsi kamarája is kifejti, hogy ez nem vezetne czélhoz, mert nincs kilátás reá, hogy az összes megyék megtegyék a kivánt ajánlatot, ha pedig egy pár tiltakoznék ellene, a többi is visszavonná hozzájárulását. S kétségesnek tartja a végrehajtás sikeres foganatosítását is, mert sokan megtagadnák a törvénytelen adó fizetését. Nem a törvényszegéstől retteg, de a magyarok ellenállásától.

Ha a király előterjesztése ellenére a rendek rövidebb időre szavaznak meg segélyt, ebbe is belenyugszik.

1559-ben hat évre kér, a rendek csak egy évre ajánlanak adót, s nyiltan megmondják, hogy ha állandó segélyt adnának, a király nem tartana többé országgyűlést.

Ha kevesebbet adnak annál, a mennyit a király kér, azt is megköszöni. Olyan gyakori ez az eset, hogy midőn a királynak 1569-ben 1.000,000 frtra van szüksége, a német tanácsosok azt mondják, hogy a magyarokkal nem lehet olyan őszintén beszélni, mint az osztrákokkal, s mivel ők mindig kevesebbet adnak, mint a mennyit tőlük kivánnak, kérjen másfél milliót.

A királyi hatalomnak és az alkotmányos szabadságnak még egy határvonala körül voltak súrlódások.

Itt is a királyok voltak az aggressivek.

Már a Habsburgok előtt is megtörtént, hogy a rendek egyeseket bíztak meg azzal, hogy eloszlásuk után a létrejött megállapodásokat a királylyal együtt formulázzák, a ki így a veto jogánál mélyebbre ható befolyást gyakorolhatott a határozatok tartalmára, a mely a formától függ, a melybe öntik. Másszor meghatalmazottak választása nélkül vonultak el a türelmüket vesztett törvényhozók, s egyedül a király emberei szövegezték a végzéseket.

S a rendek néha olyan ügyben is hoztak határozatokat, a melyekben a király nélkülök intézkedhetett. Beleavatkoztak apró részletekbe, a melyekben máskor az uralkodó szabad akarata szerint rendelkezett. Sokszor kérelmekkel fordultak fejedelmükhöz. Mindezen esetekben a király a határozatokat módosított szövegben szentesítette, s a kérelmektől eltérő választ adott, a nélkül, hogy jogkörén túllépett volna.

A Habsburgok az ilyen példáktól felbátorítva és ugyanolyan helyzetben, mint a milyenben elődeik voltak, az ezektől követett útra térnek.

I. Ferdinánd 1543-, 1545-, 1547- és 1554-ben, Miksa 1566-ban az országgyűlésen nincs jelen. E királyok a feliratok egyes pontjait nem helyeslik, s a rendek szétoszlása után a változtatásokat maguk állapítják meg.

Ezen módosítások, miként elődjeik hasonló intézkedései, vagy a vetojogban gyökereztek, s csak halasztásokkal, bizonytalan igéretekkel gyengítették ama határozatokat, a melyektől hozzájárulásukat teljesen meg is tagadhatták volna, vagy azzal voltak védhetők, hogy a király hatáskörén túlmenő intézkedéseket nem foglaltak magukban.

Ezen egyoldalú intézkedések nagyobb érdekeket nem

is sértettek. A királyok nem alkalmazzák a fontosabb vitás kérdések eldöntésére. Ez magyarázza meg, hogy ez a gyakorlat veszélyes következményei ellenére kifogás alá nem esett.

A mi a multban inkább csak visszaélés volt, s a mit más körülmények között a rendek természetes ösztöne lett volna czélszerű reformok útján kiküszöbölni, miként ezt Anglia rendjei már a XV. és XVI. században tették, s Mohács előtt őseink is megkisérlették: az a nemzet gyengeségénél és a jogi fogalmak zavaránál fogva mind állandóbb gyakorlattá vált.

A királyságot a neki kedvező közállapotok az egész vonalon megerősítik. A központi kormányzatra nagyobb a befolyása, mint előbb volt. S magára a törvényhozásra a szentesítésnél és a vetónál is messzebb menő ingerentiát gyakorol.

VI. FEJEZET.

AZ IDEGEN BEFOLYÁS NÖVEKEDÉSE.

A királyi hatalomnak térfoglalása önmagában véve üdvös dolog volt. Megfelelt a nemzet nagy érdekeinek. Csak erős királyság juttathatta a magyar államnak sokat hányatott hajóját biztos révpartba.

Talán ennek érzete okozta, hogy ámbár a rendi érdekeknek nem kedvezett az új kormányrendszer, ámbár fényes siker sem igazolta azt s a dynastia nem volt igazán népszerű, a nemzet még sem küzdött a királyi jogok fejlesztése ellen. A nyilt erőszak nélkül történő lassú térfoglalás talán mély elégedetlenséget sem szült s nem készítette volna elő a későbbi viharokat, ha nem járt volna az idegen befolyás növekedésével. De, sajnos, a királyi hatalom a magyar állam önállóságát nem tartotta kellő tiszteletben.

A magyar nemzetet új veszély fenyegeti. Új természetű bajok érezhetők. Elnyelheti az a hatalom, a melynek védelmére szorult.

Nincs okunk hinni, hogy az első Habsburgok Magyarországot tervszerűleg többi országaiknak alá akarták rendelni, vagy hogy birtokaikból egységes államot akartak alakítani. Nem vall reájuk, hogy a messze jövendőben elérhető czélért a jelennek békéjét feláldozzák.

Sok gyakorlati nehézség közepett, a mindennapi élet

ügyeivel elfoglalva, opportunista hajlamaiknál fogva az ilyen gyökeres megoldásra aligha gondoltak. Ezt bizonyitja az, hogy I. Ferdinánd, a kitől származik ama kormányzati rendszer, a mely Magyarország független fejlődését fenyegette, végső akaratában osztrák örökös tartományait megosztja.

Ha egységes államot akar országaiból alakítani, miért ébreszti fel az egyes tartományok particuláris tendentiáit? Ha Magyarország beolvasztása a szándéka, miért kisebbiti a magyar királynak nem magyar uralmát?

A germanizálás sem volt királyaink vezérlő motivuma.

A Habsburg-házbeli első három uralkodó közül csak Miksa igazán német ember. Ferdinándhoz a spanyol felfogás közelebb áll a németnél. Anyanyelve is spanyol. Rudolf ifjúságát II. Fülöp udvarában tölti el és teljesen madridi befolyás alá kerül.

Németországban sok is volt ellenük a panasz a miatt. hogy nem követnek német, hanem katholikus politikát, a mely ellentétbe helyezte őket a germán szellem szülöttjével, Luther tanaival.

Ha Németországban sem követnek német politikát. mi birhatta volna őket arra, hogy ezt Magyarországon tegyék?

A kor szelleme sem ösztönzi királyainkat arra, hogy nemzetiségi politikát csináljanak. A vallás uralkodik a politikán. A vallás közössége lévén a rokonérzés és az üdvös együttműködés első feltétele, az államok természetes törekvése volt, hogy határaik között egy vallás uralkodjék. Nem a közös nemzetiség, hanem a közös vallás biztosította az államok egységét.

S ha volt olyan dynastia, a melynek elhatározásaira egy nemzetiség érdeke már e korszakban is döntő hatást tett, az nem a habsburgi. A Habsburgok sok nemzeten

uralkodtak. Nemzeti jellegük kidomborítása helyzetüket csak súlyosabbá tette volna.

A történeti igazság sokat károsodik a miatt, hogy az irók saját koruk felfogását és szenvedelmeit erőszakolják reá a multra.

Ferdinánd híven igyekezett betölteni tisztét, s jó fejedelem volt. A magyar ember természete, a magyar politika typusa, a nálunk megalakult alkotmány iránt aligha érzett szeretetet, a min csodálkozni sem lehet, mert az akkori desorganizált magyar társadalom megnyerő nem lehetett: de, úgy hiszem, nem Magyarország ellen irányuló aggressiv motivumoknál fogva vetette meg alapját azon rendszernek, a mely önállóságunkat veszélyeztette. Eljárásának talán főoka a kormányzat és a hadviselés érdekeiből fakadt, a mihez bizonyos aggodalmas bizalmatlanság járult nemzetünk iránt. Valódi érdekek és egy érthető érzés voltak alapjai annak a politikának, a mely oly végzetes hatással volt sorsunkra. Ezért tarthatott olyan sokáig.

Az idegen befolyás terjedésének legfőbb oka az volt, hogy a török ellen folytatott küzdelem Ferdinánd összes országainak harcza volt, nemcsak Magyarországé. Magyarországnak a Habsburgok jogara alatt élő csekély része nem is volt képes önmagát megvédeni. A rendek ezt folyton hangoztatják s a törvényekben számtalanszor elismerik. Csaknem évről-évre könyörögnek idegen pénzért és hadakért. Ferdinánd lankadatlan buzgósággal és példás kitartással igyekszik összes országainak erejét a török ellen fordítani. S nem siker nélkül. Örökös tartományainak rendjei évről-évre nagy összegeket szavaznak meg e czélra. A német birodalom is gyakran ad a török ellen segélyt. A spanyol rokonok és a pápa is küldenek pénzt. Egyes magyar erőditések külföldi pénzzel tartatnak fönn. A seregek tetemes számát, az idegeneket mind és a magyarok

egy részét, idegen pénzzel fizetik. A rendek a törvényekben ezt számtalanszor elismerik és megköszönik. Ferdinánd utódai alatt is ugyanez történik. A XVI. században a Habsburgok nem magyar tartományai többet fizetnek a közös harcz czéljaira, mint mi.

S ez az idegen pénz és idegen haderő nem működik önállóan és különváltan a magyar pénztől és katonaságtól, hanem vele összevegyül. Ugyanabban a várban néha a legkülönbözőbb származású katonaság van együtt. Különböző osztrák tartománybeliek, német birodalmiak, idegen fejedelmek segélypénzén tartott katonák, magyar királyi és magyar megyei hadak, egyes urak zsoldosai együtt védenek egy-egy várat, a melynek sánczait a szintén sok helyütt összekoldult pénzzel és a vidékbeli jobbágyság munkájával emelték.

S e chaost nem lehetett elkerülni. A különféle elemeknek külön-külön feladatok szerint való rendszeres beosztását lehetetlenné tette, hogy az utolsó pillanatig senki sem tudta, hogy miként fognak azok egymáshoz aránylani, s hogy melyikből mikor és mennyire számíthatni. Az ajánlatok későn érkeztek. A tényleg kiállított erő ritkán felelt meg az igéreteknek. A meglevő sereget tehát oda kellett küldeni, a hová a pillanatnyi szükség parancsolta, tekintet nélkül arra, hogy együtt maradjanak, a kik közjogilag összevalók.

E különféle csapatok egységes vezetése is elkerülhetetlen volt. Egymástól független vezérlet mellett e sok fajtájú összekevert néppel eredményt nem lehetett elérni. A császári vagy királyi vezérnek egyenlő engedelmességre kellett találnia a császári és királyi seregek minden eleménél.

A különféle államok seregeinek összevegyülése, a hadi érdekek nagy súlya és teljes azonossága háttérbe szorítja a jogok különféleségét. A háború egysége, a katonai föladatok egyformasága a vezérlet egységét hozza létre.

A hadügygyel annak egyik eszköze, a pénzügy is, közös érdekűvé válik.

Magyarország segélyforrásainak mértékétől és attól, hogy az előteremtett pénz hová fordíttatik, függ, hogy a fejedelmek a különböző osztrák tartományoktól mennyit kérjenek, s hogy az osztrák kamarák e pénzt mire fordítsák. A külön pénzügyi kormányoknak is tehát együttesen kell dolgozniok.

A külügyek is egybeolvadtak. A török alkudozások és a béke kérdései első sorban magyar ügyek, mert magyar területről intézkednek; de osztrák ügyek is, mert az osztrákok is viselik a háború terheit. A török kérdés a Habsburg-ház egész hatalmi állásától és nyugateurópai politikájától is elválaszthatatlan. A fejedelem csak azok tekintetbe vételével dönthet a magyar külügyben.

A fejedelem közössége máskülönben is egybefűzi az egymáshoz kapcsolt nemzetek életét.

A fejedelem, tekintet nélkül az illetők hovátartozására, arra hallgat és annak a tanácsát követi, a kiben megbízik. Bizonyos ügyekben bizonyos emberek belátásában hisz, s azért hozzájuk fordul, akármely országot érinti az ő szakmájukba vágó kérdés.

A közös fejedelem elhatározására bízott dolgok már ennélfogva is közös kaptafára huzatnak, s mindinkább a fejedelem bizalmi embereinek hatáskörébe vonatnak, még oly esetekben is, a mikor tulajdonképpeni közös érdek nem forog fenn. A competentiák szigorú megóvása e korban mindenütt kivétel, s a király kényelemszeretete is elegendő, hogy rést üssön rajtuk. Mikor pedig egész hatalma és minden országának jövője van szóban, semmi közjogi scrupulus sem tartóztatja vissza attól, hogy azokhoz forduljon felvilágosításért, a kiktől a legjobbat várja. S ezek legtöbbnyire idegenek voltak.

Ferdinánd már meglett ember volt, a mikor Magyarország trónját elfoglalta. Voltak bizalmi emberei, s most újakhoz kellett szoknia. Voltak kormányzati elvei, s most újakat kellett tanulnia. Előtte ismeretlen nemzet életét kellett élnie. Érthető, hogy ez nem volt könnyű. A dynastia spanyol etiketthez szokott és távol tartja magát alattvalóitól. A magyar udvarnál eddig fesztelenebb volt az érintkezés. A magyar király hatalmas volt régente is. Személyét, állását szent tisztelet környezte. De a nemzet életét élte és nem bástyázták úgy körül az udvari formák, mint a spanyol királyokat. Ellentétes hagyományok és fölfogások uralkodtak az egymásra utalt két félnél és megnehezítették a közös életet.

Uralkodóinkat császári gondjaik gyakran távol tartották hazánktól. A mi érdekünkben is sokat kellett külföldön időzniök. Nem jöhettek hozzánk annyiszor, mint szerettük volna; de, sajnos, még annál is ritkábban tartózkodtak közöttünk, mint a mennyire tehették.

Kényelmükből és szokásaikból keveset áldozva, sokat érhettek volna el. De nem értettek meg bennünket. Csak rövid ideig időzvén körünkben, nem idomíthatták át szokásainkat. Mikor nagy ritkán, országgyűlések idején, hozzánk jönnek, olyan hangokat hallanak, a melyeket az ő és kényes udvaronczaiknak füle nem szokott meg.

Hiszen a magyar e mostoha korban többnyire műveletlen volt, s végvárai harczai közben keveset tanult. Modora nyers, nem az, a mely az escuriáli udvarban divatozik.

A nemzet magatartása, sajnos, különben is hozzájárult, hogy új dynastiáját magától elidegenítse. Az ország kettéoszlása, a mely a magyar érdekek súlyát a Habsburgok szemében már úgy is apasztotta, olyan állapotokat is teremtett, melyek királyainknak nem tetszhettek. A köz-

vélemény gyakori ingadozása, egyesek gyakori pártváltozása természetesen gyengítette a király bizalmát a magyarokhoz.

Főleg az első évek tapasztalatai keserítették el Ferdinándot. Ritkaszámba megy az a magyar főúr, a ki nem szegi meg hűségi esküjét. Akárhány közülök nyiltan fenyegetőzik, hogy elhagyja a királyt, ha nem elégiti ki valamely kívánságát. A rendek országgyűlésileg is hoznak olyan határozatokat, a melyek az elszakadás eshetőségével is számolnak, mintha az átpártolás az ellenkirályhoz megengedett dolog volna.

Igaz, hogy a király magatartása, tehetetlensége az ország megvédésére, s a nemzet szenvedései voltak néha a pártoskodásnak őszintén érzett okai.

De melyik király látja ezt be? S melyik bocsátja meg a hütlenséget, még ha meg is okolt? A Habsburgok benne az övékével ellentétes világfelfogás megnyilatkozását látták. Az aranybulla ellenállási záradékának szellemére ismertek reá, arra a fölfogásra, hogy az alattvalói hűség csak addig kötelező, míg használ az országnak.

A föltételes hűségnek ez az elmélete, a mely annyi magyar királynak okozott nehézséget, már önmagában is sérthette a spanyol királyi eszmék képviselőjét. De nincs is király, a kinek bizalmát az a tendentia meg ne rendítené, mely a békét mindig megzavarhatja, mely az egyest teszi annak birájává, hogy a király megfelelt-e kötelességének. S igen sokszor a közjóra való hivatkozás puszta ürügy volt. A vezető indokot gyakran particuláris érdek, vagy egyéni önzés szolgáltatta.

Már méltattam Martinuzzi politikáját. Ki tagadhatja, hogy annak meg kellett ingatnia az idegenek bizalmát a magyar államférfiui typus iránt?

De, sajnos, nemcsak hibáink ártottak nekünk királyaink

szemében, hanem legkülönb faji sajátságunk is. Az a törhetetlenül erős nemzeti érzés, melyet annak tudata fokozott nagygyá, hogy idegen világ közepében helyezkedtünk el, s a mely legbecsesebb, legéltetőbb tulajdonunk, az az érzés, mely történetünk alakulására minden másnál mélyebb hatással volt, félreértéseket és ellenszenvet keltett az uralkodó és magyar hivei között.

A kiknek végső czélja teljesen azonos, megértik egymást és bizhatnak egymásban még akkor is, midőn ellenséges táborokhoz tartoznak.

A kik azonban különböző eszményeknek szolgálnak, még ha a napi kérdésekben egyet is értenek, ösztönszerüleg elhidegednek egymástól. A benső bizalom, legelső feltétele hiányzik náluk.

Úgy tetszik, hogy a dynastiának és a hozzája szító magyarságnak egyetértését az ilyen lappangó ellentét zavarta meg.

A dynastia olyan országokon uralkodik, a melyek nem alkotnak szerves egységet s melyeknek érdekei különbözők. Egyik részük a német birodalom és Olaszország ügyeivel van elfoglalva, a másik figyelmét és erejét a török terjeszkedés absorbeálja. A Habsburg-dynastia eleget akar tenni e különféle tekinteteknek.

De egyik országának sorsával sem azonosíthatja magát teljesen. Egyiknek különleges érdeke sem legfőbb és egyedüli indító oka magatartásának. Politikájának az az alapgondolata, hogy házának császári rangjához méltó hatalmi állást biztositson.

A pápával, a franczia és az angol királyokkal szemben a Habsburg-dynastia saját világhatalmának kiépítésére fordítja minden erejét. A magyar korona csak eszköz a szemében, még pedig nem a legelső és nem a legfontosabb eszköz.

A magyar politikus végső czélja ellenben kizárólag saját hazája. Loyális híve lehet királyának, minden pillanatban készen állhat érette vagyonát és életét feláldozni, de érdekeinek egyik nagy köre iránt közömbös, s keveset törődik vele, hogy a Rajna mellett vagy a Pó kies völgyében minő urának a tekintélye. Egy-egy magyar végvár sorsa mindannál nagyobb fontosságú reá nézve. A valóságban is, a fölfogásában is az. A király Magyarország legéletbevágóbb ügyeit a szerint itélte meg, hogy európai állására milyen azoknak a hatása, a magyar államférfiu pedig a világpolitika minden kérdését hazája szűk látókörének keretei közé szorítja.

S ehhez járul, hogy a magyar tanácsosok, a főméltóságok épp úgy, mint a királyi tanács kinevezett tagjai, a rendek vezérférfiai voltak, kik a rendek jogaiban saját érdekeik védelmét látták. A királyok tanácsosaiktól azt várták, hogy keressék a módokat, a melyek segítségével egy-egy alkotmányos korlátot megkerülni és a király önálló intézkedési jogát sok odium keltése nélkül ügyesen terjeszteni lehessen. De a magyar tanácsosoknak ebben semmi hasznát nem vehették. Ők a körülményekhez és egyéniségükhöz mérten kisebb vagy nagyobb bátorsággal és erélylyel a kiváltságokat hangoztatják, s közjogi előadásokat tartanak akkor, a mikor uruk esze azon jár, hogy a közjognak békóitól miként szabaduljon. A király 1558-ban mondja, hogy «nem szivesen hallotta», hogy mikor a közjó érdekében magyar híveitől tanácsot kér, ők a «kiváltságokkal és jogokkal» hozakodnak elő. Szerinte a szabadságnak nem szabad nagyobb jelentőséget tulajdonítani, mint a közjónak; a tanácsosok pedig nem értik meg, hogyan lehet a «közjót a szabadságtól» elválasztani. Mindkettőnek megóvását kereste a nemzet a Habsburgok védő szárnyai alatt. A nemzet el fog idegenedni királyaitól, ha törvényeit megsértik.

Ilyen eltérő felfogások mellett alku képzelhető, de lehetetlenség, hogy a ki az egyik nézetnek hódol, annak a tanácsát kövesse, ki a másikat vallja. A magyar tanácsosok néha meg sem adják a tőlük kért véleményt. 1563-ban és 1566-ban azt mondják, hogy az országgyűlés elé terjesztendő ügyek előkészítésében nem vehetnek részt, mert, mint az országgyűlés tagjai, azokban az ügyekben dönteni fognak.

Ezt talán csak azért teszik, mert tudják, hogy tanácsukat a király nem fogja követni, s így inkább a közvetítésben és kiegyenlítésben látják hivatásukat, mint a király befolyásolásában.

De bármi volt indító okuk, a tény érthetővé teszi, hogy a királyok magyar környezetüket inkább a rendek vezérférfiainak tekintették, mint saját tanácsadóiknak, a kikkel titkos gondolataikat is közölhették.

A magyar tehát nem lesz fejedelmének kedve szerint való tanácsadója. Más mértékkel méri a dolgokat, mint ura, s a legjobb esetben meghallgatják mint szakértőt, vagy mert nem merik mellőzni és számítanak befolyására a rendeknél. A követendő eljárásnak tulajdonképpeni megállapítása és a politikának őszinte megbeszélése azonban nélkülök történik meg.

A császárnak birodalmi és osztrák hivatalnokai valóban a dynastiát szolgálják, nemcsak valamelyik országát; a császár minden érdeke az övék is; országos vagy rendi tekintetek idegenek tőlük. Őket a császár mindenütt alkalmazhatja, s amennyiben becsületesek, bizonyos benne, hogy minden érdekét elő fogják mozdítani.

Hozzájuk fordul valódi tanácsért; ők befolyásolják elhatározásait, s nem a magyarok. 1563-ban Ferdinánd magyar tanácsosairól azt mondja, hogy «megütközéssel» kell hallania, hogy «valami választásról» beszélnek, mikor ő

azt kérdezi tőlük, hogy miképp lehet még életében fiát, «Isten jóvoltából örökösét» megkoronáztatni.

Miksa, a «kijelölt király» pedig ekkor azt írja atyjának, hogy ő nem lát különbséget a választás között és a között, hogy a rendek a koronázást teszik megegyezésüktől függővé, de mivel a magyarok olyan sulyt fektetnek a választásra, valószinű, hogy belőle idővel sérelmes következményeket vonhatnának. A magyarok ragaszkodása egy formához bizalmatlanságot ébreszt iránta a dynastiában.

Pálffy Miklóst, a törökverőt, a ki számtalan csatában tanusította hűségét, s ki minden csábításnak ellentállott, csak egy német tanácsos kiséretében vélik azzal megbízhatni, hogy az izgatott rendekkel tárgyaljon. Kezes nélkül neki sem hisznek.

A király és magyar tanácsosai között nem egyszer olyan alkudozások folynak, mint ellentétes hatalmak között. Érdekes az 1587-diki eset. Ernő főherczeget II. Rudolf király azzal az utasítással küldi az országgyülésre, hogy csak német kisérői meghallgatása után határozzon. Talán felesleges is volt ez a figyelmeztetés, a főherczeg nélkülc is ebben a szellemben járt volna el. Minden esetre pontosan megfelelt annak. Midőn nagyfontosságú pillanatokban leghívebb magyar tanácsosai kihallgatást kérnek tőle, a németektől kérdi meg, hogy fogadja-e őket. Mielőtt a magyarok előterjesztésére választ ad, a mellékterembe küldi őket, hogy német bizalmasaival megbeszélje a feleletet.

A főherczeg, ki a magyar királyt képviseli, német tanácsosaival az egyik tárgyaló fél, a király magyar kormánya a másik. A külsőségekből is kitetszik az az űr, mely a magyar király és a hozzá legközelebb álló magyar államférfiak között is tátong.

A fejedelem bizalmatlansága a nemzet iránt más szomorú következménynyel is járt. Hátrányunkra befolyásolta

a király magatartását a katonai ügyekben. Még nagyobb ellentétet teremtett közte és a magyar álláspont között, mint a katonai szaktekintetek.

A katonai érdekek megokolták, hogy az egységes hadviselés biztosítása végett idegen tisztek ne zárassanak ki a vezetésből, hogy magyar várak is néha idegen parancsnok alá helyeztessenek és idegen őrséget kapjanak.

De a királyok állandóan idegeneket neveznek ki és a végvárak nagy részét mindig idegenekre bizzák, a mit katonai okok nem igazoltak. Ezek az elhatározásaik csak az irántunk táplált bizalmatlanságból származhattak.

Királyaink aggodalmaiknál fogva szövetségeseinkkel együtt e részben magyar érdekbe ütköző politikát folytatnak.

Az osztrák rendek Magyarországban önmagukat védték meg. Már a Jagellók idejében kezdték meg ezt, s már azóta azon vannak, hogy a magyar végvárakban erősen megvessék lábukat. Mivel a magyarokban, a kiknek egy része állandóan a törökkel tart, nem bíznak, maguk akarják a végvárakat megszállva tartani. Áldozataik czímén jogot kezdenek formálni a várak birtoklására. Pénzük és vérük ellenében Magyarországban biztos védelmi vonalat akarnak szerezni. Mint később a hollandiak Belgiumban a francziák ellen, a németek nálunk a törökök ellen katonai határvonalat szeretnének megalapítani.

S királyaink támogatják törekvéseiket.

Őseink már szövetségeseinkkel szemben is igen nehéz helyzetben voltak. Rájuk szorultak, tehát tekintettel kellett lenniök követeléseikre.

A királyok állásfoglalása még sulyosabbá tette helyzetüket. A két rész nem egyenlő esélyekkel alkudott. A kinek fölöttük pártatlan birónak kellett volna lennie, az fél volt. Királyaink minden erejükkel arra hatnak, hogy határ-

várainkat idegen kézben hagyjuk. S nemcsak annyiban, a mennyiben ez elkerülhetetlen az osztrák rendek megnyugtatására, vagy a pillanatnyi strategiai helyzetnél fogva szükséges. hanem egészen a mi engedékenységünk határáig. Az osztrák rendek kivánságait ellenben nem törekszenek leszállítani. Az osztrák rendek követelése ürügy nekik, hogy elérjék azt, a mit úgyis óhajtanak. Ernő főherczeg 1588-ban azt írja, hogy mindig fontos volt, hogy a végvárakat idegenek őrizzék, de most a nemzet hangulata miatt kétszeresen fontos.

Ebben van kifejezve a dynastia valódi gondolata. A katonai érdekeket, az osztrákok igényeit arra használják, hogy Magyarországban mindig legyenek a magyarok ellen fordítható idegen hadak.

Mindezek következtében Magyarország önállósága a XVI. században fokozatosan gyengül. Az állami élet legfontosabb ágaiban tért hódít az idegen befolyás. A kinek kötelessége őrt állani önállóságunk előtt, megnyirbálja azt.

A magyar nemzet ebbe nem nyugodhatik bele. Gyengesége és kimerültsége ellenére védekezik állami szerveinek elsorvasztása ellen. A királyi hatalom terjedését elfogadhatta, de abba nem törődhetett bele, hogy a királyi hatalom idegen szellemben gyakoroltassék és homályba borítsa a magyar állam önállóságát. Nem nézhette közömbösen, hogy hazáját kisajátítsák szövetségesei. Az ellenállás elmaradhatatlan volt. S a nemzet lelki világán szomorú érzések vesznek erőt. Onnan fenyegeti veszély, a honnan a védelmét várja. Egyik oldalról a török gyilka, a másikról a beolvasztás réme ijeszti.

VII. FEJEZET.

KÜZDELEM AZ IDEGEN BEFOLYÁS ELLEN.

A XVI. században a nemzet csak alkotmányos eszközökkel küzd a beolvasztás veszedelme ellen. Törvények alkotása útján akarja önállóságát biztosítani.

A hadügyben a rendek egyik czélja az volt, hogy a Magyarországban tanyázó összes csapatokat, legyenek azok idegenek vagy honiak, s az összes magyarországi várakat született magyar parancsnokokra bízzák.

De ezt a czéljukat nem érhették el.

A ki kér, egyoldalulag nem szabhatja meg a segély feltételeit. Nekünk pedig kérnünk kellett. Nem érhettük el, hogy szövetségeseink csak közkatonákat adjanak.

Ebből a körülményből annyi erőt merít a király, hogy 1536-ban és 1552-ben jövőre halasztja el a rendek kérésének teljesítését, 1563-ban pedig nyiltan megtagadja az idegen parancsnokok ellen irányuló határozatoktól a szentesítést. A rendek a korra nézve jellemző azt a nyilatkozatot iktatják törvénybe, hogy ők megnyugszanak ugyan a tagadó határozatban, de az ügy az országnak olyan lényeges jogát érinti, hogy jövőben is folyton ismételni fogják kérésüket.

Csak 1548-ban és 1553-ban kerül bele minden fentartás nélkül a törvénybe, hogy az összes idegen tisztviselők, a várkapitányok is, kiküldessenek az országból, s hogy

helyükbe honfiakat nevezzenek ki. De e törvény holt betű maradt, mert túllőtt a czélon és éppen annyira ellenkezett a harcz valódi érdekeivel, mint királyunk és szövetségeseink szándékaival. Még az érdekek által megengedett mértékig sem tartja meg a király ezt a törvényt. Az egész századon át több külföldi tisztet alkalmaz Magyarországon, mint a hányra szükség volt.

Máskor gyakorlatiabb téren mozognak a rendek. 1546-ban, 1552-ben, 1554-ben, 1556-ban, 1557-ben, 1559-ben és 1563-ban, mivel belátják, hogy idegen pénzt és katonát idegen tisztek nélkül alig kaphatunk, ez utóbbiak hatáskörét szabályozzák.

Megkövetelik, hogy az idegen tisztek a magyar kanczellária parancsainak engedelmeskedjenek, hogy a várakban csak a védelem ügyével foglalkozzanak, hogy közjövedelmeket ne kezeljenek, hogy a magyar bíróságok ellenök is magyar törvény szerint járhassanak el, hogy a jobbágyok közmunkájába bele ne szóljanak, hogy közfelkelést ne rendelhessenek el, az élelmi szerek árát meg ne szabhassák: mind oly határozatok, melyek annálfogva, mert bizonyos térről eltiltják az idegen parancsnokokat, közvetve elismerik, hogy Magyarországban is alkalmazhatók.

S e mellett feltűnik az a törekvés is, hogy az idegen kapitányok legalább magyar csapatokat ne vezényeljenek. Az utóbbi kívánságnak azonban szintén nehéz lett volna kivétel nélkül megfelelni, mert, mint már láttuk, a csapatokat nem lehetett mindig eredetük szerint beosztani, s egy idegen tisztet bajos lett volna egy nálánál kisebb rangúnak azért alárendelni, mert ez magyar volt. De maga a szabály helyes és természetes is volt. S a királyok azt akkor is megszegték, a mikor erre nem volt szükség.

Az is mondatik, hogy az országos főkapitányok magyarok legyenek. (1538., 1553.) De ezt sem hajtották végre,

ámbár a hadjárat érdekébe nem ütközött és közjogi állásunk elutasíthatatlan következménye volt.

A hadügy legfőbb kormányzatának módja szintén sok sérelmet okozott.

Kezdettől fogva idegen volt a fővezér. Sőt odáig jutott a dolog, hogy egy idegen méltóságnak és egyénnek, a Ferdinánd összes hadereje élén álló «generális kapitány»-nak felsőbbségét a magyar seregek felett az 1547-diki törvény is elismeri. A magyar főkapitány — nádor nemlétében az ország első katonája — megosztja vele hatáskörét nemcsak a külellenség elleni védekezés dolgában, hanem az itéletek végrehajtásában s a nemzeti felkelés elrendelésében. A rendek csak azt kötik ki, hogy az idegen parancsnoknak az országban legyen az állandó lakóhelye. Az ország egyes részei közvetlenül az ő őrizetére bizatnak.

A hadügynek egysége ezzel a törvényben is kifejezésre jut. Idegen hatóság törvényes hatalmat gyakorol a magyar hadak felett is. Az idegen és a magyar hadak ugyanazon felső vezérlet alatt állanak.

1552-ben azonban fölébred a törekvés a magyar önállóságot a közösen folytatott harcz vezetésében is kifejezésre juttatni. Erre az évre általános felkelés volt tervbe véve a király, vagy a fia vezérlete alatt. Ez az utóbbi körülmény a felső vezetés egyöntetüségét és közjogi helyességét biztosította ugyan, de a rendek önállóságukat még jobban ki akarják domborítani, s kimondják, hogy a fejedelem mellé állított tanács határozatainak végrehajtása a magyar csapatokra nézve a magyar kapitányok megbizásából történjék, s hogyha a sereg megosztatnék, a magyar csapatok élére magyarok állíttassanak, még pedig azzal a ranggal és hatalommal, a melylyel az idegen főkapitány bir.

Ennek a törvénynek czélja: a magyar sereg önálló-

ságával a vezénylet egységét összeegyeztetni. De a feladat nehézségével nem képes megbirkózni. Egyik czélját sem éri el.

A strategiai tekintetek érvényesülését akadályozza, hogy a sereg megosztását közjogi szempontokhoz köti.

S a magyar sereget nem teszi önállóvá, mert a főherczeg mellé állított tanács magyarságát nem biztosítja.

A rendek kénytelenek a tényleges állapotokkal számolni, s mivel nem merték királyukat arra szorítani, hogy az idegen főparancsnokokat elbocsássa, nem kötik ki, hogy a legfelsőbb tanácsban magyar tisztek üljenek. E részben csak azt határozzák el, hogy ha a főparancsnokok valamelyike akadályozva volna kötelességei teljesítésében, helyettük a hadjárat alatt a magyar csapatok közvetlen vezérletét magyarokra bizzák.

A következő évben a fővezérletnél a magyar befolyást azzal az általános kijelentéssel akarják biztosítani, hogy a hadügyben a király mindig éljen magyar tanácsával.

1555-ben teszik meg a legteljesebb kisérletet a függetlenségnek megfelelő szervezkedésre. Feleleventik a nádor hadvezéri jogát. Az összes idegen és magyar csapatokat alája rendelik. Egészen magyar kézbe juttatják a hadügyi kormányzatot. De e megoldás czélhoz nem vezetett. Természetes, hogy a király benne meg nem nyugodott.

Élethossziglani és complicatiók nélkül el nem mozdítható vezér helytelen dolog. Útját állja annak, hogy a legalkalmasabb és legképesebb ember parancsoljon. Ezrek életét és országok sorsát veszélyeztetheti. A katonai és politikai vezetést egy egyénre bízni a munkamegosztás elvébe ütközik, s egyik vagy a másik, vagy mindakét érdek sérelmével járhat.

A politikai és katonai pálya ez időben már ketté válik. A középkornak a nádoréhoz hasonló méltóságai már túlélték magukat. Czélszerűtlenségök lejáratta őket.

S a nádor választása is elég ok volt reá, hogy a király ne szivesen lássa az új törvényt. A király bizalmatlansága szabadon érvényesülhet, mert objektiv indokokra hivatkozhatik. Lehetett-e várni, hogy a saját és nagy utánjárással és áldozatok árán szerzett külföldi csapatait a rendek bizalmi férfiaira bízza, s összes hatalma eszközeit olyannak adja a kezébe, a ki tőle független? Lehetett-e reményleni, hogy az idegen államok katonákat adjanak, ha a törvény azokat mindig magyar politikus alá helyezi, a ki katonai képességeit esetleg még nem bizonyította be és az övékkel ellentétes politikai és vallásbeli irányt képvisel, s hogy német fejedelem hadai élén segítségünkre jöjjön, mint 1553-ban Móricz szász herczeg tette, ha ő nem lehet a főhadvezér?

A törvény tehát végre nem hajtatott.

A király egy évvel miután a nádorról szóló törvényt szentesítette és vele a magyar hadügyek formai önállóságát is megpecsételte, összes seregeinek, a császáriaknak és a királyiaknak, egységes kormányzata érdekében Bécsben állandó hadi tanácsot alakít, a melynek véleménye szerint gyakorolja fejedelmi jogait. Ezen idegen hatóság nálunk kezdettől fogva mindenhatóvá lett.

Még a nádor sem állhatta annak útját, hogy a fejedelem saját, a nádoré fölött álló hatalmát ezen hatóság véleménye szerint kezelje.

Az így létrejött állapotot az 1569-diki törvény is szentesíti, mely a bécsi hadi tanácsnál hagyja a hadi kormányzatot, a nélkül, hogy különbséget tenne a magyar és a nem magyar seregek között. A magyar befolyásnak biztosítására csak az a rendelkezése szolgál, hogy két magyar tanácsos, egy főpap és egy világi úr, állandóan a király mellett időzzenek, s hogy szükség esetében a király hadi ügyekben is élhet tanácsukkal.

A tulajdonképpeni szakhatóságon kivül álló két férfiunak esetleg meghallgatott véleménye volt ott az egyetlen magyar befolyás, a hol a magyar seregek és a magyar haza védelme fölött határoztak. Ezek közül is az egyik egyházi férfiu.

Az idézett nevezetes törvény világosan megkülönbözteti a kizárólag magyar ügyeket a vegyes ügyektől. Az utóbbiaknak, a hadügynek, külügynek és a pénzügynek kormányzatát a közös fejedelem házi, udvari hatóságára hagyja, s bennök a magyar hatóságoknak csak alárendelt szerepet juttat.

A vegyes ügyeket nem vegyes vagy közös hatóság, hanem császári hatóság intézi, a melynek magyar tagjai nincsenek, s mely nincs a magyar állammal közjogi kapcsolatban. A magyar nemzet nemcsak mással összekeverten, közjogi egyéniségének elhomályosodása mellett védi hazáját, hanem másnak van alárendelve.

Az ilyen állapotot jogtalannak és sérelmesnek érzi minden nemzet, ha törvény szentesíti is. Éppen olyan kevéssé nyugodhatik meg benne, mint a király a reá erőszakolt olyan határozatban, a mely tehetetlenné teszi. Az alkotmányosan hozott törvénynek sincs annyi erkölcsi tekintélye, hogy valamely tényező a méltóságába és léte érdekébe ütköző rendelkezését sérelmes érzés nélkül elfogadja.

A magyar sem tartja jogosnak ezen rendszert. Folyton panaszkodik ellene és sérelmet lát benne, mindamellett, hogy országgyűlésen maga fogadta el. A nemzet, a melynek szavára nehány évtizeddel előbb királya még a harcz mezején is kénytelen volt hallgatni, a mely alig ismert korlátot szabadságában és saját természetes vezéreinek is megtagadta néha az engedelmességet, az idegen hatóság előtt nem hajol meg.

A 80-as években meg is indul az erélyes reactio a

69-ben hozott törvény ellen. A pillanatnyi gyengeség vagy elnézés következményét ki akarták küszöbölni a közjogból.

Az 1580-diki országgyűlés minden határozat nélkül oszlik el, mert a rendek a régi szabadságnak és az ország »önálló kormányának« helyreállítását követelik s e nélkül nem szavaznak meg adót, a király pedig inkább lemond az adóról, mint hogy módosítsa a 69-diki törvényt.

1582-ben és 1583-ban némi közeledés történik. A pénzszükség olyan sürgős, hogy a király megigéri a régi szabadságok visszaállítását, s a rendek annyira békülékenyek, hogy a puszta igéret fejében segélyt szavaznak meg.

A király azonban nem váltja be igéretét és 1588-ig adó nélkül kormányoz, de tovább nem bírja a koplalást. A szükség országgyűlés tartását követelte. A vitás kérdésnek el kellett dőlnie.

Az egymással küzdő két álláspont világos kifejezésre is jut a sessio kezdetén. A király az 1569-diki törvényre hivatkozik és az udvari hadi tanácsban látja az összes katonai ügyek törvényes kormányát. Az idegen parancsnokokat nem akarja elbocsátani, mert ez sérthetné a németeket és az osztrák rendeket, a kik segélyt adnak, s a kik többször ki is kötötték, hogy csapataik saját vezéreik alatt szolgáljanak. De hajlandó megigérni, hogy a magyarokat nem fogja mellőzni és hivatkozik arra, hogy soraikból máris több kapitányt nevezett ki.

A rendek ellenben azt követelik, hogy a hadügyet csakis magyar tanácsosaival tárgyalja és hogy a parancsnokok, az idegen seregbelieket sem véve ki, mind magyar honfiak legyenek. Az ellen azonban nincs kifogásuk, hogy fontosabb kérdésekben meghallgassa az idegeneket is, s hogy egyes kitünőbb külföldi tiszteket alkalmazzon. Az idegennek szánják azt a mellékes szerepet, a melyet a király nekik ajánlott föl.

Mindkét fél a hadügyek egységes kezelésének álláspontján van, a császár azonban saját hatóságát állítja ezen egység élére, a magyarok meg a magyar kormányt. Az egyik a közös ügyből udvari, a másik magyar ügyet csinál. Mind a kettő hajlik az engedékenységre, de elvi álláspontjához ragaszkodik. A tulajdonképpeni vezetést mindegyik magának akarja megtartani, s benne csak kivételképpen hajlandó a másiknak befolyást engedni. Sok üzenetváltás után a végső pillanatban jön létre compromissum. A magyar kormány nem kapja vissza «teljes »hatáskörét, miként ezt a rendek kívánták, hanem csak az őt «megillető és a dolog természetéhez illő nélkülözhetlen hatalmat» nyer, azt az elastikus valamit, a mi lehet minden, s lehet kevés is.

A törvény szavai szerint a király, vagy a főherczeg az egész magyar tanácscsal, vagy az állandóan a király, vagy a főherczeg mellett tartózkodó egyes tanácsosokkal a hadi ügyet is tárgyaltathatja, de nincs rá kötelezve. Az udvari tanácsot nem tiltják el a török harczba való beavatkozástól. A hadak különválásáról nem gondoskodnak. A közös ügyek megmaradnak, de két parallel hatóság alá kerülnek.

A magyar kormánytanács a bécsi hadi tanáccsal versenyző hatáskört nyer. E verseny azonban egyenlőtlen, mert a biró részrehajló. A közös fejedelem arra a testületre hallgat, a melyet ő alakított, melyben megbízik, nem pedig arra, melynek csak kényszerítve adott hatáskört. Ez Achilles-sarka a királyi hatáskörben maradó és természetüknél fogva közös érdekü ügyekben kierőszakolt vívmányoknak.

A bécsi hadi tanács szakközeg. A magyar tanács politikai testület, a mi szintén hátrányára van.

Az országgyűlésen azt mondották, hogy nem tűrhető, hogy Európa szemében Magyarország csufjára a magyar legyen az egyetlen nemzet, melynek hadügyét idegenek

intézik. E tény nyilt kifejezését most kitörlik a törvényből, a tény azonban megmarad.

Az 1588-diki törvény felállítja a magyar királyi hadügyi kormányt, de mivel megmarad a császári is, a nélkül, hogy a kettőnek hatáskörét szabályozná és a seregeket egymástól elválasztaná, nem biztosítja a magyar kormány befolyását.

Tényleg nagy vonásaiban fönn is marad az előbbeni állapot.

A magyaroknak az a törekvése, hogy a hadügyekben érvényesüljenek, új irányba terelődik a század végén a hosszu háború idejében.

Annak biztosítására, hogy a hadügyek legfőbb kormányzata magyar legyen, törvényeket nem alkotnak többé. A magyar tanács hatáskörét csak olyan ügyekben fixirozzák, melyek a tulajdonképpeni hadviselésen kivül esnek.*

Egyébképpen azonban minden a régiben marad. A magyar tanácsot néha meghallgatják, a tulajdonképpeni főhadikormányzat azonban a bécsi hatóság.

A harcztéren működő összes seregek egy főhadvezér alatt állottak, a ki vagy főherczeg volt, vagy külföldi tiszt. A magyar rendek szerények. A központi vezetés magyar voltát föladták. Csak azt akarják, hogy az évről-évre megszavazott magyar hadi segélylyel fizetett katonák és az évről-évre elhatározott fölkelés magyar vezérlet alatt álló taktikai egységekbe osztassanak. A vezetés magyarságát csak a kerületi főkapitányokig kivánják biztosítani. A törvényben kimondják, hogy ezen három katonai méltóság magyar legyen. 1593-ban, 1595-ben és 1598-ban azt kérik,

* Reá és a királyra bizzák a végvárakra fordítandó ingyen-munkák fölosztását (1593, 1598), mit rendesen maguk a rendek törvény utján állapítottak meg. A hadak élelmezésénél a tanács mellé rendelt élelmező mesterek a császári főélelmező mester mellett szintén bizonyos szerephez jutnak. (1599.)

hogy Felső-Magyarországon, 1601-ben, hogy a Dunán innen magyar főkapitányt nevezzen ki a király. Azt is kívánják, hogy alájuk rendeltessenek a magyar országos hadak. Ha egy kerületben nincsen magyar főkapitány, a törvényben megnevezett, vagy a királytól kijelölendő magyar főúrra bizzák az ott kiállítandó csapatok fölfogadását és szemlélését (1596, 1599, 1602, 1604).

Az országtól kiállított seregek megyénkint a megyétől kirendelt magyar kapitányok és a megyei zászló alatt vonulnak ki.

E megyei kapitányok a magyar főkapitányok alatt állanak és csak ezek utján az idegen főhadvezér alatt. (1595, 1596, 1599, 1600, 1601.) Ha valamely megyei kapitány nem felelne meg a követelményeknek, helyébe a magyar főkapitány mást nevez ki.

A király állandó jövedelmeiből és a neki adott külföldi segélyekből fizetett magyar csapatokat illetőleg arra szorítkoznak a törvények, hogy azokat a régi hazai hadi szokások szerint külön magyar hadbirák fegyelmi hatalma alá állítják. A végvárak védelme minden föntartás nélkül idegenekre is bizható. A rendek teljesen fölhagynak e részben eddig kifejtett ellenzésükkel.

Egyik törvényünk a kerületi magyar főparancsnokok hatáskörét a kerületekben levő összes várakra és csapatokra kiterjeszti, a nélkül, hogy az idegeneket kivenné alóla. De annyira engedékenyek a rendek, hogy az ellenkező gyakorlat ellenére ezt csak egyszer határozzák el.

A hosszu háború alatt tehát Magyarország egyes csapattesteket ad az idegen vezetés alatt álló hadsereghez. Meg van elégedve, ha ezen csapattestek közvetlenül magyar vezetés alatt állanak. De még ez sem teljesül. Maguk a kerületi főkapitányok sem mindig magyarok. Főleg a Fölvidéken fél a császári kormány magyar parancsnokoktól,

mert ezek föladata Erdélyt ellensúlyozni, magyart magyar ellen állítani pedig könnyelmüség lett volna.

Mivel a magyar országos csapatok nem maradhattak együtt, egyes részeik közvetetlenül is idegen tábornok alá kerültek.

A külügyek egybeolvadása ellen is védekeznek a rendek.

Többször kikötik, hogy a törökkel folytatandó alkudozásokat a magyar tanács meghallgatása nélkül ne vezessék (1536, 1546, 1553), mert a magyar ismeri legjobban a törököt és általában vele «mindent a leghelyesebben és legczélszerübben lehet eldönteni» (1546.) Egy lengyel békekötésnél is közremüködnek. (1596.)

Az ország, a tanács, a nádor vagy a helytartó összes jogainak visszaállitását is sürgetik, bele értve a külügyet (1536, 1548, 1552, 1553, 1554, 1563, 1564, 1588).

De ezen általánosságban mozgó törvények a magyar befolyás érvényesülését nem biztosíthatták.

A gyenge Jagellók a külügyeket személyes nézeteik szerint vezették, annak a tanácsnak ellenében is, mely, szövetkezve a rendek többségével, más kérdésekben ellenállhatatlan nyomást gyakorolt rájuk.

Mivel a külfölddel szemben az államot a király képviselte, s a titoktartás szüksége az ügyek vezetéséből a tanácsosok nagyobb számát kizárta, a külügyek tekintetében még a Jagellók is döntő szerepet vittek.

Annál könnyebben érhették ezt el a Habsburgok. Ők politikájukat a magyar tanácsosok meghallgatása után is teljes szabadsággal vezethették. A bécsi titkos tanács nézeteihez alkalmazkodhattak.

A magyar pénzügyek függetlensége érdekében is küzdenek a rendek.

A török hadjárat czéljaira fordítandó pénzt az összes érdekelt államok adták és két hatóság kezelte: a császár

bécsi udvari kamarája és a pozsonyi magyar kamara. E két pénzügyi kamara együttműködését szükségessé tette a czélnak közössége. Mivel pedig az udvari kamara mindig a fejedelem személye mellett volt és rendesen nagyobb összegekkel rendelkezett, s a többi osztrák kamara fölött is a fölügyeletet magához vonván, az osztrák rendek rendkivüli segélyét is számon tarthatta, ez az együttműködés az udvari kamara felsőbbségét teremtette meg.

A magyar kamara, mint valódi bureaucratikus testület, belenyugodott alárendeltségébe.

A rendek ellenben folyton hangoztatják a magyar hatóság függetlenségét (1552, 1553, 1554.), s kimondják, hogy az összes jövedelmek kezelői a magyar hivatalnak legyenek alárendelve s utasításaikat tőle, ne pedig az udvari hatóságoktól kapják. 1569-ben a király a maga álláspontját ebben a kérdésben is győzelemre juttatja. Törvénybe kerül, hogy az udvari kamara tárgyalja a közös érdekű ügyeket és a kamarához magyar tolmácsot rendelnek, hogy a felek terhein könnyítsenek.

1588-ban a rendek reform-törekvése a pénzügyekre is kiterjed, de tökéletlen eredménynyel jár. Gyengébbel, mint a hadügyekben. A királyra bizzák a magyar kamara hatáskörének megállapítását. Ha a király akarja, a pénzügyekben is meghallgathatja a magyar tanácsot és ennek állandó kiküldöttjét.

A reális érdekek alapján fejlődött visszaéléseket a törvénykönyvből sem lehetett teljesen és világos szavakkal kiküszöbölni. Az életben meg még kevésbbé.

S az idegen befolyás rozsdája még azon a vonalon is túl terjedt, melyen belől mentségre talált a közérdekben.

A magyar állam legsajátabb belső ügyeire is kihat.

Az udvari kanczellária elhomályosította a magyar kanczelláriát. Az egyesek kérelmének tárgyalását, a királyi

döntés megállapítását és a parancsok szétküldését a király bizalmának örvendő és mindig nála tartozkodó idegen hatóság vonta magához. Az idegen katonák és alkalmazottak magyarországi ügyeikben is hozzája fordultak és neki engedelmeskedtek.

Ezeken kívül a koronára szállt nemesi birtokokat, a főispánságokat, püspöki állásokat és különféle magyar méltóságokat és jövedelmeket gyakran adományozta a király külföldieknek. Ezt még a Habsburgok előtti korban alkotott törvények is tiltották. A magyar nemességet érzékenyen bántotta a rangnak és vagyonnak ezen idegenbe való kiömlése.

A királyok nem is tagadhatták meg ezen semmiképp sem igazolható sérelmek orvoslását.

A magyar kanczellária kizárólagos illetékességéről, valamint a többi sérelmek megszüntetéséről sok törvény intézkedik (1536, 1546, 1548, 1552, 1553, 1556, 1559, 1563, 1567, 1588).

Mind e mellett gyakoriak voltak a törvénysértések, a mi a királyi hatalomnak a legszilárdabb talpkövét, a törvény tiszteletét ásta alá. Pedig ez amúgy sem tartozott a magyar társadalom különös erényei közé. A hatalmaskodók azzal védekeztek, hogy a király sem tartja meg a törvényeket. Felülről terjedt a betegség, melynek a király látta a legtöbb kárát.

A XVI. század így elmúlik a nélkül, hogy a nemzet és a király egygyé tudtak volna lenni.

A nemzetnek első sorban erős királyságra van szüksége s ezért belenyugszik a királyi hatalom terjeszkedésébe s az ennek nyomában járó idegen befolyás ellen sem küzd fegyveres erővel. Az országgyűléseknek időről-időre megujuló ellenállásánál messzebb menő eszközökhöz nem nyúl. A királyok sem viszik a dolgot a végletekig.

E század nem érleli tehát meg a belső élet nagy válságát, de előkészíti a vihart. Összehalmozza a gyújtóanyagot. elégedetlenséget, keserű érzést, szomorú hangulatot támaszt

a magyarban, sok vészes esemény hirnökeit. Az ország területi épsége nincs helyreállítva, földjén örökös harczok dúlnak s önállósága is veszélyben forog. Mellőzik és eléggé meg sem védik. Területe és joga csonka.

A dynastia ezen egész politikájával önmagának és a nemzetnek ártott.

A magyar nemzeti önérzetet vérig sértette az idegen befolyás terjedése és az állam önállósága ellen irányuló törekvés. S e mellett a vezető elem egyéni érdekét is maga ellen lázította.

A sikeres beolvasztásnak mindig az a módja, hogy az egyeseket az érdek ezer szálaival kapcsolják a hódító hatalomhoz. A régi Rómában és a mai Nagy-Britanniában a központi kormányok a provinciák lakóit azzal kötötték magukhoz, hogy vonzó pályákat nyitottak meg előttük, olyanokat, a minőket mint független ország polgárai be nem futhattak volna. A Habsburgok nálunk is élhettek volna ezzel az eszközzel, de nem tették.

Az osztrák főrendüeknek javukra volt uruk nagy rangja és nemzetközi fénye s idővel udvari aristokratiává is váltak. A Habsburg-világbirodalomnak szentelték szolgálatukat. Szűkebb hazájukról megfeledkeztek.

A magyarok csak hátrányait érzik annak, hogy sorsuk egy világbirodalméhoz füződött. Sok állásból és sok előnyből kiszorultak, s a melyekben megmaradtak, azoknak is csökkent a tekintélye és hatalma. Ujakat pedig nem nyernek. Dicsőség, kitüntetés és vagyon szerzésére kevesebb alkalmuk kinálkozott, mint azelőtt. A Habsburg-birodalom dicsőségét, vagy tekintélyének hanyatlását nem is vették szivükre. Magyarország maradt végső czéljuk. Sokkal kifejlettebb nemzeti érzéssel, mint az osztrák, a magyar nemes továbbá is kizárólag a magyar királyság gondolatkörében élt s a fejedelméétől eltérő végső czélját szolgálta.

Az érzelmeknek ezen elhidegülése többet ártott a Habsburgok ügyének, mint a mennyit neki a dédelgetett idegenek használtak. Érdemekben dús egyes külföldieknek magyar javadalmakkal és hivatallal megjutalmazása helyes is, méltányos is volt, de szabálylyá emelni azt, a minek csak kivételképpen volt jogosultsága, téves politika volt.

Sokat veszített a dynastia azzal, hogy a magyar nemességet nem nyerte meg világbirodalmi czéljai számára.

Nem szólva a damnum emergensről, a nemzet érzületén ejtett sebről, a lucrum cessans sem volt jelentéktelen. Ez időkben a magyar bővelkedett nagy tehetségekben. Nem említve azon halhatatlan vitézeket, a kiknél különb katonákat egyetlen nemzet, egyetlen kor sem szült, a Zrínyieket, a Dobókat, a Jurisicseket, a kiket mások utólérhettek, de a kiken túl senki nem tett, s a kik mégis alárendeltebb állásban maradtak, nagy képességű államférfiaink is voltak. Martinuzzi, Báthory István, Bocskai, Bethlen Gábor* fényes elméjű politikusok voltak. A legmagasabb szinvonalon állottak. A Batthyányak, Perényiek, Nádasdyak, Thurzók és Illésháziak szintén bármely kormány diszére váltak volna. S a magyar király tanácsában mégis alárendelt szerepük jutott. A tehetségek csak az erdélyi részek szolgálatában birtak igazán kifejlődni. Mind oda huzódtak, mert csak ott érvényesülhettek. Pedig mennyivel több vonzóerejük lehetett volna a Habsburgoknak, ha a magyar elmének és a magyar önérzetnek megnyitják Európa tágas szinterét. Az a kormányrendszer, a mely nem bir tehetségeket találni és nevelni, mindig gyenge. Mit tartsunk arról, mely a kifejlett és fölismert kitünőségeket sem birja hasznosítani s őket elidegeníti magától? Nincs-e sújtó kritika abban a tényben kifejezve, hogy a kis Erdély államférfiainak tág a látókörük, európai szin-

* Bocskai és Bethlen csak a XVII. században érik el pályájuk tetőpontját, de már a XVI. században is szerepet visznek.

vonalon állanak, Európa összes ügyeit ismerik; azoknak pedig, kik egy nagy világbirodalom élén álló fejedelmet szolgálnak, korlátolt marad a szemhatáruk, mert csupán a nagy egészből kiszakított apró kérdésekkel foglalkozhatnak?

S annál kártékonyabb volt ez a mulasztás, mert e korban a Habsburgok általában hijával voltak a tehetségesebb munkatársaknak. Mikor Francziaország Guiset, IV. Henriket, Sullyt, a kis Németalföld Orániai Vilmost szüli, Angliában Erzsébet királynő fényes táborkarával, a Burleighekkel, Drakekkel, a Walther Raleighekkel tündöklik, Spanyolországnak V. Károly, Don Juan d'Austria, a pármai herczeg az ékessége: Habsburgjainknak egyetlenegy igazán kiváló államférfiuk vagy katonájuk sincs.

S a helyett, hogy királyaink a magyar erőben keresnék a hézag pótlását, nem törődnek ezen erő megnyerésével és kifejtésével.

S a követett politika nem volt szükséges.

Igaz, hogy nagy érdekek kivánták, hogy a törökök ellen folytatott harcz vezetése bizonyos fokig egységes legyen; de a királyok politikája messze túlmegy azon a határon, a melyet ezek az érdekek megszabtak. S maguk ezek az érdekek sem a legfontosabbak azok közül, a melyekre az uralkodóknak ügyelniök kellett. A magyar nemzet hűségére nagyobb szükségük volt, mint az egységes vezetésre. Ez utóbbit össze kellett egyeztetni a magyar állam önállóságával és a magyar társadalom jogos kivánságaival.

Ha ezt nem lehetett volna elérni, mindenek fölött az első sorban harczoló nemzetet kellett megnyerni. A lelkületének elidegenedésével járó veszteség pótolhatatlan volt, holott a szervezet fogyatkozásain a fejedelem személyének és a dynastia többi tagjának közvetlen tevékenysége nagyrészt segíthetett.

Miért nem keresték a módját, hogy a közös ügyek in-

tézésébe bevonják a magyar állam hivatalait? Miért nem alakítottak a magyar tanács és az udvari tanács tagjaiból törvényes hatáskörű közös hatóságot? Vagy miért nem tárgyalták a közös érdekű ügyeket két tanács vegyes üléseiben!

S ha már az államjognak megfelelő közös hatóságok ilynemű szervezésére nem gondoltak, miért nem alkalmaztak a legfőbb udvari hatóságoknál és más hivataloknál is született magyarokat? Ezzel elejét vették volna legalább annak a keserűségnek, a melyet a mellőzés egyeseknél szült.

A király, a ki fejedelmi jogait a magyarok kellő közreműködése nélkül birta gyakorolni, s legyőzhetetlen ellenállással még sem találkozott, könnyen elérhette volna, hogy akarata szerint való, neki kedves egyénekből álljon a közös kormány magyar része, s hogy a végső döntés mindig saját elhatározásától maradjon függőben.

A meggyengült nemzet többé nem is törekedett arra, hogy a végrehajtó hatalmat az országgyűlés befolyása alá helyezze. A királytól alakított kormány a király politikájának érvényesülését a közös ügyekben alig akaszthatta volna meg.

S milyen könnyű lett volna a nemzet érzelmeit is megnyerni.

Üres szólamokért is hálás volt. Mátyás főherczeg 1593-ban az országgyűlés határozataira azzal a nyilatkozattal is befolyást gyakorolt, hogy a magyarok iránt érzett szeretetének jele a név is, melyet visel. Ártatlan külsőségek: magyar ruha s néhány magyar szó olyan hangulatot keltettek, mely a gyanakvás okát megszüntethette volna. A hiuság kész rabság, s a magyar nemzetben jó adag hiuság volt. De a fejedelmek nem tudtak belőle lánczot kovácsolni, mert talán maguk is hiubbak voltak, hogy sem a mi gyengéinket kiaknázzák.

IV. Henrik franczia király azt mondotta, hogy Párizs megér egy misét. A magyar nemzet rokonérzését sem vá-

sárolták volna meg túlságosan drága áron uralkodói, ha szokásaikból valamit áldoznak és maguktartása a nemzetnek kedves.

A magyarok mellőzését csak azzal lehetett menteni, hogy nem mutatkoztak megbizhatóknak.

Láttuk, hogy e vád nem volt alap nélkül való. A Mohács előtti factiosus szellem tovább élt és már I. Ferdinánd uralkodásának első éveiben szomorú gyümölcsöket termett.

De kérdezem, hogy olyan mostoha körülmények között, mint a milyenek a magyarországiak akkor voltak, olyan körülmények között, midőn minden czélszerütlen lépés a nemzetnek és az egyesnek egész létét veszélyeztette, egy új és idegen dynastia számára a század erkölcsei hol biztosítottak volna odaadó, önzetlen hűséget?

Vajon Németország, Csehország ebben a korban megbizhatóbbak voltak-e?

Lehet-e tagadni, hogy mentségünkre szolgált már akkor is az, hogy Ferdinánd az országot nem birta megvédeni, s a mohácsi győzővel szemben már az első összeütközés alkalmával magára hagyta a levert és megrémült magyarságot?

De bármiképpen legyen is ez, akárkit terhel a felelősség a létrejött állapotokért, akár volt jogosult a bizalmatlanság, akár nem, a követett politikát nem igazolja.

Az egyesek hibáira semmi esetre sem volt szabad még nagyobbakkal válaszolni és az egész nemzetet sújtani. Saját kötelességünk alól mások hibái nem mentenek föl bennünket.

Helytelen politikai számítás is volt az elégedetlenség káros következményei ellen védekezni s nem foglalkozni az elégedetlenség megszüntetésével. A betegség tünetei ellen küzdöttek, okát ellenben nem enyésztették el, hanem megerősítették.

A hűséget nagygyá lehetett és kellett volna nevelni.

A király bizalmatlansága okozta, hogy a hütlenség fokozatosan igazoltabbá lett.

Nem kellett okot és jogot adni arra, a mi előbb bűn volt. Az I. Ferdinánd első éveiben tanusított hütlenség a mi hibánk volt, de a dynastiáé, hogy az később is megmaradt, s hogy a kedvező alkalmakat elszalasztva, a nemzetet nem birta magához lánczolni. Életrevaló kormányzat talált volna megbízható magyarokat, mert hűséget tudott volna kelteni.

A rendek sem próbálták az egységes vezetés érdekeit és a szövetséges társak jogait Magyarország önállóságával összeegyeztetni. Elvileg tiltakoztak az ugynevezett vegyes ügyek ellen. Szerintök minden, a mi Magyarországot érdekelte és a magyar földön folytatott háborúra tartozott, kizárólag magyar ügy és magyar tisztviselők jogkörébe való volt.

A királyunk többi országaival közösen folytatott háború vezetésében osztozni sem akartak bajtársaikkal, tényleg azonban kizárattak a vezetésből. Vonakodtunk közös ügyeket elismerni, de tényleg mégis keletkeztek ilyenek és csak a vezénylet lett közös helyett idegen.

A minden ügyét teljesen önállóan intéző magyar királyság régi eszméje uralkodott gondolatkörünkön. De ezen állapot első föltétele az volt, hogy a magunk lábán álljunk és semmi más ország állandó és rendszeres segítségére ne szoruljunk. Midőn egy közös nagy harcz szüksége egybeolvasztotta erőnket királyunk többi országaiéval, a régi állapot nem elégítette ki az új igényeket.

Mivel a nemzet nem akart az új helyzettel számolni, komoly érvekre is támaszkodhattak azok, kik a törvények pontos végrehajtását ellenezték, s a magyar közjog szigorú megtartása ellen nem egy magyar érdeket is lehetett fölhozni. A király ezen érdekek leple alatt megokolatlan törvénytelenségeket is követhetett el.

A jog, a mely nem alkalmazkodott az új körülmé-

nyekhez, papiron maradt és az élet alakulására nem birt befolyással.

A valóságban tartománynyá sülyedtünk, s megkérdezésünk nélkül intézték az állam nagy ügyeit. A magyar állam kormányzata fölött álló udvari kormányzat alakult, a melynek tagjai idegenek voltak, külföldön székelt, nem is magyar királyi hatalomtól származott, s mégis döntő befolyást gyakorolt a magyar ügyekre. A törvény általános jogelvei föntartották régi önállóságunkat, tartományi helyzetünknek egyes következményei azonban magában a törvényben is kifejezésre jutottak. Elismerte az idegen hatalmat a magyar állam intézményei fölött.

A rendeket azonban ezen politikáért nem lehet korholni.

A vezetés, az initiativa a király kötelessége volt, a kié a döntő hatalom, s vele a felelősség. A rendek nem birták a királyt új irányok követésére szorítani, a királyok ellenben terveik nagy részét képesek voltak megvalósítani.

S a király csak nyerhetett a közös ügyek rendezésével, mi pedig sokat veszthettünk is általa.

Képes lett volna-e az elgyöngült nemzet töredéke a közös érdekű ügyek kormányzásával foglalatoskodó magyar államférfiakat befolyása alatt tartani és ellenőrizni? Nem lesznek-e az idegen eszközeivé azok a magyar urak, kik a rendi ellenőrzéstől függetlenek, az udvar légkörében élnek, s olyan szempontokra is vannak tekinttetel, a melyeket a nemzet zöme meg nem ért, s a melyek ennélfogva alkalmatosak a hazában élő vezérek gyanakodását fölkelteni? Erőteljes alkotmányos élet nélkül a közösség csak idegen kézbe juttathatta legbecsesebb védőbástyáinkat. Jogerőssé, tehát megtámadhatatlanná tehette azt, a mi puszta tény volt, s a mi ellen legalább tiltakozhattak. Állapotaink javulása helyett a nemzet ellenhatása gyengülhetett meg.

VIII. FEJEZET.

AZ ALKOTMÁNY ELLENÁLLÓ KÉPESSÉGE.

A királyi hatalom ezen korban idegen hatalom volt. Idegen volt, mert a korona viselője nem érezte magát magyarnak, mert jobban bizott az idegenekben, mint a magyarokban, s mert szemében többet nyomtak nem magyar ambitiói és érdekei, mint azok, a melyek Szent István koronájához fűződtek. Ez a hatalom a XVI. század végéig nem követett határozottan magyarellenes politikát, nem tört rendszeresen a magyar érdekek ellen, s nem munkálkodott tervszerűleg a magyar királyság függetlenségének megszüntetésén. Ezért nem is fenyegette a rögtöni megsemmisítés veszélye a magyar alkotmányt. A királyi hatalom azonban bármely pillanatban megváltoztathatta magatartását. Csupán a hatalmi viszonyok mérlegelése tartóztatta a határozott föllépéstől. Fölfogása és iránya ellentétben állott azzal, a mely nálunk uralkodott. Mi lesz a magyar szabadságból, ha a dynastia magatartása megváltozik és összecsapnak az erők, a melyek nem birtak egygyé válni? A királyi hatalom a XVI. században megnőtt. Ha a szabadság ellen támad, képes lesz-e megizmosodott erejével megküzdeni a magyarság? Ha a XVI. század nem is érte meg az alkotmány bukását, nem készített-e azt elő?

Mindenekelőtt nézzük, hogy ragaszkodik-e még a nemzet alkotmányához.

A magyar politikai élet, az önző szempontokról nem szólva, két hatalmas áramlat hatása alatt állott mindenkor.

Az egyik a magyar állam nagysága és biztossága iránt való rajongásból eredt, őseredetű mély ösztönből, a mely minden magyar lelkében visszhangra talált s pillanatra háttérbe szorulhatott, de sohasem semmisült meg.

A másik áramlat a rendileg szervezett nemzet szabadságszeretetében találta gyökerét. Ez is elválaszthatatlanul a magyar szívéhez forrt. A nemzet megszokta, hogy a maga sorsára irányadó befolyást gyakoroljon. Szabadságaiért mindig kész volt harczolni.

Belső ellentét e két irány között nem volt. Csak az utóbbi érzés túlcsapongása ütközött bele az előbbibe.

A faji szeretetből és a dicsőség vágyából merített a királyság a rendi túlhatalom ellen erőt. Egy szenvedélyben, egy egyszerű igazságban talált támasztékot.

Most ez megváltozik. Az az aggodalom támad a hazafiakban, hogy a királyi hatalom maga is veszélyeztetheti a magyar állam függetlenségét. Nincs többé egyszerű, minden emberben visszhangot keltő érzés a királyi reactio mögött.

Már most vitatni kell és be kell bizonyítani, hogy a király meg fog védeni. El kell oszlatni az aggályt, hogy ellenünk fog fordulni. A nemzeti lét föntartásának érdeke a szabadság ösztönének még azon túlzásait is igazolhatja, a melyeket eddig ellensúlyozott.

S a királyság a legkedvezőbb esetben is csak legyőzött kételyekre és az érdekek higgadt megfontolásából eredő belátásra támaszkodhatik.

Mindenkitől megértett nagy ösztön helyett egyesek számítása védi a tekintély elvét. Lelkesedés helyébe opportunismus lép.

A lélektani motivumoknak az a kedvező egyensúlya,

mely a magyar nemzetet századokon át a szerencsés középúton tartotta meg és a királyi hatalmat a népszerűség arany zománczával tudta övedzni, megbomlik. Az ész és szív együttes súlya már alig esik a serpenyőbe a királyság javára, mint ez az Árpádok korában, Lajos, vagy Mátyás idejében történt. Az ész és szív meghasonlanak egymással és legfeljebb az agyvelő rideg munkája biztosítja a hűséget.

A szabadság szeretete azon szellemi tulajdonságokból, azon nemzeti érzésekből is erőt merít, melyek eddig túlcsapongásait megakadályozták. A rendi kiváltság egy új érdeket is szolgál, olyant, a melyet a multban nem egyszer veszélyeztetett: az ország önállóságát.

S ez kétszeres fontossággá lesz, mert az ország önállóságának föntartása volt e kornak legerősebb lelki motivuma. Miként a szülők szívében minden más érzés fölé szokott emelkedni a gyenge, a beteg magzatjukhoz való ragaszkodás, a nemzet is a legélénkebben a leginkább veszélyeztetett kincséért hevül. Ha csupán az idegen sérti állami létét, s ha csak a török ellen kell védekezni, a királyi hatalom nagyobbra nőhet, mint az Anjouk vagy Mátyás idejében. A kiváltságok mellett csak önzés küzdene. Igy azonban, nyilt támadás esetében, a nemzet színe-java áll majd melléje.

A fönmaradásáért fanatikusan lelkesedő magyar faj hinni kezdi, hogy egyedül a rendi jogok biztosíthatják létét is. Megvédésük tehát nem fog a nemzet akaratán mulni. A mi erő van a nemzetben, az síkra fog szállani, ha megtámadnák önállóságát.

A kérdés csak az volt: volt-e még erő az alkotmány intézményeiben és a nemzetben? A királyi hatalom aláásta-e ősi alkotmányunk épületét? Jövőnk ettől függött.

Az országgyűlés a közelmultban gyakorolt befolyásának leglényegesebb eszközeit megtartotta. Miként láttuk,

vér- és pénzadó felett is rendelkezett. A király nélküle a nemzet erejéhez nem férkőzhetett.

Láttuk, hogy ez eszköz segítségével a nyolczvanas években a rendek némi engedményeket csikarnak ki, de nem aratnak teljes győzelmet.

A parlament ezen jogai nem voltak olyan hatásúak, mint Mátyás, vagy a Jagellók idejében.

A Habsburgok nem a magyar adókból éltek és ezeket csak magyar földön vívott harczaikra fordíthatták. Egyénileg kevéssé érintette őket az adó megtagadása. Csekély összeg is volt az, a mely a szegény társadalomtól telt. A magyarországi adókra nagyobb szüksége volt a nemzetnek, mint királyának. Ha megtagadta, első sorban önmaga szenvedett érte. A királynak másutt is volt jövedelme és katonája. A magyar rendek kérték őt, fordítsa azokat az ország védelmére s ebből a kérésből származott a magyar állam függetlenségének főveszedelme. Mi lett volna belőlünk, ha csak idegen erő véd bennünket és szállja meg várainkat?

A rendek formailag szabadon határozták meg a nemzet áldozatainak mértékét; a politikai helyzet azonban megfosztotta őket e szabadság valódi gyakorlásától. A mi jogilag megengedett volt, politikai és erkölcsi lehetetlenség volt. Bajos volt feltételekhez kötni azt, mire feltétlenül szükségünk volt.

A békés védelem főeszköze tehát rendelkezésünkre állott ugyan, de nem volt elég hatalmas, hogy benne bizakodjunk.

A meggyengült nemzet országgyűlése el is vesztette azt a közvetlen befolyást a kormányra, a melyet a Jagellók alatt gyakorolt.

A nádor-választás útján ezen egész korban csak egyszer volt része a kormány összeállításában. A végrehajtó hatalom összes többi központi közegei a királytól függtek.

A bureaukratia megkezdi elkülönítő, izoláló munkáját. Teremt egyéneket, a kik engedelmességre nevelkednek, a kik egész jövőjüket a hivataltól várják, abból élnek, mással nem foglalkoznak, mint szolgálatukkal, más érdeket és vágyat nem éreznek, mint előléptetésüket, s a kikhez hasonló egyének voltak másutt is a királyi hatalomnak igaz harczosai és megalapítói.

De csak a felsőbb hatóságoknál terjed el a bureaukratia. A vidéki kormányzatot nem keríti kezébe, mint Franczia országban már ezekben az időkben kezdi. Nincs széles alapja, nem végzi az egész állami élet munkáját. S a központban is csak egyes hatóságoknál terjed el. A legfelsőbb királyi hatóság, a magyar tanács, a nemzet életét éli s a rendek vezértagjaiból áll. A királyi kinevezés nem szakítja el a kapcsot, a mely közötte és a társadalom között van.

S e mellett az új és bureaukratikus kormányszékeknek, éppen mert újak és bureaukratikusok, kevesebb a tekintélyük a régieknél.

A helytartóság, a kanczellária, a kamara, a nádornak, a kincstárnoknak nimbuszát nem birta megszerezni. Hijával volt a hagyomány hatalmának. Fiatal phantasiájú népek szivesebben engedelmeskednek nagy fénytől környezett egyéniségeknek, mint testületeknek.

Ha nem volt nádor, a királyi befolyás a kormányzatra közvetlenebb és nagyobb volt, a kormányzat azonban tehetetlenebb volt. Mennél több volt a bureaukratikus és mennél kevesebb a rendi elem, annál nehezebben birták az országgyűlés tárgyalásait vezetni, annál kevesebb hatásuk volt a nemzet döntő elemére, a nemességre.

A befolyás, melyet idegen elemek a központi kormányzatra gyakoroltak, szintén gyengítette vonzóerejét. A magyar kormány jelentőségét csökkentette a birodalmi

hatóságok felsőbbsége, az idegen méltóságok tekintélyét meg népszerűtlenségük apasztotta.

S hozzájárult, hogy a szent korona viselője, a kivel a nemzet hajdan szoros személyes érintkezésben volt, a kinek nimbusza táplálta a tekintély elvét, most ritkán van magyar földön. A gépezet, a melynek mozgató ereje a távolban volt. meggyengült. A király már nem hatott közvetlenül a magyarok lelkére; a hivatalok útján érintkezett a nemzettel.

Mátyás király hatalmát nagyrészt személye varázsának köszönhette. Most nincs meg ezen befolyásnak legelső föltétele: az együttélés. Ha a Habsburgok megértik Magyarország fontosságát jövőjükre nézve, többször és hosszasabban időznek körünkben. Növelni akarták hatalmukat, de nem tették meg azt, a mi őket czéljukhoz eljuttathatta.

A király hatalma nagyobb a kormányra, de a kormány hatalma kisebb az országra, mint előbb. S mennél nagyobb az első, annál kisebb az utóbbi.

Az erkölcsi hatásában meggyengült kormányhatalmat a decentralisatio is korlátok közé szorítja. A török terjeszkedése az ország közepében, a honnan a királyi terület minden pontját érhette, a decentralisatiót, a melylyel királyaink századok óta egyenlőtlen küzdelmet folytattak, s a mely Mátyás halála óta rohamosan növekedett, még inkább fejlesztette. A részek függetlensége meggyarapodott.

Több megye együttes gyűlést tart és megalakul az országgyűlés és a megye közönsége között álló önkormányzati szerv. Ilyen partialis gyűlések már a régi időkben is tartattak, a török veszély miatt azonban most gyakoriabbakká lesznek. S fontosságuk is megnő. Közfelkelést határoznak el és hadi segítséget vetnek ki, mind a mellett, hogy ezt a Jagellók korában hozott törvény az országgyűlés monopoliumává tette. Rendesen a nádor, a helytartó, vagy a kerületi kapitányok hívták össze a kerületi

gyűléseket. Néha azonban, a szükségnek engedve, minden hivatalos felszólítás nélkül egy-egy főúr vagy egy-egy megye hivására jönnek össze a veszélyeztetett vidék rendei. A király érzi, hogy ezen ellenőrizhetetlen gyülekezetek veszélyesekké válhatnak s nem egyszer rosszalja, az 1597-diki törvény pedig megtiltja őket, de a szükség mindennél erősebb. Az az állam, mely nem képes az országot megvédeni, nem akadályozhatja meg, hogy az egyes vidékek önmagukról gondoskodjanak. Még a királyok is örömmel fogadják a tőlük megajánlott pénzt vagy hadat. Szemet hunynak a forrás szabálytalansága előtt.

Az ország egyes vidékeinek nemessége így új központokhoz és az országos kormányzattól független tevékenységhez szokik.

A török elleni küzdelem szervezetéből a szabadságért vivandó harcré válhatik. Az ország egyes részei önálló politikai életet élnek. Pótolják az államot. A királyi hatalomtól távol szervezik a társadalmat. Előkészítik a talajt a király ellen irányulandó alakulásokra. Bocskai gyűlései folytatásai a vidékek ezen kerületi gyülekezeteinek. Az engedelmesség, a melyre az egyik talált, a másik parancsának is egyengeti az útját.

A megyék önkormányzata is tágul. Az alispáni állásnak választás útján való betöltése ez időben, 1548-ban emelkedik törvényerőre. S hatásköre is bővül. Azelőtt inkább a főispánnak, a kinek állását is köszönte, volt az eszköze. Most a törvény mind sűrűbben az egyes kötelmeket és jogokat közvetlenül ő reá ruházza. (1542, 1546, 1550, 1552, 1553, 1556, 1557, 1563, 1566, 1578, 1597, 1598, 1599.) A főrendű ispán sokszor több megye élén áll, más méltóságokat is visel, a táborban van, vagy végvárat őriz, s nem szentelheti tevékenységét egy megyének olyan mértékben, mint az ott élő alispán.

A megye közönsége és választott tisztviselői, az alispán, a szolgabiró és az esküdtek, a megyében földbirtokos nemesek, intézik a megye összes ügyeit és hajtják végre az állam törvényeit. 1536-ban a megye közönsége a főispán ellenőrzésére is jogot szerez. Panaszára a király egyetlen megbizottját el tartozik bocsátani és helyébe azt kell kineveznie, a kit a megye kér. A megye közegei tartják fönn a rendet és a közbékét, ők büntetik meg a gyilkosokat, ők járnak el a hatalmaskodók ellen, ők foglalják vissza az usurpált birtokokat és üldözik a barangoló és rabló katonákat. A birtokos nemes és a jobbágy közt támadt vitás kérdésekben ők biráskodnak.

A katonaállítás és az adóbehajtás két nagy fontosságú ügyét is rendesen a társadalom maga végzi el.*

Igaz, hogy ellenőrzés és 1559-ben ujra büntetés terhe mellett kimondott kötelességképpen, de azért ezzel is hatalmat nyer a nemesség.

Az állam központi hatóságainak a vidéken alig vannak tölük függő és nem a rendi érdekekhez fűzött közegeik. A vármegyénél tehetetlenek.

Az egyes és a kormány között az állam szolgálatára szervezett társadalom áll. Ha a társadalom ellentétbe jutna a központi vezetéssel, az utóbbi könnyen eszközök nélkül

* E tekintetben három különböző rendszer között ingadozik a törvényhozás.

Néha a megyére és ennek a közegeire bizza a katonaállításnak és az adónak a birtok arányában való kivetését.

Máskor az országgyülés nevezi ki a biztosokat, kik a törvényt végrehajtsák.

Az is előfordul, hogy központi hatóságra, a kormányra ruházzák a jogot. hogy saját kiküldöttjei által vesse ki és szedje be a pénzbeli segitséget. Ilyenkor azonban biztositékot keresnek a bureaukratikus és a rendi társadalomtól különváló ezen hatóság önkénye ellen. Vagy a megyei nemesség egyik tagjának kell közreműködnie, vagy kikötik, hogy a kamara kiküldöttje megyebeli birtokos nemes legyen, «ne pedig a kamarának a komornyikja» (1566.)

maradna. Az ország polgári kormányzata legalább könnyen kisiklanék a kezéből.

S a társadalomnak erősen kifejlett önkormányzati szervezete, a vármegye, a központban is döntő befolyáshoz jut.

E munka első kötetében láttuk, hogy czélszerűségi okok hatásánál fogva a nemességnek fejenként való megjelenése helyett a megyék már a Habsburgok előtt is többnyire követeket választanak az országgyűlésre. A köznemesség pártja hiában próbálja a régi rendszert föléleszteni.

Mohács után már e kisérlet is megszünik. Az eddig együttesen meghívott köznemesség a megye gyűlésében követet választ. A közállapotok idézték elő ezen átalakulást.

A nemesek tömegesen nem távozhatnak el otthonukból, a melyet a török támadásától féltenek. Az utazás veszélyes és költséges. A központban való élés drága. Pénz kevés van, s a mi van, a zsoldosoknak kell, vagy a vár tatarozására való. Mindenki a maga vidékéhez van kötve, nehéz az érintkezés a központ és a peripheriák között, a politikai nemzetnek egy helyen egyesítése kivihetetlen.

A választás szokása előmozdítja a decentralisatiót, a mely létrehozta.

A kik azelőtt személyesen vettek részt benne, most, midőn ezt többé nem akarják tenni, a puszta választás tényénél nagyobb befolyást biztosítanak maguknak a törvényhozásra.

Utasításokat adnak azoknak, a kik helyettük fognak eljárni. Nemcsak az egyént jelölik meg, a ki az ő jogukat gyakorolja, de megállapítják a politikát is, a melyet követnie kell.

A határozatokat, a melyeket a hely színén maguk hozhattak volna, a távolból akarják befolyásolni.

Ezzel maga a törvényhozás is decentralizálódik.

A kormány nehezebben vezetheti a testületet, mint az eddigit.

Ha az utasitás kötelez és az ezzel ellentétes szavazat érvényét veszíti, a megyék uralkodtak volna. A nemzetgyűlés elvesztette volna önállóságát. Sok század vívmánya, az állami élet egysége megszűnt és a nemzet fejlődése szerencsétlen irányba terelődött volna. De idáig nem jutott a dolog. Az a gyakorlati érzék, mely a nemzetgyűlés fejlődését törvényhozói beavatkozás nélkül biztos ösztönnel eddig irányította, most is megtalálta a helyes utat.

Az utasítás nem lett jogi kényszerré s csak erkölcsi nyomást gyakorolt. Az országgyűlés alkalmazkodását a követek választása óta támadt új körülményekhez s új érvekhez nem akadályozza meg, csak megnehezíti. Csupán fontos esetekben és a mindig változó és újra alakuló politikai helyzet alaposabb megismerése okán merte a követ magát túltenni a megye akaratán, a melyhez nemcsak ideiglenes megbízása, hanem léte összes körülményei kötötték, a melynek életét élte. Az országgyűlés maradt a nemzet központja és irányítója, de a megyék erkölcsi befolyása alatt állott, s a megyék hatása ellensúlyozta a kormánynak reája gyakorolhatott nyomását. Az utasítás nem akadályozta meg a transactiókat, de erőt adott az ellenállásnak s paizsul szolgált a túlhajtott követelések ellen. Nem egyszer hivatkoznak a rendek arra, hogy a kormány előterjesztését nem tárgyalhatják, mert utasításuk hallgat róla, vagy hogy a király javaslatát nem fogadhatják el, mert ellentétbe jutnának küldőikkel.

A hatalom kezelői nem barátjai az utasítás szokásának. Bethlen Gábor is arra kéri a megyéket, hogy ne adjanak követeiknek utasítást. A korona után vágyódván, attól fél, hogy nehezebb lesz a megyékre hatni, mint a követekre.

Az országgyűlésnek új összeállítása különben is megnehezítette a reá való befolyást. Sok ezernyi csőcselék helyett, mely a legdurvább kortesfogások iránt is fogékony

volt, s melyet a Jagellók idejében gyakran sikerült lábáról levenni, a meglepetések és váratlan fordulatok ezen melegágya helyett kisebb számú, feladatukra kiválasztott, vagyonilag függetlenebb elemekből alakult a testület. Míg előbb egy helyen, a kormány kezeügyében, személyes behatásának volt kitéve a szabadon intézkedő országgyűlés, most vagy egy nehezebben megközelíthető, higgadtabb testületet kellett azon erős kapcsok alól felszabadítani, melyek azt a megyékhez kötötték, vagy az ország legmesszebb zugában, távoli vidékeken, a hol a kormánynak politikai közegei alig voltak, az akkori politikai élet gyűjtőpontjait, a politikai érettségű megyéket kellett befolyásolnia.

Az országgyűlés munkára, következetes politika folytatására képesebb, az előbbieknél túlzásokra kevésbbé hajló testületté vált, s az ország fokozódó decentralisatiójához alkalmazkodva, a központi kormány ellensúlyozására is alkalmatosabb lett, mint a milyenek a régiek voltak.

A XVI. század közjogi fejlődése tehát abban foglalható össze, hogy az a központi kormányt és a nemzetet egymástól függetlenebbé tette. A koronára és a kormányszékekre az országgyűlésnek befolyása gyengült; az utóbbinak viszont az előbbeniekre lett kevesebb hatása.

Nagy alkotásokat, fényes sikereket ez az állapot nem igért. Ilyenek csak az állam tényezőinek összhangzatos működésétől várhatók.

De másfelől csakis a kormány és a nemzet közötti viszony ezen meglazulása mellett lehetett elérni, hogy egy idegen erőkre ís támaszkodó királylyal szemben a gyenge nemzet a maga létét megóvhassa. Csakis túlhajtott decentralisatio tette lehetővé, hogy a nemzet esetleg saját kormánya ellenére is megéljen.

Az állam organismusának belső egysége túlsulyt biztosított volna az erősebb tényezőnek, a koronának, a mely

képes lett volna a nemzetet nyilt küzdelem nélkül is vak engedelmességhez szoktatni. Igy ezt nem teheti. A maga útján járhat, de egyhamar nem birja a nemzet lelkét meggyilkolni. Magától független idegen erőket kellene megtörnie, hogy a nemzet egész életét befolyásolhassa. Másrészt azonban, ha a korona nemzetellenes politikát folytatna, a nemzet is csak fegyverrel védekezhetnék. Midőn az ország határaiért nap nap után küzdenünk kellett, alkotmányunknak sem volt más komoly védelme, mint vérünk és izmunk. Folyton a végső betétekhez kellett nyúlni. Harczképességünktől függött mindenünk.

Annál nagyobb jelentősége volt annak, hogy az egész nemzet fegyverben állott. Míg másutt a békés foglalkozások lépnek előtérbe és kötik magukhoz a nemzet zömét, s már hivatásos katona védi az országot, nálunk még mindig általános a katonáskodás. A nemes személyesen tartozik védeni hazáját. A király távollétében is és az egész hadjárat ideje alatt köteles szolgálni.

A nemesség személyes hadi kötelezettségén kívül a portánként való katonaállítás régi kötelessége is gyakorlatban maradt. Sőt terhesebbé vált, mert az országos hadjáratok idején kívül állandóan tartozott a birtokos a porták száma szerint meghatározott katonát tartani.

A társadalom minden eleme megszokja a harczot, minden rétege végigmegy a háború iskoláján. Sehol sincs biztosságban, kard nélkül nem élhet meg. Tábor az otthona. Alkotmányát is megvédheti azzal a mesterséggel, a melyet a véghelyeken elsajátított.

A király ellen való védekezést megkönnyíti, hogy a nemzeti haderőnek taktikai beosztása a kormánytól mindinkább független megyék szerint történik meg.

A nemesi fölkelés és telekkatonaság a megye zászlaja alatt, a megyétől kirendelt vezér alatt szolgál. Míg előbb a

királyi méltóságok és főispánok banderiumai alkották a rendi sereg zömét, most, mikor nincs nádor, s az erdélyi vajdából független fejedelem, a temesi bánságból török tartomány lett, s az egyházi méltóságok nagy része elvesztette vagyonát, a megyei katonaság pótolta a hiányt és a tartalékból az első sorba lépett. A magános urak zászlóaljai is ritkák. Megvolt ugyan mindenkinek a joga, hogy saját katonáiból külön bandériumot alakítson; de kevesen éltek vele. Kevesen voltak, kik egy-egy vidékről a külön zászlóalj számára megszabott mennyiségben katonát birtak kiállítani. A kik több uradalmukból képesek lettek volna egy-egy zászlóaljat szervezni, azok ezt ritkán tették meg, mert katonáikat inkább szétszórt váraik és uradalmaik közelében szerették tartani. 1595-ben a törvény meg is tiltja a különböző megyékből való katonaság egyesítését, úgy hogy a független uri bandériumok is ritkábbak voltak s a megyei zászlóaljak alkották a nemzeti had zömét. A vármegye önállósága a sereg szervezetében is önállóságot teremt.

Hasonló hatással volt a hadviselés módjának a decentralisatiója is.

A magyar vezérek és a közvélemény a török megtámadását sürgették (1604).

Ez lehetővé tette volna a seregek egyesítését valamelyik harczi vonalon, s azon időpont kihasználását, a mikor a török főerő még távol volt hazánktól.

De a támadáshoz szükséges pénzt és hadi erőt csak ritkán bírták összehozni, úgy hogy defensivára szorultunk, ez pedig csak vidékenként történhetett meg. A török a belső hadműködési vonallal rendelkezett. A Duna és a Tisza közötti hadállásokból a magyar határ minden pontját egyformán fenyegette. A mi seregünket ellenben a hosszú várvonal mögött kellett szétszórni.

Nem egy sereg, hanem sok apró sereg védte a hazát.

Politikai következménye a védelem ezen localizálásának a magyar rendi had nagyobb függetlensége lett. Miként láttuk, az országgyűléstől megajánlott seregeket rendszerint magyar tisztek alá helyezték. Csak közvetve voltak az idegen fővezéreknek alárendelve. Ha egy táborban egyesül az összes erő, a főparancsnokok inkább élhetnek jogukkal. Az idegenek befolyása könnyebben érvényesül. Így ellenben több volt a kizárólagosan magyarnak engedelmeskedő katona. Ekként a nemzet védhette magát királya ellen is.

De a király sem állott fegyvertelenül az országban. Katonailag sokkal jobb volt a helyzete a vidéken, mint politikailag. Mindig gondoskodott arról, még a törvény ellenére is, hogy nem magyar hadereje legyen az országban. Idegen vezérek alatt álló idegen zsoldosai, s a királyi jövedelmekből tartott magyar katonaság, mely nagyrészt idegen parancsnokok alatt szolgált, valamint a törvény ellenére a magyar rendi csapatok élére állított külföldi tisztek, a várak birtokában, a nemzet ellen is fordulhattak.

A király és a nemzet közti harcz a véderő különféle elemeinek egymás ellen folytatott harczává válhatott.

A védrendszer legnagyobb gyöngéje az állandó sereg hiánya volt. Csak jól fegyelmezett és fizetett állandó katonasággal lehetett volna a törököket legyőzni.

A kölcsönös bizalmatlanság volt egyik oka annak, hogy ilyen sereg nem jött létre. 1595-ben a rendek megpendítik ennek eszméjét; de a király ellene van. Külföldi hadi tanácsa attól fél, hogy az új szervezet a király ellen fordulhatna. 1604-ben pedig Thurzó és Pethe tanácsára a király szeretné a rendeket állandó sereg létrehozására birni; de ekkor ők tartanak a költségtől és talán attól is, hogy az a királyi hatalom túlsulyát vonná maga után.

Csakugyan a rendes seregnek miként való szervezése dönthette volna el, hogy az államban ki jusson túlsuly-

hoz. A törvényhozás egyik tényezője sem volt bizonyos benne, hogy ura lesz-e a véderő ezen elemének, s ezért hiusul meg a kivánatos reform. Sok költségbe is kerülne. Allandó adó nélkül alig volna tartós. Állandó adó és idegen parancsnokok alá helyezett magyar állandó sereg pedig a magyar szabadság végét jelenthette volna.

Az ellenállás ereje a politikai és a katonai hatalom megoszlásán kivül mindig a társadalom benső összetartásától függ.

Hogyan állottunk e részben a XVI. században?

A min a társadalom ereje a mult korban alapult, abban találja azt most is.

Mint e munka első kötetében láttuk, társadalmunk felsőbbsége a continens többi társadalma fölött a nemesség egységéből eredett. Most is ebben van hatalma. Ennek köszönte régi alkotmányát, s most ez tette lehetővé, hogy védelmére számbavehető erőt állítson.

Közvetlenül Mohács előtt a nemesség összetartása bomladozni látszott. De a nagy katasztrófa után bekövetkezett események megállították ezen fejlődést. Láttuk már, hogy a pártok programmjából kimaradt mindaz, a mi a vezetést a nemesség egyik vagy másik rétege számára akarta biztosítani, s hogy a két párt ezentúl nem a különböző társadalmi rétegek, hanem a különböző vidékek szerint oszlik meg. A régi főnemes családok nagy része kihal. A vihar az erdők óriás fáit szokta leghamarabb kikezdeni. A nemzetet pusztító vész is a kimagasló egyénekben tett legtöbb kárt. A főnemesség sorai a folytonos kemény harczok közben megritkulnak. A régi köznemesség köréből a király új főnemességet alkot, s ez még nem feledkezhetett meg eredetéről.

A XVI. század fejlődésének irányát a török veszély és az ellene való védekezés módja szabta meg, a melyhez

a nemzetnek csaknem minden életkörülménye alkalmazkodik. A nemesség összetartását pedig e küzdelem fokozta. Az ország egyes vidékeinek olyan életbevágó közérdeke támad, hogy bennök a vezető elemek különleges érdekei a háttérbe szorulnak. A főnemes és a nemes csak együtt védhetik meg otthonukat, vagy együtt buknak el. Parancsoló szükségnek engedelmeskedik mindegyikük. A szertehuzásnak mindenki kárát látná. A vár ura újra természetes védelmezője a vidéknek, s ezért vezére is. A különválás, melynek a nemesség szervezetében úgy sem volt indoka, megszünik és a nemesség egységének hagyományos érzete újra feléled.

Az országgyűlés nem többé a nemesség külön rétegeinek küzdő tere. Itt-ott heves jelenetek támadnak a köznemesek zöme és egyes főnemesek között. De ezek az összeütközések nem a főnnhatóságért küzdő két versenytárs mérkőzésének, nem az osztályellentétnek a következményei. Többnyire egyes vidéki zsarnokok ellen irányuló támadások.

A főnemesek és köznemesek között néha abban észlelhetni eltérést, hogy az előbbiek inkább hajlandók engedményre a fejedelemmel szemben, mint az utóbbiak. De ez nem származott osztályönzésből. Az idegen uralom miatt a legtöbbet a főrendűek vesztettek. Az idegeneknek jutott adományok, a magyar főhatóságok csekély befolyása, a katonai főállásoknak idegenekre történt ruházása érzékenyen bántották a büszke magyar főurakat. A mire jogot formáltak, azt mások nyerték el. A főnemesség az állam szolgálatában nőtt nagygyá. Ha idegenek kiszorítják ezen állásából, további emelkedésének útja záródik el. Ha tagjai közül többen mégis engedékenyebbek a fejedelem iránt, mint a politikai nemzet zöme, ennek oka az opportunitás volt, a mely erősebb azon egyesekben, a kik sokat veszíthetnek, mint a tömegekben. A tömeg rendesen intransigens.

Nálunk is így volt. S ha még hozzá veszszük, hogy egyes nagyok megnyerésére az udvar is nagyobb gondot fordított, s a király nagy részüket hivei közül emelte új állásukba, megérthetni a főnemesség közvetítő szerepét.

S ez többnyire eredményes is volt. Nagyban és egészben a fő- és a köznemesség a megyében, a táborban és az országgyűlésben megint vállvetetten végzi munkáját. A főnemesség vezet, de nem a köznemesség rovására.

Azok a közjogi intézmények, melyekben a köznemesség volt többségben, s a melyekben államalkotó erejét már sok század óta gyakorolta, a megyei és a nemzetgyűlés az állami élet központjai maradnak a nélkül, hogy a főnemesség ez ellen küzdene, mint a Jagellók idejében tette.

A nemesség összetartásának becsét fokozta, hogy oly átalakulás küszöbén állott, a mely egysége alapjait érintette.

A Habsburg-dynastia czímek osztogatásával igyekszik a főnemeseket megnyerni. Ha nem részesíti annyi reális előnyben, mint tehetné, legalább elismerése külső jelével tünteti ki.

A magyar nemesség körében olyan rangfokozatot kezd meghonosítani, mint a minő Európa többi államában van. Ugyanolyan kitüntetésekkel kezdi azt ellátni, mint többi országai nemességét.

A főnemes családok, sűrűbb érintkezésben a Nyugat aristokratiájával, czímük viseléséhez is szoknak.

Eddig közülök kevésnek volt czíme s ezek sem igen éltek vele. Most mind a két irányban változás indul meg.

A nemesi egységen alapuló régi magyar demokratikus nemesség helyébe mindinkább a rangosztályokra oszlott hierarchikus nemesség lép. A családok nemcsak vagyonban és hatalomban különböznek egymástól, hanem czímben is, rangban is. A czím és rang nemcsak a család fejét emeli ki a nemesség köréből, mint Angliában, a hol a

főnemesek ifjabb sarjai a köznemesség tagjai maradnak, hanem, mint a continensen divatos, az egész családot. S nemcsak addig van különbség köztük, míg ezt a vagyon és hatalom megokolja, hanem az örökölhető nagyobb czímnél és rangnál fogva állandóan.

A külsőség belső tartalomra is tesz szert.

Láttuk, hogy a köznemesség ebben a korban szűnik meg a törvényhozásban személyesen részt venni.

Ez a fejlődés az eddig személyesen meghivott főnemeseknek jogát nem érintette s így őket kiváltságos helyzetbe juttatta. Nekik módjukban van az országgyűlés színhelyére elmenni s szavuk olyan nyomatékos, hogy megjelenésük kivánatos. A régi teljes jog birtokában csak ők maradnak meg, mert elbirják annak terheit. S e jog nem szorítkozik a család fejére, hanem annak minden tagjára kiterjed.

Czímekkel élő, a nemesség zöménél nagyobb közjogi kiváltságú családok keletkeznek, a nemesség körén belül egy új osztály állandósul. Az a tényleges különbség, mely eddig egyesek és a nemesség között létezett, mely azonban folytonos változásoknak volt kitéve, az egész családra kiterjedő állandó és jogi különbséggé válik.

A nemzet mérhetetlen szerencséje, hogy a nemesség összetartásának érzete mégis épen maradt, s a politikai és vallási szakadáshoz nem járult az osztályok gyűlölete és a politikai nemzetnek belső egyenetlensége. A nemesség rétegeiben nem enyészik el az egység tudata. A családok házasság útján csak úgy összekapcsolódnak, mint ezelőtt. A külső helyzetben beállott eltérés nem válik belső ellentétté.

A vezérszerepet vivő elemek nem kerülnek egymással szembe, nem keresnek egymás ellen támaszt a koronánál; a közszabadságért, ezen közös kincsükért, közös erőfeszítésre képesek.

Sajnos azonban, a régi magyar társadalomnak gyengéi is tovább élnek.

A polgárság nem érez együtt a magyar nemességgel. Közjogi állás tekintetében közelebb jutnak egymáshoz a megye és a város, de nem érzelem dolgában. A törvényhozásba, a főnemességgel ellentétben, mind a két elem képviselőket választ, s együtt tanácskozik és határoz. Együttes működéshez szokik. Az a kapocs, a melyet Angliában a XIII. századtól fogva észlelhetni, s melynek ott nevezetes része volt az egységes középosztály megteremtésében, nálunk is létrejön.

A szervezetek átalakulásai járnak a legerősebb hatásokkal; azok befolyásolják az emberek fölfogását és hangulatát; de eredményök csak lassankint érvényesül. Miként a nemesség belső életében, a nemesség és a polgárság közötti viszonyban is még sokáig a régi fölfogás marad irányadó, mert a közállapotok azt fentartják.

A polgárság idegen származású volt és ezen jellegét még teljesen föntartotta. A városok a nemest és a magyart kizárták körükből. Nem bocsátották be őket a közigazgatásba. A legtöbb helyen nem vehettek házat. A hivatalos életben a német nyelv uralkodott. S a polgárságot ezen idegen volta az idegen királyokhoz kapcsolta.

A városok különben is mindig a király speciális dominiumát alkották. A király védelmére számítottak mindig az őket környező nemesek ellen.

A XVI. században a királyok szaporítani is akarják az országgyűlési képviselettel biró szabad királyi városok számát, de ez a tervük a nemesség heves ellenállásával találkozik.

Ha harczba keveredik a nemesség a királylyal, a városokat sok érdek és régi hagyomány a király táborába utalta. Ügyes király hasznot húzhat ebből a helyzetből.

A jobbágyok elégedetlensége volt a középkori Magyarország másik Achilles-sarka. Ez is fenmaradt.

A jobbágyságot semmi nem köti az ország szabadságaihoz. Nem részesül bennük. A fennálló rend súlyos áldozatokat követel tőle, katonáskodik, a várak erődítése érdekében közmunkát teljesít, az államot, a földes urat és az egyházat az ő adója és kényszermunkája tartja fenn. Joga ellenben elenyészően csekély. Földhöz van kötve. A legzsarnokabb urától sem szabadulhat. S e mellett az örökös háború életét és csekély vagyonát is veszélyezteti. Királyának katonái és ellenségei, urának zsoldosai és versenytársai mindenét folyton fenyegetik. Az ország háborúihoz és a vidék hatalmasainak szakadatlan harczaihoz a legtöbb vért és pénzt ő szolgáltatja. A győzelemből ellenben neki van a legkevesebb haszna.

Az ilyen rendért kelletlenül küzd. Az alkotmányért, melyben része nincs és mely meg nem védi, a mely mások uralmát és saját szolgaságát tartja fönn, áldozatra nem kész.

Néha odáig fajul el elkeseredése, hogy a töröknek segít azon társadalom ellen, mely kiszipolyozza. De ez kivétel. A szabály az, hogy a pogány pusztításaitól még inkább fél, mint keresztény uraitól, s ezért az ország területi épségének megvédését nem akadályozza meg.

A királynak és a magyar nemességnek a rendi kiváltságokért vivandó küzdelmeit azonban előreláthatólag teljes közönynyel fogja nézni. A szabadságért a jogtalan nem lelkesedhetik. Mások hatalmáért szabad akaratból vérét nem ontja.

Szemében a földesúr képviseli az állam rendjét. Az ő hatóságának van alárendelve. Ő szedi az adóját. Ő bünteti. A véradót is ő kéri számon. Az ő önzése fosztotta meg azoktól a jogoktól is, a melyekkel a Dózsa lázadása előtt birt.

De másrészt a mi védelemben részesül, azt is a vár

urától kapja. Az ő érdekével azonos a magáé is. Ha van, a ki munkaerejét épen tartani igyekszik, földesura az, mert ez az ő vagyona, az ő erőssége. Végső szükségében ő táplálja, mert első sorban neki van rá szüksége. Vele saját tőkéjét menti meg az enyészettől. Egyes birtokosok elhanyagolják jobbágyaikat és kegyetlenül bánnak velük, mások azonban emberségesek és gondoskodnak róluk.

A király távolabb van a paraszttól. Nyomoráért a közvetlen felelősség nem őt terheli. Az összeütközés ritkább köztük, mert ritkábban érintkeznek egymással.

A király enyhíteni is törekszik a földművelők sorsán. Kötelességét teljesíti, midőn a gyengét védi. Önmagának is használ vele, ha megnyeri a népet, s a nemességet alulról szoríthatja. De fáradozásának nagy eredményét nem látja.

A rendek ellenállását nem birja legyőzni. A költözködés szabadságát a gyakorlati életben nem képes megvalósítani. Főleg a köznemesség miatt, mely a legkevesebb védelemben részesítvén a parasztot, attól tart, hogy munkásai mind otthagyják és a királyi váraknak és a nagy urak erős kastélyainak környékére vándorolnának. A törvény végrehajtása pedig a megyére, azaz a köznemességre van bízva. A birtokost a birtokostárs ellenőrzi.

A királynak kevés áldását érzi tehát meg a munkás.

S ha a király gyarapítani is törekszik a paraszt jogát, nyomorát mégis ő fokozza leginkább. Az ő zsoldosai mérik reá a legkegyetlenebb csapásokat. Adóját a rendek ellenére ő kívánja emelni, ő szorítja katonai szolgálatra, ingyen-munkát a rendek ellenére ő követel tőle, s az örökös háborúkat, a szenvedések ezen valódi okait, a közvélemény a királyi kormányzat gyengeségének tudja be.

Árny és fény tehát egyenletesen oszlik meg a kormány és a társadalom közt. Sem a király, sem a nemesség nem számíthat a jobbágyság belső ragaszkodására.

Egyes urak megszerzik parasztjaik szeretetét és támogatásukra számíthatnak; mások gyűlölet tárgyai s ezek jobbágyaikban ellenségre fognak találni. Rendesen azonban az engedelmességhez szokott jobbágyok, irtózva minden áldozattól, meg fognak hajolni az erősebb előtt. Egykedvűen nézik a harczot; a rendi osztály, a rendi állam sorsa és alkotmánya alig érdekli őket, a mindennapi kínoktól elcsigázott testük lelkesedni nem bír, de azért a harcz nyers anyagát egyik féltől sem fogják megtagadni.

Szívesen egyik zászló alá sem állnak, kényszerrel azonban a király és a nemesség egyaránt rendelkezhetnek velük.

Bizonyos, hogy a pórság nem fog döntő súlyt az események mérlegébe vetni.

Ez az állapot nagyobb hátránya a nemzet ügyének, mint a királyénak.

A király erőt a külföldtől is meríthet, sőt főleg arra kell támaszkodnia, ha a magyar társadalom ellen küzdene. A magyar jogát pedig csak a magyar védheti meg. Pótolhatlan veszteség rá nézve, hogy ügyét egy nagy osztály nem teszi magáévá. A nemzet ellenállása gyengül meg, ha a tömegre nem számíthat, ha a szabadság nem az egész népnek a szabadsága.

Bocskai támadásának idejében Rudolfnak tanácsolják, hogy szabadítsa föl a parasztokat és küldje őket harczba a nemesség ellen. Rudolf nem mer ezen radikális eszközhöz nyúlni. De maga a gondolat bizonyítja, hogy a nemzeti ügy nagy veszélye rejlett a parasztság helyzetében.

Ez az állapot a vezető társadalom bűneinek az eredménye volt. Őt is éri káros következménye.

Nem bizonyítja az uj dynastia kormányzati hibáit, hogy a parasztságot, a melynek ügyeibe alig folyt be, nem birta megnyerni. Az ellenben csak mulasztásnak tudható

be, hogy erre a nemesség sem volt képes, a mely vele élt és vezette.

A nemességet csak az menti, hogy az ő hibája a kor hibája is volt, hogy a rendi társadalom a XVI. században sehol sem birt a legalsóbb osztálynak olyan életet teremteni, mely őt kielégítette és az uralkodó rendhez kapcsolta volna.

A magyar állam ellenállása tehát még mindig a nemesség erejének az egységén alapult. A nemesség nehéz időket élt. De e súlyos idők megedzik. A megyét, az államot óriási veszélyek közepett ő kormányozza, katonáskodik, s ez időkben, mint Mátyás király alatt is, a nélkül, hogy kiváltságairól lemondana, adót is fizet, szóval kötelességeit derekasan teljesíti, és mondhatni, hogy ő az állam. Szabadságszeretete töretlen, maga erélyes, bátor és ildomos; nem keresi a küzdelmet, mert érzi, hogy a nemzetnek támaszra van szüksége, de ha a körülmények reá kényszerítik a harczra, ha ki nem térhet előle, ha nyiltan támadnák meg szabadságát, a melyhez hagyományai, egyéni érdekei, önérzete és immár a nemzet létföltételei is fűzik, helyét meg fogja állni. Szivós küzdelem nélkül féltett kincseit senkinek sem fogja kiszolgáltatni.

Azon körülmények ellenére, a melyek annyira kedveztek a királyságnak, politikája következtében úgy alakul a helyzete, hogy csak idegen erők segítségével alapíthatna meg absolutismust. De az erőszaknak nemcsak a kormányzata alatt álló magyarság állana ellent, hanem az ellenállás hátvédét Erdély alkothatná.

Erőnket fokozhatja, hogy az ország keleti és nagyobb kiterjedésű része a XVI. században többnyire magyar kormány alatt áll s a Habsburgoktól független szervezettel bir.

Az alkotmányos szabadság és a törvények tisztelete Erdélyben sem áll biztosabb alapon, mint Magyarországon.

János király ritkán tart országgyűlést. Martinuzzi meg nem szavazott adót hajt be. Politikai erőszak és perek a jogszabályok sérelmével sűrűbben fordulnak elő a Szapolyaiak és a Báthoryak országában, mint Ferdinánd és Miksa kormányzata alatt.

Államcsinyek, politikai kivégzések gyakoriabbak Izabella és Báthory Zsigmond idejében, mint a nyugati részekben Básta koráig.

De azért Erdély függetlensége mégis hatalmas védelmet nyújt a nyugati részek alkotmányának. Minden elégedetlen elem, a Habsburg-dynastia minden magyarországi ellensége védelemre s jutalomra talál a Szapolyaiaknál. Az országban van menedékhely, a hol az üldözött biztosságban élhet. A versenytárs óvatosságra kényszeríti a királyt. mert mindig attól kell félnie, hogy alattvalói átpártolnak hozzá.

S ha a törvény és a jog uralma nem is nagyobb a Keleten, mint a Nyugaton, a magyarságé és a nemzeti irányé bizonyosan az. Erdély államjogilag nem független, holott a Habsburgok magyar királysága az. Ez utóbbi a német császárságnak nincs alávetve. A Habsburgok örökös tartományaihoz csak az uralkodó személyének azonossága kapcsolja. A magyar királyság a török fennhatóságának sincs alárendelve. Sokáig fizet ugyan adót a töröknek (1547—1606). A békét pénzzel vásárolja meg, de a Habsburgok nemzetközi függetlenségét a Porta sem vonja kétségbe. Erdély ellenben a szultán birtoka, melynek autonomiát enged. Megköveteli, hogy hadjárataiban részt vegyen. A fejedelmet ő erősíti meg. Le is teheti. Báthory Istvánt a szultán egyenesen kinevezi, s az erdélyi rendek csak úgy mentik meg a választási jog formáit, hogy előbb megválasztják Báthoryt és csak azután olvassák fel a fermant. Általában engedelmességet követel a török Erdélytől. János

király Grittit a szultán parancsa következtében nevezi ki kormányzóvá. Martinuzzit a szultán teszi le s itéli halálra.

A törökнek alárendelt Erdély azonban mégis önállóbb belső kormányzattal bir. mint a közjogilag független Magyarország, mert itt az uralkodó a maga hatalmát idegenek tanácsa és összes birodalmának érdekei szerint gyakorolja, míg Erdélyt nemzeti erők igazgatják. A török csak kivételesen avatkozik be a keresztények belső ügyeibe. Méltóságán alól van a hitetlenekkel foglalkozni, velük érintkezni. Ha fizetnek neki és parancsaihoz alkalmazkodnak, szabadon engedi őket élni akaratuk s hitük szerint. Még közvetlen alattvalóinak is tág autonomiát ad őket lenéző türelme.

Erdélynek így megóvott magyar jellege természetes védelmül szolgálhat azon irányzat ellenében, mely nyugaton a magyar befolyás megszorításával jár.

A nemzet, melynek egyik része saját fiainak vezetése alatt áll, nehezen viseli el, hogy a másikban idegen intézkedjék.

Szapolyai már Mohács előtt is a német szövetség ellen küzdő nemzeti pártban találta gyökerét. A némettől való félelem volt később is erejének forrása. Nagyrészt ez emelte a trónra. Ha a némettel való szövetség a közjogi kapcsolat formájában a magyar nemzet önállóságát veszélyeztetné, s újab küzdelmet idézne elő, a keleti Magyarországot már eredete is arra utalja, hogy e harczban részt vegyen.

A nemzet érzületének egysége épen maradt. Sok százados hagyományok ellensúlyozzák a particularismust. Két testben bizonyos tekintetben egy lélek lakik. A nyugoti részek fájdalmát a Kelet is érzi. A Dunán túli részek sérelmei visszhangra találnak a Tisza mellett és Erdély bérczei közt. A nagy nemzeti czélokért való együttes működés formáját még nem találták meg. A XVI. században Erdély

még nem vesz közvetlen részt azon tusákban, melyeket az alkotmányért vívnak; de az érzelmek egységében megvan az együttes működés előföltétele. S ha lobbot vetne az elégedetlenség parázsa, tüzét meg nem állítaná az a határ, a melyet a politika vont a nyugat és kelet között.

A XVI. század legvégén különben ez a határ is eltünik. Erdélyt Báthory Zsigmond ujra a Habsburgok uralma alá juttatja. Erdély osztozik a nyugati részek sorsában. Külön szervezete megszűnik, de könnyen és gyorsan állhat megint lábra az állam, mely már háromnegyed század óta engedelmességre szoktatta a népet, s a melyhez ez ragaszkodik, mert léte megfelelt a helybeli érdekeknek.

Ha a Habsburgok politikája ellenállásra szorítja a magyar nemzetet, ez az ellenállás az ország legpihentebb és leggazdagabb részeiben, azon részeiben, a hol az idegen beavatkozás még szokatlan, önálló szervezetet és oly kormányzatot teremthet, melyet a nemzet és Európa hatalmasságai is törvényesnek tekintenének. A magyar szabadság a nemzetközi jog által elfogadott közhatalomban találhat támaszra. Erdélynek aránylag jól megóvott ereje a nemzeti ügynek olyan tartaléka, a mely döntő súlyt vethet a mérlegbe.

A magyarság kettészakadása, mint kiemeltem, sok kárt okozott. Most hasznos következményére is akadunk, mely a XVI. században ugyan még csak csekély mértékben jelentkezik, de a XVII. században nagy fontosságúvá válik.

Mi volt nagyobb, a kár-e vagy a haszon, melyet a kettéosztás a nemzetnek okozott?

Azt hiszem, hogy, ha sikerült volna az együttes működés következtében a magyar nemzet nagyobb tevékenysége mellett a török uralom terjedését megakasztani, azt mind kisebb térre szorítani s végül megdönteni, jövönk jobb és szebb lett volna.

A király és a nemzet között támadt bizalmatlanságnak és viszálynak nem egy magvától mentett volna meg az egységes fellépés. S a megszabadított terület ereje az idegen befolyás ellen fordítható súlyunkat fokozta volna.

De mindez csak feltevés. A harczok eredményétől függött volna a végső mérleg, azok valószinű lefolyását pedig ki képes ma megállapítani?

Visszatérve a valósághoz, csak azt emelhetjük ki, hogy az ország megoszlása, mely a törökkel szemben hátrányunkra vált, s a korona és nemzet közti bizalmatlanságot élesztette, a Nyugat beolvasztási kisérletei ellen való védelmet megkönnyítette.

A XVI. században közszabadságainkat nagy veszélyek fenyegetik. De a nemzet nem mond le róluk. Tudja, hogy többet vesztene velük, mint valaha. Legyőzhetik, de gyáva megadás, dicstelen kimúlás és beolvadás más népek körében nem lesz sorsa. A XVI. században a király megerősödése még nem dönti meg az alkotmánynak ellentálló képességét.

A nemzet szegényedik, gyengül, pusztul; de azért erejének túlnyomó része szabadságáért kész is, tud is harczolni. A vele született, vele megnőtt kiváltságokhoz szivosan ragaszkodik és csak külső erőszak hajthatja rabigába. Sok százados alkotmányunk még egészséges, terebélyes fa. Vihar megtörheti, gyökereit kitépheti, belső rothadás azonban nem emészti.

IX. FEJEZET.

A REFORMATIO TERJEDÉSÉNEK OKAI ÉS HATÁSA.

Eddig a mohácsi vészre következett politikai alakulásokkal foglalkoztam. Most áttérek a vallásbeli állapotokra. E korban a vallás első rangú politikai kérdéssé vált.

A magyar nemzetnek és szabadságának fejlődését sem lehet nélküle megérteni.

A XVI. század nagy ténye a reformatio gyors elterjedése.

Mi volt sikerének oka? Mi rendíthette meg nálunk rövid idő alatt a hatalmas katholikus egyházat, melynek védő szárnya alatt nőtt meg a magyar állam és mely szellemi fejlődésünkre irányadó befolyással volt?

Hatással volt erre, hogy azzal a nemzettel voltunk a legsűrűbb összeköttetésben, mely a reformatiót szülte.

II. Lajos udvarának német tagjai hozták először hozzánk az új tant. Az unio, mely a király halála után az osztrák tartományokhoz és a német birodalomhoz fűzött bennünket, még inkább előmozdította a német vallás beszivárgását. A hazánkban élő nagyszámú német katona is hozzájárult terjesztéséhez. Az ezen úton a lelkekben megfogamzott magvat a szomszéd országok német iskolái növelték nagygyá. Német polgárságunk különösen mohón fogadta a germán szellem termékét.

De a német genius befolyása a magyarra egymaga nem magyarázza meg az új hit sikerét.

A német talajon nőtt vallás kedvező körülményekre talált nálunk. Azt a nagy forradalmat, mely Németországban jutott kitörésre, olyan mozgató erők okozták, melyek nálunk is működtek. A kor általános körülményei szülték. Németország azért vette át a vezérszerepet, mert ott voltak a leghatalmasabbak azok az ösztönök, melyek a vallásbeli és egyházi életet mindenütt válság felé sodorták.

Ezért vált első rangú világtörténelmi eseménynyé egy német barát belső lelki küzdelme. Ezért terjedtek ki ennek következményei reánk is.

A XVI. század Európa történetének egyik legérdekesebb kora.

A nagy átalakulások időszaka volt. Olyan forma, mint a mostani. Az örökölt állapotokkal ellentétbe került a jelen a maga új követeléseivel. A fejlődésnek új mederre volt szüksége.

Sok századig aránylag kis földterületen élt az európai népcsalád. Idegen befolyás nem érte.

A germán és a latin világ, a melyek körében mi elhelyezkedtünk, keveset tudva a multról, semmit a természet törvényeiről, más világrészekről, egészen idegen fajokról és körülményekről, az egyház legfelsőbb vezetése mellett a maga elzárkozottságában erősen szervezett rendhez jutott. Érzései, szokásai, világnézetei, intézményei, társadalma, egyháza és állama kezdetleges és gyér ismereteinek az alapján fejlődtek ki, s a befejezettségnek ritka tökélyét érték el. E világnak eszményeit is azok szabták meg, a kik mindennapi életét irányították. Ezért is szilárdan állott. Kételyt nem ismert. A szűk látókör csalhatatlanságának hite vezette.

Az idők jártával azonban megváltoztak a fogalmak, a melyekre ez a rend épült.

Semmi sem fejleszt, idomít annyira, mint idegen fel-

fogásokkal és viszonyokkal való megismerkedés. Ezért adtak már a keresztes hadjáratok nagy lökést a szellemeknek, midőn érintkezésbe hozták a muhamedán világgal.

Még mélyebben ható következménynyel járt azonban, hogy a XV. és a XVI. században egyszerre két irányban tágult meg a népek látó köre s szellemi életük uj tartalommal gazdagodott.

Az ó-kor gyönyörű emlékei bebizonyították a középkori embernek, hogy az övétől eltérő világ is nagyszerű lehet. Amerika felfedezése pedig felvilágosította őket arról, hogy világnézetük sok vonatkozásban téves alapokon nyugszik, hogy más a föld is, a hol élnek, mint a minőnek tanítóik mondották. Kétely szállotta meg lelküket. Az ő rendjük nem volt többé az egyedüli, a melyet ismertek. Összehasonlíthatták mással. Rájöttek hibáira. Tudásuk kibővült. Ugyanakkor a közgazdasági helyzet is átalakult. A vagyon megszaporodott és megoszlása megváltozott. S a nyomda a szellemi erők egyensúlyát úgy megváltoztatta, mint a puskapor a nyers hatalomét. A tudomány megszünt egyesek kiváltsága lenni. Tágabb körök művelődhettek. A középkor alapkövei meginogtak. Alkotója, a középkori ember, módosult. Más lett a látóköre és a felfogása.

Első sorban az egyháznak kellett a változást megéreznie. A középkorban az embernek minden nézete, ismerete, fogalma tőle eredt és hozzá vezetett. Ezek átalakultával tehát az egyházhoz való viszonynak is módosulnia kellett. Az egyház volt sok nemzedéken át az ember nevelője. Az ő iskolájában szerezte meg Európa azt az erőt, mely az ó-világ megértésére és az új-világ meghódítására képesítette. De a mit most a multak homályában látott és a mit a természet titkaiból ellesett, az más volt, mint a mit tanítójától hallott. Beléje helyezett vak bizalma megrendült. Nagyobb lett önérzete. Terhére vált pórázon vezet-

tetnie. A megadás, az emberi alázatosság helyébe az emberi méltóságnak, a gondolkozás szabadságának és fönségének tudata lépett. A túlvilág nem köti le annyira az emberek képzeletét és gondolatait; a földi élet titkai felé fordul a fürkésző elme.

Az egyház ellensége lett az új iránynak, a mely más úton haladt, mint a melyet ő kijelölt. Az új felfogás összeütközött a régi felfogás őrével. Az egyház meghasonlott a társadalom javával, az előre törő elemekkel, a jövő előharczosaival, a gondolkozókkal. Előbb a szellem hősei az ő szolgálatába szegődtek, most ellene foglaltak állást. A szél, a mely eddig az egyház hajójának kedvezett és előre hajtotta, szembe került vele.

Az új irány a renaissance pompás alkotásaival írta be magát az örök dicsőség könyvébe. A felszabadult emberi geniusz a formák kultuszát űzte. A pogány, a görög szellem munkájának csodás szépségű eredményeiben föltámadt sírjából és új győzelmet ült. A művelt világ nagy része befolyása alá került.

Az egyház nimbusza csorbult, valahányszor az új felfogással összetűzött. Az ellene intézett éles polémia több sebet ütött rajta, mint az ő erőszaka és máglyája az ellenfélen. Tiszteletlen, gúnyos és ellenséges kritika tárgyává lett. E kritika rombolt, mert sok hibában leledzett az egyház belső szervezete. Fölsőbb rétegeinek nagy része a renaissance légkörében hitetlenné vált. A világ gyönyöreinek rabja lett. Az alsó papságot a buta formalismus és brutális kicsapongásai tették tönkre.

A papság a maga egyeduralmának az érzetében elhanyagolta önmagát. Versenytárs nélkül lévén, nem gondoskodott a fegyelemről, s uralma élvezetében elvesztette az uralom első feltételét, az erkölcsi tartalmat.

Mihelyt ez állapotok a közfigyelem tárgyaivá és a gúny

czéltáblájává lettek, az egyház dominálló állása veszélybe jutott.

Az az intézmény vagy osztály, a mely hűtlenné lesz hivatásához, mindig elveszti az emberek rokonszenvét. A papság pedig, a mely hitetlen és mégis üldöz és uralomra vágyik, izzó gyűlöletet ébreszt maga ellen. És méltán. A hazugságon, a hypokrisisen alapult zsarnokságnál semmi sem rutabb. A rajongó túlkapása és üldözése is imponál. A ki maga magával szemben szigorú, mással szemben is az lehet; de joggal lenézik a képmutatót és azt, a ki magának mindent megenged, s ugyanezért elitéli felebarátját. Az egyházzal szemben ritka a közöny. Hivatása olyan szent és magasztos, hogy ha azt betölti, lelkesedést ébreszt maga iránt. Ha ellenben hűtlen hozzá, könnyű ellene az aggressio.

Az egyház a középkor végén ebbe a helyzetbe jut.

S nemcsak azok szemében sülyedt a papság tekintélye, kik az új szellem közvetlen hatása alatt magukat a vallás alól is emancipálták, hanem azon tömegek előtt is, melyeknél a hitet csak a legdurvább fegyelmetlenség s materialismus válthatta fel. Nem csak azok fordulnak el tőle, a kik belátják hibáit, hanem azok is, a kik eddig mindenek fölött tekintélye miatt tisztelték.

Társadalmi és politikai szükség, hogy a tömegeknek vallásuk legyen. A rend megbomlik, ha a nép lelke elveszti eszményi tartalmát. Felfogása a világról a régi alapokon nyugszik. Vallásossága ezentúl is természetes következménye lényének. Egyedül lehető idealismusa. Ezért az emberiségnek elsőrangú érdeke volt, hogy az egyház ujra belső életre ébredjen, olyanra, mely megint értékes táplálékot ad a hivőknek. Ez a történelmi szükség szülte a reformatiót.

Az elvont speculatióra hajló, alaposságra törekvő ger-

mán lázadt fel először azon babonaság ellen, a melyet akkor katholicismusnak neveztek.

A rationalismus és a renaissance mellett a vallásos érzés újra ébredezett és tért hódított. Föllázad az egyház visszaélései ellen és új formát keres hitének.

A renaissance melegágya a nagyműveltségü Itália volt. A vallásújítás Németországból indult ki, a hol erősebb volt a hit és a gondolkozók sem szakadtak el a traditionális alaptól. Magyarországban a vallásbeli mozgalom jutott uralomra.

A magyar szellem kevesebbet foglalkozik elvont eszmékkel, egyöntetü világnézetekkel vagy positiv vallással, s nem alkalmazkodik úgy transcendentális igazságokhoz, mint a német. Ezért a magyar később érzi meg, mint a német, hogy hazugsággá vált szellemi táplálékának egy része, s hogy a külsőségek elfojtották a vallás belső tartalmát. De megérzi ő is. Főleg a XVI. században.

Ha Mátyás fénykora tovább tart, alighanem a renaissance iránya erősödött volna meg nálunk.

A sors kegyetlen csapásai azonban megakasztják a művelődést, elmetszik a renaissance gyökereit s a vallásos érzést istápolják. A megzavart lelki egyensúly helyreállitását a megalázott, a búban és gondban élt nemzedékek a hittől várják. A földi nyomor, a halálnak örökösen fenyegető veszélye fogékonnyá teszi a lelket azon tan iránt, mely a földöntúli igazságszolgáltatást hirdeti.

S ez a vallásos ösztön az új egyháznak kedvezett.

A vigaszt kereső lelkek az őszinte és mély meggyőződés hódító hatalma alá kerülnek. Egyedül ettől remélhetnek balzsamot sajgó sebükre. A régi egyház, mely a születés és érdek kapcsainál fogva a kételkedők és hitetlenek ezreit számítja tagjai közé, mely egyeduralmára támaszkodva, botrányos visszaélések áldozata lett, mely elszokott

attól, hogy a lelkekért küzdjön és őket intensiv szellemi munkával áthassa, mert parancsolhat és kényszeríthet, mert világi büntetésekkel és inquisitióval biztosíthatja a hűséget, ez az egyház nem képes azokkal versenyre kelni, a kiknek többségét egyéni meggyőződés gyüjtötte egybe, a kiket lánglelkű apostolok, nagy emberek vezetnek, olyan férfiak, kik annak élnek, hogy szent ihletüket másokban is felébreszszék és másokban is a halál megvetéséig fokozzák.

A tavaszi rügy színpompájával és friss erejével miként mérközzék a fonnyadni induló lombozat zöldje?

Az új hittérítők minden fajt a maga anyanyelvén oktatnak és ezzel is közelebb férkőznek a nép szivéhez. Szent beszédekkel, irással és az iskolák útján hatnak a lelkekre. Mivel kisebbségben vannak és üldözik őket, nagy tevékenységet fejtenek ki. Mivel küzdenek és veszélyben forognak, buzgók és igazak.

A hit után áhitozó magyar szomját a friss forrásnál oltja, s nem a réginél, a melyet sok miasmaront.

Már a mohácsi vész előtt is az egyházi méltóságokat a politika saját szükségei szerint tölti be és a maga czéljaira használja. A nemesi családok osztozkodnak rajtuk. Az uralkodópárt prédái. Egy személy több egyházi méltóságot tölt be. Jövedelmeiket elkölti, a velük járó kötelességeket azonban nem teljesíti. Gyermekek lesznek püspökökké. Perényi zsenge korában éri el e nagyfontosságu állást. A gyermek estei Hippolyt esztergomi érsekké neveztetik ki.

A püspök a törvények szerint az ország védelmére is kötelezve van. Nem lehet csodálni, hogy midőn végveszélylyel áll szemben a nemzet, őseink az egyén megválasztásánál inkább ezen kötelességére tekintenek, mint egyházi feladataira. A harczosnak elsőbbséget adnak a pap fölött. Tomori, a vitéz katona, érsek lesz, nem azért, hogy a lelkeket ápolja, hanem azért, hogy hazáját megvédje.

Szathmári veszprémi püspök nem akarja magát pappá szenteltetni, mert ez akadályozná kanczellári kötelességeinek teljesítésében. Politika és katonáskodás a jobbaknak. dőzsölés, erkölcsteten élet és az egyház fenyítő hatalmának vagyon szerzésére való használása a rosszabbaknak a foglalkozása. A papság megfeledkezik hivatásáról. Sok egyházi állást be sem töltenek. Sok ezer hivő pap nélkül van. Az egyház jövedelmeire ráteszi a kezét a király vagy valamelyik nagy úr, hogy vele a hazát védhesse. Könnyen elfogadott mentsége is a kapzsiságnak a nemzet életbevágó érdeke.

Mohács után még inkább megbomlik a fegyelem és rend. Az egyházi vagyon elkallódik. A papok megszöknek. A templomok leromboltatnak. A hivők magukra maradnak. Az állam romlása az egyház bomlását sietteti.

Lehet-e csodálkozni, hogy nem e bomladozó szervezetnél keresi az új nemzedék lelki üdvét, hanem az új embereknél, a kiknél az igaz, mert egyéni küzdelmek árán szerzett hit pótolja a fegyelmet, s a kik a sok szerencsétlenségre mutatnak rá, mint az Isten haragjának jeleire. Az egyház állapota nálunk is ellenségeinek malmára hajtja a vizet.

A reformatio nemcsak a vallásosság újraébredése volt. Vele a germán szellem a latin világ uralmát rázza le magáról. Ezért győzedelmeskedett könnyebben a germán fajoknál, mint a latinoknál. Ezért született meg egy tősgyökeres germán lelkében.

S a fölszabadulás nem egyetemleges új egyház keletkezése útján történt, hanem az egyházi központosítás rovására. Az új hit az államok önállóságához alkalmazza szervezetét. Ezért válhatott bármely faj önállóságának a javára.

A decentralisatiót juttatta győzelemhez a centrali-

satio ellen. Nemcsak dogmatikus forradalom volt, hanem szervezeti is. A germán szellem nem saját egységes világrendét állította csatasorba a latin világrenddel szemben, de az önkormányzatot az idegen absolutismus ellen.

Ezért talált visszhangra Németországon kívül is. Ezért vált népszerűvé nálunk is.

Az önkormányzat volt fajunk éltető elve, az önállóság az eszménye. A katholicismus keretén belül is a nemzet féltékenyen őrizte a magyar egyház jogait a római mindenhatóság ellen. A királyi apostoli jogokban látta önállósága sánczait.

Nem természetes-e tehát, hogy örömmel üdvözli azon irányt, mely régi czélját szolgálja?

A pápák többet tettek értünk a mohácsi vészt megelőzött korban, mint bármely más fejedelem. Okos tanáccsal, sőt némi pénzzel és katonával is segítettek bennünket. Jóakaratot mutattak irántunk.

De igényt is tarthattunk a kereszténységért folytatott küzdelmünkben a kereszténység fejének támogatására. Sőt a nemzet többet várt a pápától, mint a mennyiben tőle részesült. Nem volt azzal a segítséggel megelégedve, mely a bukást elhárítani nem volt képes. Elhagyatottnak hitte magát és hála helyett a boszuság érzete vett rajta erőt. Első sorban az ellen, kinek legszentebb kötelessége volt a kereszténységért áldozni.

Fokozta ezt az érzést, hogy Mohács után a Szentszék magatartását velünk szemben a rideg politikai számítás irányította. Ferdinánd híveit sérthette a rosszakarat, melyet iránta kezdetben a pápa tanusított, Szapolyaiét meg az, hogy nem tett érte semmit, s hogy egyházi átokkal fenyegette, midőn meghajolt a török előtt. Távolból pusztulásba kergette volna a pápa a hívek ezreit, s Isten átkával sújtotta a szerencsétleneket, a kik kedvük ellenére, szégyenkezve, létük megmentéséért, meghajoltak az erősebb előtt.

Aldásával és imájával vett volna részt a harczban, mely nekünk utolsó garasunkba és életünkbe kerülhetett.

A kereszténység védőbástyája a kereszténység fejének tulajdonítja, hogy komoly segítség nélkül maradt. Ezért is hajlandó tőle elfordulni.

S e mellett Róma a Péter-fillérek, a búcsuk megváltásáért és bűnbocsánatokért tőlünk is szedett adót. A renaissance pompájához az egész kereszténységnek hozzá kellett járulni. A visszaélésekkel, a vallásos érzés kiaknázásával szerzett jövedelmet csodás fényűzésre fordították. A pápák családjai és kedvesei élik el a közadományokból összegyűlt pénzeket. Mindenütt rossz vért szült ez az állapot. Különösen azonban nálunk, a hol Mátyás palotája romladozott, mert nem volt miből karban tartani, a hol szegénység és nyomor uralkodott, a hol éppen a kereszténységért kellett vagyont és vért áldozni, a hol a pénz életet és szabadságot menthetett meg.

Érdekes, hogy olyan tisztán erkölcsi tényezőre, mint a milyen a reformatio, a földi dolgoktól elvont olyan lélektani elméletre, a milyen a hitbeli meggyőződés, mekkora befolyásuk volt a pénzügyi vonatkozásoknak. Róma pénzsovársága volt Luther actiójának közvetlen oka. Azok a visszaélések, a melyek a hívőknek pénzükbe is kerültek, szították leginkább az egyház elleni gyülöletet világszerte.

A reformatio terjedését továbbá mindenütt előmozdította a kilátás az egyház vagyonára. Nálunk az ország és az egyesek szegénysége kettős nyomatékot adott e körülménynek. A gazdasági válság napjaiban a vagyonszerzés reménye hatalmas tényezővé vált. A protestantismus elterjedésében az önzésnek is van része, úgy mint minden más nagy sikerben.

Az új vallás mellett sok pap érdeke is síkra szállott. Tetszett nekik, hogy megnősülhettek.

Különösen az ártott a katholicismusnak, hogy eleinte nem lépett föl teljes erővel a cœlibatus mellett, s hogy midőn a nősülést megtiltotta, már nagy számmal voltak családos papok. A nők és gyermekekek lettek az új hit apostolai.

Az új vallás a szabad gondolkozás korában keletkezett. A felvilágosodás bajnokaival közösen küzdött a régi egyház ellen. Az új hit tanításán meg is látszanak e körülménynek nyomai.

A vallás terén emancipálni akarta az egyént a tekintély mindenhatósága alól.

A keresztény tan egyetlen forrását a bibliában kereste és ennek magyarázatát az egyénre bizta. Ne a hatóság, hanem a hívő értelmezze a szentírás szavait.

A szakadás a hitalapítók egyéni meggyőződésének a pápák és a zsinatok tekintélye ellen való lázadásából származott. A jogot, melyet a maguk számára vindikáltak, az elméletben legalább mástól sem tagadhatták meg.

A dogma vitás kérdéseinek egyszerűbb és könnyebben felfogható értelmezést is ad az új hit.

S szervezetében a szabadság rendszerét honosította meg. A hívők önkormányzatát léptette a papok hierarchikus és központosított vezetése helyébe. A laikus elem a római egyházban az engedelmes nyáj szerepét vitte, a protestantismus ellenben megnyitja előtte a felekezeti kormányzatot. A lelkészt is a laikus választja.

Ezek a momentumok kedvessé tehették az új mozgalmat a magyar szemében. Önkénytelen rokonszenv kapcsolhatta azon felfogáshoz, mely közelebb állott a maga józan és birálgató hajlamaihoz és mely a vallás terén is érvényesítette azt az elvet, melyhez a polgári élet körében oly lelkesen ragaszkodott. Az egyén nagyobb szabadsága tetszett a szabadság légkörében nevelkedett magyarnak.

Az önkormányzathoz szokott nemzet az önkormányzat terjedését örömmel fogadta. Különösen a XVI. században, midőn a helyi kormányzat emelkedőben volt és becse megnőtt, mert a nemzeti lét védelmére is szolgált.

A XVI. század politikai irányelvének vegyrokonsága a szabadságnak a protestantismusban meglevő csiráival kedvezett a protestantismusnak, főleg Calvin tanainak.

Először Luther oktatása terjedt el nálunk. De már a XVI. században fölébe kerekedik a svájczi felekezet, főleg a magyar nemzetiségű elemek között. A német polgárság lutheránus maradt, a nemesség ellenben a némettel való sűrűbb érintkezése ellenére Calvin és Zwingli tanaihoz csatlakozott. Nála az a hit talált a legtöbb követőre, a melyben a szabadság szeretete a legerősebben lüktet, mely a szabadság ügyének a legtöbb szolgálatot tette. A svájczi közállapotok alapján nőtt szervezet magyar közállapotainkban kedvező talajra talált.

Mindez okoknál fogva a reformatio a XVI. században nálunk is rohamosan elterjedt. A század végén az ország nagy többsége elhagyta a régi hitet.

Most nézzük a reformatio következményeit.

Első hatása mindenütt az volt, hogy a vallásbeli kérdéseket állította előtérbe.

Az a kor, melynek hajnalán a laikus elem vette át a kultura vezetését, mely a pogány alkotásokban kereste eszményeit és a hitetlenség útjára látszott térni, ez a kor világszerte a vallás befolyása alá jutott. A renaissance-ot háttérbe szorítja a reformatio. A királyok hittani vitákat rendeznek, a diplomaták a vallás érdekében szerződnek, a katonák a dogmák nevében ölik egymást, a művészet újra a vallásbeli rajongás kinyomata. A közérdeklődés a theologia felé fordul. Hogyan történhetett ez?

A protestantismus már ujdonságánál fogva inkább

úrrá lesz a lelkek fölött és képesebb az emberek érzelmein és tettein uralkodni, mint a katholicismus egyeduralmának utolsó korában. S a régi vallás is megifjodik. A verseny megedzi. Létéért küzdve, visszaszerzi hódító erejét. Az ősi egyház megtisztul, ereje összpontosul, a lelkeket újra meleg hitre hevíti. Ellenfeleinek fegyvereit elsajátítja. A korhoz alkalmazkodik. A vallás bensőségében utoléri versenytársát és túltesz rajta a szervezet tökéletességében, a munkamegosztás és az erők egyesítése művészetében. Alkalmasabb nemzetközi actiót vezetni, mert a legellentétesebb elemeket is képes egy akaratnak alávetni. A csalhatatlan, az egyedül üdvözítő, örök és absolut igazság, törhetetlen önbizalommal, biztos győzelme hitében, a világot átkaroló imperialistikus hagyománynyal, egységes vezetéssel, a védekezés után a támadáshoz lát. Az idővel és térrel daczoló csodás erejű óriás, a lelkek zsarnoka, teljes fegyverzettel lép a sorompók közé. A szellemi és anyagi, a politikai és gazdasági eszközöknek, a rábeszélésnek és a kényszerítésnek, a szónak és írásnak fegyvereivel folyik a viaskodás az egyeduralomért.

Minden más érdeket és szenvedélyt háttérbe szorít, vagy felhasznál és magával ránt e titáni harcz.

Az állami élet és a vallásbeli élet sok század óta egybefolyt. Az állam a középkorban egy vallásuaknak bizonyos világi czélok szempontjából megalakult szervezete volt. Az állam az egyháznak befolyása alatt keletkezett. Az egyház méltóságai is állami méltóságok voltak. A papság a polgári társadalomnak is külön jogokkal felruházott rendjévé lett.

Az állam, saját tulajdonképpeni czélja mellett, az egyház czéljait is szolgálta. A katholikus hit egyeduralmát föntartani, a hitetleneket és eretnekeket büntetni, volt legelső kötelessége. Még azok a királyok sem vonták meg a

világi kar támaszát a vallástól, a kik politikából a pápával harczra keltek. Az egyház világi hatalmával ujjat húztak, a dogmák egyeduralmát azonban föntartották. Csak egy vallásnak volt az államban helye, az uralkodó katholikus vallásnak. Mihelyt más kezdett fejlődni, az állam üldözte, mert a vallás rendje volt az ő életének is az alapja és az ő védelme alatt állott. Az egyház ellen szitott forradalom az állam ellen támasztott forradalom is volt. A hitújítás az egyház törvényeit csak úgy sértette, mint az államét.

Különböző felekezeteknek békés együttműködése és egyenlő joga ismeretlen dolog volt és ellenkezett a középkor felfogásával az állam kötelességeiről.

A vallásszakadásnak tehát óriási zavarokat kellett okoznia. Az uralkodó fölfogásnak eddigi rendjével ellentétben álló tényekkel kellett leszámolnia. Ez pedig mindig nehezen megy és sohasem történik meg nagy küzdelmek nélkül.

Egyes államok az egyházi forradalom pártjára állanak. A papi hierarchiai és a papi vagyonkérdéseket újra szabályozzák. A vallás és állam egymáshoz való viszonyáról táplált felfogásuk azonban a régi marad, csak új vallást állítanak az előbbeninek a helyébe. Az államnak náluk is főczélja az, hogy határai között egy hit uralmát biztosítsa.

Más államok kitartanak a régi egyház mellett. A társadalom első rendjének megtámadását, nagy vagyonának jogilag biztosított régi czéljaitól való elidegenítését, a törvényben megszabott czeremóniáknak és a megkövetelt dogmáknak eltörlését olyan engedetlenségnek tekintik, melyet már politikából sem tűrnek el. A jogrend megváltoztatását nem bizzák az egyén szabad akaratára; azt erőszakkal is föntartják.

Így minden európai államban a vezérlő hatalom üldözi a más vallásúakat. Még a fölvilágosodott fejedelem is, mert

nem bizhatik meg a más vallásúak hűségében, s tudja, hogy ha megerősödnének, ők támadnának ellene. A vallás egysége valódi politikai érdek. Az államférfiak számításból is üldöznek.

A felekezetek ezen harczát szenvedélyessé, általánossá tette, a társadalom és a család minden kötelékének megbontásáig fokozta a szellemeknek mélyen gyökerező türelmetlensége.

A katholikus egyház régtől fogva az eretnekségben és a hitetlenségben látta az elképzelhető legnagyobb bűnt. A keresztény phantasiát sok századon át a meggyőződéseket örök kínokkal üldöző Isten alakja foglalkoztatta. A tökély eszményképének alkotó elemévé vált a kérlelhetetlen szigor a tévelygők ellen. Isten példája szentesítette az üldözést. A Mindenható ellenségével szemben a kegyelem bűn-számba ment. S az uralkodó fölfogás szerint azok is lakoltak érte, a kik e földön hasznát látták. Lelkük elkárhozott. A protestánsoknál is uralkodik ez a hagyományos fölfogás, annak daczára, hogy náluk nincs meg az, a mi a katholikus türelmetlenségét érthetőbbé teszi: a hit az egyház tanainak csalhatatlanságában. A szigort önző czélok is istápolták. A különböző egyházak az erőszak utján reméltek terjedni.

A hit lelki állapot, mely független az illető akaratától, a haszonvágy és a félelem pedig csak az akaratra hathat. Igaz meggyőződést tehát külső eszközök nem teremthetnek, meg nem dönthetnek. De ennek ellenére a nyers hatalom, ha tönkre tesz és öl, s ha ezt következetesen és sokáig cselekszi, ha sem a lelkek megrontásától, a melyeket színlelésre és hazudozásra kényszerít, sem a test elpusztításától nem riad vissza, vallásokat is képes kiirtani. Megritkíthatja az igaz meggyőződésűek sorait. A gyengék, a gyávák, a számítók pedig tömegesen elhagyják azt

a hitet, mely martyromsággal jár, mely disqualificál, mely páriává tesz, pénzbe és vérbe kerül. Nem marad, a ki hirdesse a veszedelmes tant. Elveszti befolyását az ifjúságra. Az új nemzedéket nem nevelik a tilos felfogás szellemében. A védett álláspontot pedig mindenütt hangoztatják.

A legkonokabb epidémia legyőzhető, ha kiirtják a bacteriumok gyűlőhelyeit. A nézetek terjedésének pedig ilyen gyűlőhelye minden egyes hívő lelke és minden intézmény, a mely fölött uralkodnak.

A propaganda szemében még a lanyhán hívő lélek elnémítása is nagy értékű lehet, mert az ő apró mécse másban a fanatismusnak égbetörő lángját gyújthatja meg. Az az opportunista, a kit az üldözés elhallgattat, másokban erős meggyőződést ébreszthetett volna.

Gyakran mondják, hogy a vértanúk fokozzák a ragaszkodást ügyükhöz. Ez igaz, de csak akkor, ha a hatalom félmunkát végez. A vallásnak egyedül üdvözítő voltába vetett hit, a vallásos tévedés bűnösségének irtózatos fogalma, az emberi élet csekély értéke oly elfogulttá, oly szenvedélyessé, oly kegyetlenné tette a középkori társadalmat, hogy képessé lett egész munkát végezni.

Ma, persze, másképpen áll a dolog. Ma felekezetek vagy nemzetiségek erőszakos kiirtásának kisérlete legtöbbnyire politikai hiba is, mert a kor szelleme nem engedi meg azon fegyverek használatát, a melyek a siker föltételei. Jogtisztelettel, humanismussal, méltányossággal nem lehet eleven erőket megtörni. Ezekkel az erkölcsi hatalmakkal pedig nyiltan és teljesen meghasonlani modern állam sokáig nem bír. A középkoriaknál sokkal kevésbbé drastikus üldözés ellen is rendesen visszahatás támad, s a féluton megállani kénytelen elnyomás egyedüli következménye az üldözöttek nagyobb elkeseredése és szívósabb összetartása szokott lenni. Az embereknek ritkán volt

elég heroismusuk a középkori üldözést kiállani. A modern állam ritkán lehet annyira brutális, hogy erős meggyőződés ellenállását legyőzze. Korunk sokkal lágyabb szivű is, hypokritább is, hogysem eredményt igérő következetességgel üldözzön.

Az erőszak akkor a legborzasztóbb, a mikor a jók is részesei. Míg csak megvetendő motivumok visznek végbe pusztítást, előbb-utóbb beáll a reactio, mert alig volt idő, melyben a jók teljesen elvesztették hatalmukat. A középkorban a vallásbeli üldözést különösen az tette veszedelmessé, hogy kötelességérzet és idealismus is szitotta. Ezért érhetett el sikert, de ezért lehetett mérhetetlen sok igazságtalanságnak és szerencsétlenségnek a forrása. Ezért írta be nevét tűzzel és vérrel az emberiség emlékezetébe.

A vallásbeli egység megbomlása tehát az összes kereszténység traditionális szervezetét és az egyes államok belső rendjét érintő küzdelmet jelentett. Meglazultak vagy megbomlottak azok az összekapcsoló és azok a széjjelválasztó tényezők, melyeknek sok századon át egymásra kifejtett hatása hozta létre Európa politikai egységeit. Háttérbe szorították olyanok, melyek az együttélőket széjjelválasztották, az idegeneket, vagy ellenségeket összekapcsolták. Az együttérzés és a szövetkezés új rúgók hatása alá került. Új érdekbeli és érzelembeli egységek támadtak. A földrajzi fekvés, a közös anyagi érdekek, a hagyomány, a hazafiság, valamint a különböző hűségi kötelék és a faji érzelmek alapján létrejött szervezetek köréből eltűnik az összekapcsoló közérzület. Ellenben egyetértenek és egyet akarnak az eddig különvált társadalmak tagjai.

Európa nemzetközi és az államoknak belső élete egy vallás uralma mellett alakult meg. Mielőtt az ezzel ellenkező új ténynyel végleg megbarátkozhattak volna, meg kellett a kisérletnek történnie, hogy az erőszaknak sike-

rül-e az eddigi rendszer első föltételét, a vallás egységét helyreállítani.

A XVI. században már a legtöbb állam megérte a vallásháborúig kiélesedett üldözéseket. Spanyol- és Olaszországban az új vallást kiirtotta a régi, melyet ott politikai érdekek is támogattak.

Angliában több válság után, melyeket vérpad és az eltérő hit üldözése jellemez, Svédországban kevesebb küzdelemmel a reformatio győzedelmeskedett. Németalföldet az új hit összeférhetetlensége a régivel és a spanyol kormányzattal végleg két részre szakitja. A keleti tartományok emberfölötti kitartás utján önálló államot alapítanak és az új hit egyeduralmát biztosítják.

A vallási küzdelem nemzetközi jelleget is ölt.

A spanyol Habsburgok, a latin világ segélyforrásaira támaszkodva és a pápáktól buzdítva, megtették a kisérletet az egész európai társadalom visszahódítására. A katholikus actio érdekében szórták a pénzt és ontották alattvalóik vérét. Francziaországban, Németországban, Németalföldön, Ausztriában, Angliában a világot átkaroló tevékenységet fejtettek ki. Spanyolország kimerült a belső erőszak és a külső áldozatok következtében. A hatalmas és nemes nemzetet tönkretette fejedelmének és önmagának a fanatismusa.

A germán északi hatalmak lettek e nemzetközi küzdelemben a déli és latin világnak főellenlábasai, az új hit bajnokai.

Francziaország és Németország, Európa közepe maradt legtovább a két ellentétes mozgalom harcztere. A XVI. században főleg franczia talajon folyt a két világ küzdelme. Francziaország állami egysége a hugenották és a katholikusok viaskodása közepett csaknem veszendőbe ment. Kilencz polgárháború marczangolta a nemzetet. A hugenották tömeges meggyilkolásával Páris népe elérte a ke-

gyetlen őrjöngés tetőpontját. A vallásbeli kötelék erősebb lett az állampolgárinál. A nemzet felekezetek szerint oszlik meg és honfitársai ellen idegenekkel szövetkezik. A törvény és a király kevesebb engedelmességre talál még a politikai élet terén is, mint az egyház és a pap. A vallás különféleségе lehetetlenné teszi az állam életét. Az együttérzést, a valódi összetartást megakadályozó ellentét támad az állam polgárai között. A kik holttestüket sem akarják egy földben nyugodni hagyni a más vallásfelekezetbeliekével, hogyan szolgáljanak egy ügyet, hogyan engedelmeskedjenek ugyanazon törvénynek, ugyanannak a hatóságnak?

Németországban a XVI. században a valláskérdés még nem támaszt végleges válságot. A német birodalom állami élete olyan laza, hogy benne egy ideig a legmérgesebb ellentétek is megférhetnek egymással. A részeknek egymástól való függetlensége olyan nagy, a birodalom tényleges hatalma és szerepe olyan csekély, hogy egy ideig még halálos ellenségek is alávethetik magukat az együttélés megkivánt mértékének. A német Habsburgok magatartása is hozzájárul, hogy nagy vallásharcz, egyelőre legalább, elkerültessék. Compromissumot keresnek a két világnézet között. V. Károly politikai nagy becsvágyánál fogva, utódjai arányлagos gyöngeségük miatt is óvakodnak tőle, hogy a katholikus reactiót a német birodalomban erőszakkal érvényesítsék. V. Károlynak az uralkodása vége felé a vallási uniformitás érdekében tett lépései két háborút idéznek ugyan elő, de még sikerül elnapolni a végleges leszámolást. A vallás ügyének rendezése az egyes területek joga lett, s egyelőre határaik között folyik le a küzdelem egy vallás uralmának biztosításáért. Mivel a német fejedelmek különböző módon tisztelik Istent, a birodalom ellenséges részekre oszlik. Az egyes részeknek egymástól már régtől fogva eltérő politikai és dynastikus érdekeihez járul a vallások szétbontó ereje.

A birodalmat óriási veszélyek fenyegetik. A császári kormány, mely a legvitálisabb kérdést nem birja befolyásolni, elveszti tekintélyét és megerősödik a birodalmi rendek önállósága.

Németországnak szétmállását a reformatio és a katholikus restauratio közötti küzdelem véglegessé teszi. Vallási alapon álló szövetségek keletkeznek, melyek erősebbek a birodalmi kötelékeknél, s melyek a külföldön keresnek egymás ellen támaszt. Csak egy szikra kell még hozzá és lángba borul Németország.

A XVII. században majd meglesz ez a szikra is, s a két világ tusája német talajra megy át.

Milyen hatása volt Magyarországra ezen válságnak, melynél komolyabbat, általánosabbat az államok és nemzetek a népvándorlástól a mai napig nem értek meg, mely a történelmileg kifejlődött egységeket megbontással fenyegette és a létrejött kereteket szétrepesztő szenvedélyeknek tört utat?

Magyarország sem maradt ment a vallási gyűlölet harcától. Európa sorsában osztozkodik. De büszke öntudattal emelem ki, hogy rajtunk nem bir annyira erőt venni, mint másokon, hogy az üldözés nem volt oly kérlelhetetlen, mint egyebütt, igazi vallásháborúig egyáltalában nem fokozódott, s a türelem politikájához aránylag a legkevesebb vérontás útján jutottunk el. Vallásáért az egész korban sokkal kevesebb embert öltek meg nálunk, mint Franciaországban, Németországban vagy Angliában.

A régi vallás hívei a mohácsi vész előtt az állam teljes hatalmát mozgósítják az eretnekség ellen. Halált mondanak ki a tévelygőkre. De a kor szellemének megfelelő kegyetlen törvényt nem hajtják szigorral végre. Talán előfordult egy pár kivégzés, de nem annyi, mint másutt. Rendszeres üldözés nincs és a törvény következetes végre-

hajtásának kisérlete sem történik meg. Mohács után meg sem ujítják az üldözésnek ezt a legkegyetlenebb szabályát. 1548-ban a katholikus egyház mellett nyilatkoznak a rendek, de sokkal szelidebb eszközökhöz nyulnak, mint azelőtt, s mint a minőkkel a külföldön éltek. Kimondják, hogy az eretnekséget meg kell szüntetni, de e végből főleg a papság reformálását sürgetik. V. Károly politikáját követik: egyetemes zsinatot kérnek, hogy a véleménykülönbségek ott megszüntettessenek. A lutheránusok ellen büntetést nem mondanak ki, csak hitszónokaikat érinti szigoruk. A kálvinistáknak és anabaptistáknak sokkal gyengébb felekezetcivel szemben erélyesebben szól a törvény; megrendeli, hogy őket minden birtokos jószágaiból kikergesse.

Később (1550., 53., 54., 56., 57., 59., 63.) ez a szigor is enyhül. A kálvinisták nem kerülnek többé a számüzendők közé. Csak az anabaptistákkal szemben, kik a köznyugalmat és a biztosságot veszélyeztető tulzásokba estek, ujítják meg a kiutasító rendszabályokat. 1559-ben pedig már őket is csak külön adóval sujtják.

A törvényes állapotnál még kedvezőbb a valóságos. A büntetőtörvények nem igen hajtatnak végre. A lutheránusok és a kálvinisták tényleg türelemben részesülnek. Templomaik vannak. Istentiszteletet szabadon végeznek. Szervezkednek. S nem szenvednek mártyrságot. A század végével az ország határozott többsége már az új hithez tartozik.

Nevezetes jelenség, hogy a valláskérdés tisztábahozatalát senki sem erőszakolja. A katholikusok, mikor még többségben vannak, nem követelik a hozott törvények szigorú végrehajtását, mint a hogyan másutt tették; a protestánsok, mikor felülkerekednek, nem siettetik a törvények megváltoztatását és nem törnek egyeduralomra. Beérik az életben meghonosult türelemmel.

A közéleten nem uralkodik a vallásbeli villongás.

A magyart nemzeti szempontok irányítják. Az ország kettéoszlása nem történik felekezeti alapon, hanem politikain. A nyugati és keleti Magyarország egyformán vegyes vallású. Vallás tekintetében sokáig párhuzamos irányban haladnak. A XVI. században a különböző hitüek politikai szövetségén és együttes működésén alapul mindakét államrésznek actióképessége. A tulajdonképpeni magyar királyságban sincsenek még egymással állandó ellentétben a különböző felekezetek. A pártok ott sem felekezetiek, hanem politikaiak. Az országgyűlések tárgyalásaiban még csekély szerep jut a vallásbeli sérelmeknek. A nagy összeütközések és harczok a nemzeti és katonai érdekek talaján folynak le.

Az 1554-diki országgyűlés, melynek többsége még katholikus lehetett, mert a katholikus vallás érdekében hoz törvényeket, a protestáns Nádasdyt választja meg nádorrá. A politikai tekintetek szerint szavaznak a rendek és nem a vallásiak szerint. A király tanácsában nagy számmal ülnek protestáns urak és a püspöki állások betöltése kérdésében véleményt nyilvánítanak. Egy protestáns főúr, Illésházy, ajánlja a legbuzgóbb főpapnak, Szuhaynak kinevezését. A teljesen protestáns városok ellenállás nélkül megfizetik a papi tizedet.

Türelmetlen országban türelmi politikát alig lehet követni. Két szék között földre rogy az a kormány, mely nem áll az ellenséges táborok vagy egyike vagy másika mellé. Vezetni nem képes, a ki korának előitéleteiben és szenvedélyeiben nem osztozik, a ki mérsékelt, a mikor mindenki túloz. Szeretetet, ragaszkodást nem bír ébreszteni, a ki nem jár elől a koron uralkodó küzdelemben.

Magasan a nemzet fölfogása fölé emelkedő politikai rendszer ritkán bírja magát föntartani. Koruknak elébe vágó államférfiak csak akkor tesznek jó szolgálatot, ha

nem feszítik túl a húrt és csak mérséklik a hibákat, a melyekben a társadalom érdemet lát. Meg nem értett elvek erőszakolása visszahatást szokott támasztani és rendesen compromittálja czélját.

Miksának türelem felé hajló rendszere ezért próbakövévé vált Magyarország és a szomszédos országok szabadelvűségének. Ausztriában és Csehországban nem vált be és nem volt hasznos. Egyik felekezet sincs az uralkodóval megelégedve. A protestánsok azt várják tőle, a ki némi rokonszenvet tanusított irántuk, hogy az ő uralmukat alapítsa meg. Egy ízben a katholikusok istentisztelete eltiltását is kérik tőle. A katholikusok pedig a gyakorolt türelmet sem hajlandók elviselni.

Miksát mérséklete népszerűtlenné teszi, s mivel a protestantismust megerősíti és a katholicismust nem semmisíti meg, hanem csak elkeseríti, a későbbi küzdelmet csak elmérgesíti.

Nálunk más a helyzet. A nemzet józanságának a jele, hogy Miksa itt, reactio támasztása nélkül, türelmes lehet.

Valláspolitikáját elfogadjuk, ámbár egyénisége iránt kevés a rokonérzés. A nemzet nem szorítja arra, hogy döntsön a felekezetek között. Fontosabbnak tartja a katonai és a politikai kérdést. Inkább eltűri a felekezeti confusiót, mint hogy, megszüntetése árán, földúlja politikai életét.

Nálunk a vallás-politikai kérdésben a közvélemény alakulására még nagy befolyással lehet a kormány. A nemzet nem oly fanatikus, hogy ügyes magatartással ne lehetne a felekezetek békéjét állandóan föntartani; de nem is olyan fölvilágosodott, hogy ne lehetne azt megzavarni. Még nincsenek olyan hatalmas áramlatok, a melyekct egyesek többé nem képesek irányítani, a melyek elsöprik azokat, a kik önálló utat keresnek. Keresztuton áll a nemzet, s a vezetők döntő hatással lehetnek jövőjének alakulására.

Erdélyben a XVI. században még határozottabb diadalt ül a nemzeti eszme a felekezeti ellentétek fölött. Ott a magyar nemzet ösztönét nem zavarja meg a külpolitikai világhelyzet, s ezért törvénybe iktatja a türelmet, melyet a nyugati királyságban gyakorolni lehetett, de nyiltan elismerni nem.

A Habsburgok, ámbár még nem szolgálták vakon a katholikus reactio érdekeit, mégis annyira azonosították magukat a katholikus erőkkel, hogy világosan kifejezett vallásszabadságot nem engedélyezhetnek. Hajlamai ellenére még Miksa sem meri, a spanyol szövetség, valamint a pápa és a német birodalomnak katholikus választó-fejedelmei miatt, a protestánsok állását törvényes biztosítékkal körülsánczolni. Attól tart, hogy elvesztené természetes támaszait és meghasonolnék háza multjával és a német császárság jellemével.

Erdély kormánya ment az ilyen tekintetektől. A magyar ösztöne zavartalanul érvényesülhet benne. Természetes impulsusát követheti. Míg Martinuzzi él, Erdély azon a nyomon jár, melyen a magyar kormány. Pap lévén melegen védi a katholikus vallást, a többi felekezet szenvedélyes üldözéséig azonban ő sem ragadtatja el magát. Halála után fordulat áll be. Az új felekezetek egymásután törvényes elismerésüket érik el.

1552-ben és 1557-ben a lutheránusok, 1564-ben a kálvinisták szabadulnak föl. A katholikus vallás hátrányba kerül; a papi vagyon secularizáltatik (1558.), az egyházi rendek kitiltatnak, de a katholikus istentisztelet szabad marad. Ezzel a vallásszabadság ebben a korszakban párját nem találó módon érvényesül.

Három felekezet közül szabadon választhat minden teljes jogú polgára Erdélynek. Háromféle módon zavartalanul tisztelhetik ott Istent. S komoly kisérletet sem tesz-

nek arra, hogy az egyik hit uralmát a többi fölött erőszakkal biztosítsák.

A többségükben protestáns rendek Báthoryban katholikus fejedelemre szavaznak. A nemzet érdekét a felekezet érdeke fölé helyezik.

A türelmet mindenütt másutt csak a türelmetlenség irtóztató következményei fogadtatták el. Meddő küzdelmek, vérontás, a nemzeti és állami lét katastrophái után látta csak be a közvélemény, hogy meg kell békülnie azon felekezetekkel, a melyeket kiirtani nem bir. A vallásháborúk egyengették útját a vallásszabadságnak. A vallási őrjöngést a pusztítás rémei szüntették meg. Mi kivétel vagyunk. Aránylag csekély leckepénzért tanultunk meg türelmet gyakorolni. Megelőzzük a bajokat, a melyeket mások végig szenvednek. Belátásunknak köszönjük, a mit mások véres tapasztalatok árán szereznek meg.

A valódi, a megingathatatlan türelem még ma is ritkaság az erősen hívő lelkekben, a szilárd meggyőződések embereiben. A türelem olyan ügyben, mely közömbös az illetőre nézve, olyan véleményekkel szemben, melyek nincsenek belső ellentétben saját igaz eszméivel, vallásbeli türelem a hitetlennél gyakori. A türelem valódi ellentétek irányában azonban ritka tulajdonság. Csak az képes reá, a ki minden meggyőződésben a lelki életnek önkénytelen gyümölcsét látja, melyért senkit sem lehet felelősségre vonni, s a ki bűnnek tartja más lelkiismeretének az erőszakolását és elnéző a tévedés iránt is, mert magát sem hiszi csalhatatlannak. Széles és biztos alapon a türelem csak ott nyugszik, a hol érzik, hogy büntetni a tévedést annyit tesz, mint útját állani az igazságnak, melyet csak a szabad keresés, csak a csalódástól meg nem óvható szabad gondolkozás utján közelíthetni meg.

Ez a fölfogás csak lassankint szoríthatta háttérbe a

középkor azon meggyőződését, hogy Istennek kedves cselekedet a más vallásuakat üldözni. A tudományos gondolkozáshoz idomuló köröknek sok nemzedéken át kellett vezérszerepet vinniök, befolyásuk alatt a közélet egész légkörének módosulnia kellett, a közvéleménynek át kellett alakúlnia, a közérzületnek, a jóról való felfogásnak meg kellett változnia, új kornak kellett megvirradnia, míg közkincscsé válhatott a tudat, hogy hitért, meggyőződésért, föltéve, hogy nem ütközik az erkölcsökbe és nem nyilvánul közveszélyes tettekben, valakit hátrányokkal sújtani, üldözni, jogtalan cselekedet és vétek az emberi méltóság ellen.

A XVI. században ilyen közmeggyőződés még nem keletkezhetett.

A türelmetlenség irtóztató kárt tett volna az emberiségben, ha nem ütközik korlátokba, mielőtt elfogyott az ereje. Még ma is csak nagynehezen birnánk vele megküzdeni, ha nem állana az utjába azoknak is sok érdeke, érzelme és szenvedélye, a kik fogékonyak izgató szavai iránt.

A türelem gyakran csak a gyakorlati élet követelményeinek tett engedményekből származik, a lelkiismeret megalkuvásából az opportunismus tekinteteivel.

A XVI. században a türelem még csak ilyen compromissumokból eredt. Csak egyes kivételes szellemű embereknél volt elvi alapja. Egész nemzeteknél sehol. Nálunk sem. Mi talán még nem voltunk olyan felvilágosodottak, olyan műveltek, mint több olyan nép, mely türelmetlenebb politikát vitt őseinknél; a rationalismus már előbbre jutott olyan nemzeteknél, melyek szabadelvűség dolgában mögöttünk maradtak. Midőn a fejlettebb Olaszországban, Franczia-országban, Németországban vallási tusa folyt és az eltérő hitben élők egymással meg nem fértek, nálunk tűrhető modus vivendit találtak a felekezetek.

A magyar nemzeti érzés ereje és a nemzet veszélyeztetett helyzetének a tudata mérsékelték a vallásbeli türelmetlenséget; az az érzés, a melyre mindenütt rátalálunk, a hol nemzetünknek egy-egy fényes történelmi alkotásáról van szó. Politikai ösztönünk többet ért el nálunk, mint másutt a műveltség, mert vezető embereink nagyobb körét irányította, mint ezen korban másutt az értelmi fejlettség.

A mi a királyságnak erőt adott, midőn az másutt az oligarchia rabja volt, a mi a kormányzat egységét biztosította, midőn ez másutt darabokra tört, a mi a XIX. század osztályharczát is képes volt korlátozni és e század uralkodó politikai elveit a különleges magyar nemzeti érdekekhez alkalmazta, fajunknak ez a hatalmas ösztöne mérsékelte türelmetlenségét is.

Különböző felekezetű őseink bűnöst látnak egymásban, érzik a kötelességet, hogy az istenteleneket megtérítsék, hogy az igaz hitet terjeszszék, jogosnak tartják a lelkiismeretek erőszakolását is, a humanismus sem tartóztatja őket kegyetlen tettektől, szóval, a kor fiai ők is, de, legalább a XVI. században, még sem üldöznek azzal a szevedélylyel és könyörületlenséggel, mint körülöttük tették. Hazájuk tönkremenne, ha a felekezetek egymással élet-halálharczra kelnének. Hazájuk iránt tartozó kötelességüket fontosabbnak látják a vallás érdekeinek szolgálatánál. Nagy részök előbb magyar és csak azután katholikus vagy protestáns. Közös politikai meggyőződésük és érdekük olyan erős, hogy a különböző felekezetüeket is összekapcsolja, s szövetkezesre birja azokat, a kik egymásban eltévelyedett, vétkes lelkeket látnak.

Az ilyen türelem abban a korban nagyértékű volt és megmenthette a nemzetet a megsemmisüléstől. De nem volt képes a vallásos viszálynak teljes megszüntetésére. Csak az erősnek szolgált a javára, annak a ki védeke-

zése közben az ország közbékéjét megbonthatta. A gyöngébb felekezetekre nem terjedt ki áldása. Csak fokonkint vonta körébe a hitvallásokat, abban a mértékben, a melyben megizmosodtak. Először a lutheránust, azután a kálvinistát. A zsidók, a görög-keletiek, az unitáriusok, az anabaptisták még Erdélyben is időnkint erős támadasoknak voltak kitéve és elismertetésüket nem birták kivívni.

S a vallás szabad gyakorlatából ki voltak zárva a parasztok ezrei. Földesuraiknak voltak kiszolgáltatva. Lelki táplálékuk minősége, mint testük sorsa, uraik akaratától függött. Bajt nem okozott elégedetlenségük, nem kellett tehát velök számolni.

S ez a korlátolt türelem sem volt biztos; gyengébb felekezeteknek gonddal teljes volt a jövőjük. Az üldözés Damokles-kardját csak az opportunitás szála tartotta fejök fölött. S ha nem is tört ki a harcz a maga egész szenvedélyességével, a vallás miatti viszályok és összeütközések napirenden voltak. A magánéletben, a vidéken folyt a verseny a lelkekért. Erőszak is beleszólt a vitába. Az anarchia korában ez elmaradhatatlan volt. A hatalmas birtokos zsoldosaival terjesztette saját hitét. A város a maga falai között erőszakos propagandát csinált vallásának. Napirenden volt a templomok elfoglalása, a lelkészek elüzése. A papok gyülöletre és harczra izgattak, s a kor szelleme nekik adott igazat. A közfelfogás azt tartotta, hogy az eretnekség elnézése veszélyezteti a lelki üdvöt, melynek érdekét pedig minden világi érdek fölé kell helyezni. Nem a türelmetlenség járt álarczczal, mint ma teszi, a türelem kereste a titok homályát. Egy protestáns deák nyiltan mondta, hogy ne a török ellen vezessék, de a katholikusok ellen, mert ők veszélyesebbek.

Európa szellemi élete egységes. Nagy mozgalmai mindenhová elhatnak. Mi sem zárkózhatunk el előlük. Saját-

ságos körülményeink mérséklik a vallásbeli szenvedély kitörését, de magát e szenvedélyt nem szüntetik meg. A türelem a józanság diadalát jelenti a szenvedélyek fölött. De lehet-e a józanság állandó felsőbbségére számítani?

A két magyar államrész mindegyikének békéjét megzavarhatja a vallás kérdése. A nyugati Magyarország kormánya katholikus dynastia kezében van. A törvényes állapot a katholicismus egyeduralma. A tényleges állapot pedig a protestantismus túlsulya. A katholikus aggressiót már ez is minden pillanatban megindíthatta.

A Habsburgokat minden oldalról cselekvésre sarkalják. A türelem, mely nálunk lehető, más országaikban alig tarthatja magát. A katholikus reactio a XVI. század végén mindenfelől visszaszorítja a protestantismust. Meddig fog e hatalmas impulsusnak, mely a király rokonszenvét birja, a politikai belátás ellenállhatni? Már a magyar főpapok között is terjedőben van az intransigens szellem. Egy-egy fanatikus már az országban is az erőszakos katholizálás mellett szólal föl.

Ilyen körülmények között nem lesz-e a többségben levő protestantismus kénytelen önvédelemből is a törvények módosítását követelni? Még meddig tűrheti meg az ellene irányzott jogrendből származó állandó veszélyt?

A XVII. század elején, midőn az egész országban csak háromszáz katholikus pap van és a népesség túlnyomó része protestáns, a királyi tanács többsége püspökökből áll.

Tartható állapot volt-e ez?

A dynastia és a nemzet egymással küzdő két ellentétes világnézet varázskörébe jut. Az a választó fal, mely e korban egységes nemzeteket ellenséges táborokká volt képes alakítani, mely a legközelebbi rokonoknak egymás ellen gyilkot tudott a kezébe adni, a melynek semmi szent kötelék

nem birt ellentállani, ez a szétbontó befolyás tolakodott az egymástól már úgyis idegenkedő király és nemzet közé.

Erdélynek a század végén megint katholikus fejedelme van. A rendek túlnyomó többsége ellenben protestáns, minélfogva ott is kitörhet a harcz.

Erdély törvényhozása a vallásszabadság felé halad, de minden hitnek ki kell küzdenie egyenjogusítását, s a protestantismus sokféle mellékhajtása még ott is elismertetésre tör. Nemcsak a régi és az új hit között, hanem az új hit különböző árnyéklatai között is nagyra nőhet a visszavonás.

S mivel az egyik államrész jogi szervezete még teljesen katholikus alapon nyugszik, a másik ellenben protestáns szellemben módosult, az egymással küzdő két világhatalom vitája a két testvérállamot egymásnak ellenségévé teheti.

A koronáért folytatott küzdelem az embereknek még friss emlékezetükben van. A keleti és a nyugati részek politikai érdeke és felfogása ellentétes, a nemzeti érzés alig képes közöttük a békés megélést lehetővé tenni, egymással harczoló két világhatalommal vannak szövetségben, az egyik a némettel, a másik a törökkel.

Mi lesz, ha belső fejlődésük is az Európát ízekre tépett ellenséges táborokba állítja őket? Ha az egyikben megalakul a katholikus reactiónak vérengző uralma, a másik ellenben a protestantismusnak hasonlóan zsarnoki karjai közé veti magát?

A XVI. század végén úgy is nagy mennyiségben összegyülemlett gyújtó anyagot tehát még tetemesen szaporította a vallási bonyodalom. Fokozta a belső harcz kitörésének valószinűségét.

A belső békét már csak a nemzet és a király gyengeségének és veszélyes helyzetének érzete biztosítja. Az

állami élet mind a politika, mind a vallás terén ellentétes erőknek aggodalomból származó compromissumából áll, nem pedig harmonikus együttműködésökből.

Most még csak az a kérdés, hogy a vallás állapota miképpen hatott a hatalmi egyensúlyra, s a királyságnak vagy a rendeknek erejét fokozta-e?

A katholicismus kisebbségben volt, a protestantismus meg nem egységes. Ha a katholikus reactio vállvetett küzdelemre birja rá az új hitüeket, a magyar erők túlnyomó része ezek mellé áll. De a protestáns tábor összetartását gyengíti az, hogy a század végén a német polgári elemek, a városok, a lutheránus vallás hívei, a magyar nemesség pedig kálvinista, minélfogva vallásbeli, nemzetiségi és érdekbeli ellentétek egy irányban hatnak.

Ügyes politika e körülményt kiaknázhatja.

A protestantismus a szabadság szellemét erősíti. Az egyén önállósága a tekintélylyel szemben, az egyéni meggyőződés nagyobb szerepe, fokozódó joga és a választásra és a tömegek részvételére alapított kormányzat szilárdabbakká teszi a politikai szabadság alapjait. Főleg a calvinismus folytat harczot a hatóságok ellen. Többnyire üldözik a törvényes hatalmak. Soraiban ezért elterjed a fölfogás, hogy a zsarnok parancsainak erőszakkal is szabad ellenállani. Az arany bulla szelleme új szentesítést nyert. Új tekintélyek, új példák buzdítják azt, a ki a szabadságért harczolni kész.

S ha az államhatalom a katholikus iránynyal azonosítja magát, ha a királyi jog terjesztése a lelkiismereteket is veszélyezteti, az ellenállásnak új motivuma is lesz, egy óriási érdekkel több fog védelemre szorulni. A nemzeti lét, az örökölt rendi szabadság és a többség vallásbeli élete egyaránt fenyegetve érezné magát.

A katholikus és absolutistikus irány zászlóbontása a

nemzet minden elemét harczra szólíthatta. Egy táborba gyűjthette össze a nemzetet. Oly helyzetbe juttathatta, hogy vagy ellent kellett állnia, vagy elveszett volna.

Nemzeti önállóságunknak még egy gyökerét erősítette meg a reformatio. A nemzeti nyelv fejlődésének erős lökést adott. A hitszónoklatok és a vallási viták közben fejlődött irodalmi nyelvvé a magyar.

A különleges nemzeti nyelv a nemzet egyéniségének, a többi nemzetéitől eltérő egyéni tulajdonainak következménye. Azért beszélünk másképpen, mint mások, mert mások vagyunk, más a multunk, más a testünk, más a lelkünk, mint a többi népeké. Ezt a különlegességünket, nemzeti egyéni öntudatunkat viszont fokozza gyümölcse, a különleges nyelv használata és kifejlődése.

Mennél kizárólagosabban uralkodik egy nyelv egy társadalom körében, ez annál elszigeteltebb lesz a többitől, más lesz a lelki tápláléka, hazai lesz a maga egészében. Fölfogására, ismeretei körére gyengébb lesz a külföld hatása.

A középkorban a műveltség latin volt. A nemzeti nyelveket háttérbe szorította ez a nemzetközi nyelv. A reformatio lázadás volt a latin szellemű unificálás ellen. A dolgok belső logikájának is megfelelt, hogy a mozgalom, mely a szellemeket a római befolyás alól föl akarta szabadítani és az egyházak függetlenségét állította szembe az egyetemleges egyházzal, a nemzeti nyelv kultuszát is a latin nyelv fölé helyezte. S az anyanyelvek művelését azért is fölkarolták az új hit buzgó apostolai, hogy velök a tömegek szívéhez férkőzzenek.

De ettől a katholikus egyház sem maradhatott el. Csak úgy mérkőzhetett meg versenytársaival, ha ő is képes a műveletlenebbekhez, a laikusokhoz szólani. Így Európa-szerte fejlődésnek indultak a különféle nyelvek. Ná-

lunk is. S a magyar nyelv tökéletesedésével megerősödött az az érzés, hogy magában álló faj vagyunk, mely rokonok nélkül izoláltan áll, s csak függetlenül élve lehet boldog.

Látjuk tehát, hogy a vallásszakadás két irányban hat a magyar állam sorsára. A belső összhangot megzavarja, a király és a nemzet közti összeütközés okait szaporítja, másrészt pedig az összeütközésben a nemzet oldalán küzdő erőket fokozza. Segít előidézni a válságot, választófalat emel a király és a nemzet közé, újabb indokot szolgáltat az absolutismusnak a támadásra, ugyanakkor azonban a nemzetnek is új okot ad e veszély ellen való erélyes védekezésre. Az absolutismus kártékonyabb lenne s ezért gyűlöletesebb is, mint bármikor.

X. FEJEZET.

BOCSKAI FÖLKELÉSE.

A XVI. század töméntelen gyujtó anyagot halmoz össze.

A király és a nemzet ellentétes irányok szolgálatában állanak.

A király katholikus, a nemzet többsége protestáns. A király nyomasztóan érezvén a rendi kiváltságoknak bénító hatását, nagy nemzetközi harczai közepette fokozni törekszik jogait és nincs tekintettel országainak közjogi önállóságára. Főczélja valamennyi külön álló erőt saját háza érdekében egyesíteni. A magyar ellenben hazája önállóságáért lelkesedik. Önmagáért akar élni. S a király benne, mint a ki kétlaki életet folytat és a szultánt is szolgálja, talán a legkevésbbé bízik összes népei között, s ezért nem adja meg neki az együttélés terén őt megillető szerepet. Idegen erőkkel úgy működteti össze a magyart, hogy alájuk rendeli.

A magyar nemzet hosszu ideig erőteljes offensivát kiván folytatni a török ellen, a király meg a defensivára szorítkozik. S mikor e korszak legvégén a hosszu háború pusztításai és eredménytelensége a nemzetet kifárasztják és békére hangolják, Rudolf makacsul és szenvedélyesen a harcz folytatásához ragaszkodik. Nincs pénze nagyszabású háborúra, de békét még sem akar kötni.

A nyomor és a pusztulás még elégedetlenebbé teszik a nemzetet, a hűtlenség esetei és a magyar szellem forrongása még fokozzák iránta a király bizalmatlanságát.

Valóságos érdekei és elkövetett hibái ellentétbe hozzák a dynastiát a nemzet vágyaival. Igaz sérelmek és egyesek önzése pedig a nemzetben keltenek oly hangulatot, mely a királyt sérti. Az egész világot alapjaiban megrendítő ellentétek, mint a milyenek voltak a katholicismusé a protestantismussal, a királyi hatalomé a rendiséggel, nálunk különleges viszonyaink között fejlődött ellentétekkel keveredtek össze. Az alkotmány és a vallási élet válságai nálunk az önálló nemzeti lét válságaivá is váltak.

Csak a politikai belátás és érzés birta a nagy összeütközést elkerülni. Csak a küzdelemmel járó nagy veszélyek ismerete mérsékelte annyira az ellentétes ösztönöket, érzéseket és érdekeket, hogy egymással megférjenek.

Ily körülmények között végzetessé kellett annak válnia, hogy olyan fejedelem jutott a magyar trónra, a ki az önuralomnak, a mérsékletnek és a politikai tehetségnek teljes hijával volt, s a ki éppen azoknak az ösztönöknek lesz rabjává, a melyek királyainkat eddig is ellentétbe hozták velünk.

Rudolf érdekes tanulmány lehet a psychiaterre nézve. Nem üres fejű ember. Érzéke van a szép iránt. Fogékony kora ismeretei iránt. Műértő, csillagász. Nem rossz szívű, de nincs meg a lelki egyensúlya. Ideges. Nem bir határozni. Változékony; ma szenvedélyes, holnap apathikus. Ma elrendel valamit, holnap hallani sem akar róla. Ma mindent maga intéz el, holnap elzárkózik mindenki elől és semmivel sem foglalkozik. Parancsolni akar mindenkinek s önmagán még annyira sem tud uralkodni, hogy miniszterei vel szemben a tettlegességtől tartózkodjék. Féltékenyen őrzi hatalmát, ő maga azonban nem tud vele

élni. Másnak a kezét megköti, maga azonban nem képes cselekedni. Harczias hajlamú, de félénk. Hadjáratot akar, kényelmét azonban nem áldozza fel. Sereget szeretne tartani, és pénzét fényűzésre pazarolja. Egyenes ellentéte kortársának, a Habsburg-hatalom nagy riválisának, IV. Henriknek, a franczia királynak, a ki kopott ruhában jár, hogy garasaival katonákat toborozzon és fizessen. A közhatalomra gyakorolt jogos befolyásokat ki akarja rekeszteni, a rendek kívánságaira ügyet nem vet, az állam főméltóságai, sőt legközelebbi rokonai iránt is féltékeny, de a gyóntató atyának titkos besugásaira, sőt inasainak tanácsaira is hallgat.

A legfontosabb kérdésekben dönteni akar, s annyit sem bír dolgozni, hogy saját legegyénibb ügyeit végezze, hogy a legegyszerűbb folyó ügyeket elintézze, s annyi ügyessége, annyi tettre való képessége sincsen, hogy a legegyszerűbb körülmények között élő apának hivatását betölthesse. A mi tehetség van benne, az az elmélkedés felé tereli; a gyakorlati élet iránt semmi fogékonysága sincs.

Otthonában sem tud igazán úr lenni, mert szélhámosok kijátsszák parancsait és saját intentiójukat suggerálják neki, de azért nagy birodalmak sorsát akarja eldönteni. Rendezett viszonyokat is összezavarhatna avatatlan keze, s oly időben uralkodik, a mikor a legügyesebb vezetés mellett is csak nagy nehezen kerülhető el az általános fölfordulás. Könnyű föladattal sem birna megbirkozni, s olyan irányt követ, a melyet a legnagyobb erő is nehezen juttathatna diadalhoz.

Politikája minden körülmények között csak koczkázatos küzdelmek utján érvényesülhetne.

A fagyasztó hidegnek és az égető melegnek sok tekintetben egyenlő a hatásuk. A rendkívüli erő és a rendkívüli tehetetlenség gyakran hasonló eredményt szülnek. Egyaránt vakmerő mind a kettő. Az egyik kicsinyli a veszélyt, mert

szeret és tud vele daczolni; a másik meg sem ismeri. Rudolf is olyan cæsari lelkiállapotba jut, mint Napoleon. Főleg a kilenczvenes évek óta, a mikor erőt vesz rajta idegbaja. A mit a nagy franczia császárnál a siker mámora idéz elő, nála betegsége által fokozott eredendő hibája, a vakság, az itélet hiánya okozza. Arra való, hogy az absolutismust nevetségessé tegye és ad absurdum vigye. Mintegy hivatva látszik lenni arra, hogy a régóta lappangó bajokat fölfakaszsza.

A szokástól szentesített absolutismus összetörnék kezei között s arra vállalkozik, hogy az absolutismust ott is elfogadtassa, a hol az nincs divatban. Úttörő akar lenni, a ki a járt úton sem bir haladni.

Midőn minden országában hatalma megoszlik a rendekével, ő mindenütt mellőzésükkel akar uralkodni. A mit elődeinek egyike sem mert megtenni, azt ő megkisérli.

Spanyol kormányzati elvek hatják át. A királyi méltóság túlhajtott tudata él benne. Különféle népei ügyeit a távolból, a magányból, szorgalom és munkabirás, az emberek és körülmények ismerete nélkül egymaga akarja intézni.

S ugyanakkor a katholikus reactio karjai közé veti magát. Egy oly hatalomnak eszközévé szegődik, a melynek czéljai nem azonosak az ő czéljaival; a mely önmagának dolgozik, a világuralomért küzd és sohasem szokta nézni, hogy eszközeivel mi történik.

A Habsburgok német ága eddig megóvta magát ettől. A XVI. század végén azonban a kor iránya győzedelmeskedik a dynastia opportunismusa felett.

Ferdinánd főherczeg Tirolban a katholikus offensiva élére áll és sikerei Rudolfot, a család fejét is magukkal ragadják. A ki szeszélyének rabja és e mellett magát mindenki fölött álló kiváltságos lénynek hiszi, éppen hiúságánál és képzelt teljhatalmánál fogva könnyen lesz mások

játékszerévé. Alázatos magaviselettel és ügyességgel az ilyen zsarnokot engedelmes szolgává lehet átformálni.

Természetes tehát, hogy Rudolfnál a jezsuita befolyás győzedelmeskedett.

Akik a hatalmasak körül állandóan lesben állottak, hogyan mulasztottak volna el olyan alkalmat, a minőt a fejedelem lelki betegsége nyujtott?

Ők a Rudolféhoz hasonló ember kezeléséhez mesterileg értettek. Az emberismeret nagy művészeinek könnyű volt vele elbánni. Céljuk magasztosnak képzelt volta és kötelességtudásuk lelkiismeretük minden furdalását elnémította, férfiui önérzetük minden megnyilatkozását elfojtotta. Ha kellett, hizelegtek és a lenéző bánásmódot, a szeszély sértő kifakadásait is eltürték.

El is érik, hogy a szerencsétlen császár a katholicismus egyeduralmának helyreállítására vállalkozik.

Midőn alattvalóinak politikai szenvedélyeit már fellázította, többségüknek lelkiismeretével is ellentétbe helyezkedik.

S ezt mindenütt egyszerre teszi. Minden országának többsége egyszerre ellenségévé lesz. Magyarországban követett politikája csak része általános magatartásának. Vállalkozása nem a magyarok, hanem a protestantismus és a rendi szabadságok ellen irányul. Nincs is rendszeres terve, hanem hizelgés és ügyes fondorlatok utján még fölcsigázott ösztönei önkéntelenül indítják tetteire. Fanatismusa és zsarnoki hajlamai nem engedik érvényesülni az itélőtehetség mérséklő hatását. Hibáit kiaknázzák kalandorok és a katholikus propaganda.

A király beteges lelki állapotát elsőbben Erdély érzi meg. Mivel 1600-ban fegyverrel helyezkedik birtokába, fölmentettnek érzi magát a jogok tiszteletétől. Egyszerűen eltörli ezen tartomány alkotmányát, a rendek törvényhozói iogát, a kik ezentúl csak kérelemmel fordulhatnak urukhoz.

Erdélyt németekből alakuló kormánytanácsra bízza, mely az udvari hatóságok parancsai szerint intézkedik. A nemesség önkormányzatát bureaukratikus és katonai császári hatalom váltaná föl. Erdély a magyar államtól külön válva közvetlenül az uralkodónak volna alárendelve. Kiinduló pontja lenne az anyaországban is megalapítandó absolutismusnak.

De ennek a rendszernek a logikája még többet is követelt. Az alkotmány sánczaiból kiszorított nemességet meg is kellett törni, hogy az új kormányzat biztosságra számíthasson. E végből nagymérvű német telepítéseket terveznek. A rendiség csak a magyarsággal együtt irtható ki s ezért nemzetellenes szint is ölt a rémuralom.

A jogaiban és nemzeti érzületében vérig sértett társadalmat vagyonában is meg kell támadni, hogy végleg le lehessen gyűrni. Básta, Rudolfnak zord helytartója, kimondja, hogy a hódítás joga az egyesek birtokjogát is megszünteti. Díj fejében, kegyelemből hagyja csak meg a neki kedves tulajdonosnak vagyonát. A császártól függjön az ország és az egyesek minden joga.

Városokra és egyesekre a sereg fentartása czímén sarczot vet ki.

S a mit meghagy a hivatalos zsarolás, azt a katonaság rakonczátlansága és kapzsisága veszélyezteti. A zsold nélküli sereg orgiákat ül a szerencsétlen országban. A vagyonosokat a kormány, a szegényeket a katonaság szipolyozza. A mi kárt a kormány nem szándékosan okoz, azt nem képes megakadályozni.

A test e nyomorához járul a lelkiismeret kínszenvedése. A katholikus hitet kényszerítő eszközökkel terjesztik. A protestáns vallást eltiltják ott, a hol az már a többség hite és a hol eddig szabadon gyakorolhatták. A kik türelmet tanusítottak mások vallása iránt, most üldözést szenvednek.

S Erdély után következett Magyarország. Itt nem volt ürügy a rendszer megváltoztatására, s az nem is indult meg oly brutális őszinteséggel, mint Erdélyben.

De az irányzat ugyanaz volt a nyugaton, mint a keleten.

Először igazságtalan perekkel rendszeres hajszát indítanak a gazdagok vagyona ellen. Ezzel a nemzet erejét egyik gyökerében támadják meg és ugyanakkor pénzt szereznek az elszegényedett kincstár számára. Egyenkint döntik meg a magyarság vezéreit. Az idegen zsoldosok hajtják végre az igazságtalan itéleteket.

S miként Erdélyben, Magyarországban is oly elvet állítanak fel, mely egy csapásra nagy vagyonhoz juttatja a kamarát. A töröktől visszahódított birtokokat nem adják vissza tulajdonosaiknak, hanem a korona számára követelik.

Úgy tetszik, német nemesség tömeges megtelepítésének gondolatával is foglalkoztak Rudolf tanácsosai. Magyarország és Erdély uralkodó faját tönkre szeretnék tenni, mert nem katholikus és nem elegendően engedelmes.

Minden erejével neki fekszik a kormány az ország katholizálásának. Legelőször a városokban, a melyek felett külön jogot követel magának a király.

Azt tartja, hogy a városok az ő birtokai és vallásukat ő állapítja meg, miként a földbirtokos a jobbágyaiét.

Kassával kezdi. Protestáns templomát Belgiojoso tábornok lefoglalja és a katholikus hiveknek adja oda. A hittanítókat elhajtatja, a protestáns istentiszteletet betiltja és a város javait lefoglalja. (1604.)

És midőn a rendek ez ellen panaszt emelnek, Rudolf kormánya büntetés terhe alatt megtiltja, hogy ezt a jövőben ismét tegyék, s ugyanakkor megújítja az eretnekek ellen hozott összes régi törvényeket. Az országgyűlés szétoszlása után önhatalmúlag a rendek végzései közé iktatja ezen parancsát.

Láttuk, hogy a királyok a rendek végzéseit már előbb is nem egyszer egyoldalulag módosították. Ezt a gyakorlatot Rudolf már az előző években is folytonosan terjesztette. Eltérve elődei példájától, gyakran használta ezen visszaélésben gyökerező hatalmát nagyfontosságú kérdések eldöntésére is.

El is érte vele, hogy a rendek tiltakoztak e gyakorlat ellen, a mely ez ideig észrevétlenül terjedt, mint a rozsda.

A mit Rudolfig a gyönge nemzedék panasz nélkül tűrt el, és a mit óvatos és tapintatos kezelés mellett meg is szokott volna, azt Rudolf akként tálalta fel, hogy észre kellett venni a benne rejlő veszedelmet.

A sérelmek állandó tárgyává lett, hogy a király a helyettesétől is elfogadott végzéseket, a melyek hosszas tárgyalások után kétoldalú megállapodásokként jöttek létre, az utolsó pillanatban önhatalmúlag megváltoztatta. E tényben nemcsak a formáknak, hanem a jóhiszeműségnek és a becsületességnek sérelmét látták.

S most Rudolf ehhez az eszközhöz azzal a szándékkal nyúl, hogy vele a törvényhozást magát amputálja. Lépésről-lépésre haladt a törvénytelenség útján.

Törvénytelen volt már az is, hogy a király azt a legfelsőbb joghatályt, a mely csak a törvényhozás összes tényezőinek közös akaratát illette meg, saját akaratának szerezte meg.

De míg eddig csak olyan ügyekben öntötte saját szándékát a törvény formájába, a melyekről az országgyűlés végzést hozott, most ezt a korlátot is átlépi és olyan ügyről intézkedik, a melyről az országgyűlés nem is határozott. A vallás ügyét szabályozza, saját egyoldalú parancsát a törvények közé iktatja, mindamellett, hogy az országgyűlés ezen tárgyban meg nem állapodott. Ezzel oly præcedenst teremt, mely a törvényhozást teljesen a király kezébe juttatja. A mint az országgyűlést összehívta, a fejedelem bármely

ügyben és bármilyen tartalmú törvényt hozhat. A rendek tárgyalhatnak, de a király dönt.

S eddig azzal lehetett az ilyen természetű határozatokat mentegetni, hogy a királynak hatáskörébe tartozó ügyeket szabályozták.

Most ezt a határt is átlépi a nekibátorodott önkény.

Törvény formájába burkolja azon határozatot, a melyhez joga sincsen. Kettős bűnt követ el: intézkedik olyanban, a mi jogkörén kívül van, és rendeletének a törvény érvényességét tulajdonítja. S ezen törvénytelenséget rendkívül fontos tárgyban követi el. A vallásbeli állapotot a nemzet többségének mérhetetlen károsításával szabályozza. Az országgyűlés szabadságát és privilegiumát megdönti a király, mikor megtiltja, hogy a vallás ügyéről tárgyaljon. E testületet olyan kérdésekben, a melyekben nélküle határozni sem volna szabad és a melyek az egész nemzetet érdeklik, még a kérés és panasz jogától is megfosztja.

Jogbitorlás útján olyan szabályt állít föl a király, a mely tartalmánál fogva is a többségnél elkeseredett ellenállásra találna.

A történelem hemzseg ballépésektől; dynastiák és nemzetek sokszor lakoltak hibáikért; de annyi ügyetlenséget, mint Rudolf és tanácsosai, ritkán követtek el államférfiak.

Mint ha czéljuk lett volna a birodalomnak összes hatalmi tényezőit egyszerre harczra ingerelni.

Láttuk, hogy a városok közelebb állanak a királyhoz, mint a nemesség, s a legerősebb csapásokat mégis rájuk méri. Ezzel a kormány őket ellenfeleiknek, a nemességnek karjai közé hajtja.

A vallásfelekezetek versengését sem birja kiaknázni.

A német lutheránus elem, mely a legrégebben élvezte a vallási türelmet, talán kész lett volna a magyar calvinismust

kiszolgáltatni a katholicismusnak. Rudolf azonban náluk kezdi meg a térítést. Ugyanakkor, a mikor a németség uralmát készíti elő Magyarországon, vallásuk üldözésével a német polgárokat is maga ellen ingerli. A király politikájának sikerül a nemest és a polgárt, a kálvinistát és a lutheránust a németet és a magyart, maga ellen egyesíteni. A helyett, hogy külön és egymásután végezzen a társadalom csoportjaival, valamennyiöket egyszerre támadja meg. S teszi ezt magára nézve a legrosszabb perczben.

A törökkel már 13 év óta van harczban, a nélkül, hogy döntő eredményt birna elérni. S most oly új ellenséget szerez, mely a harcztér fölött uralkodik, a királyi hadsereget minden mozgásában zavarhatja és a sereg magyar részét megbontja.

Ha a kormány előrelátó, békét kötött volna a törökkel, mielőtt a magyar nemzet ellen fordul.

S e nehéz vállalkozásba teljesen desorganizált kormányzattal fog bele a császár.

Felülről terjedt a tehetetlenség. Cselszövények, képtelen és folyton változó parancsok, corruptio emésztették a kormány erejét.

A pénz szűke ijesztő. A török hadjárat folytatását már előbb is minden okos államférfiú ellenezte, mert üres volt a kincstár. A néptől zsarolt összegek nagyrészt a hivatalnokok és a katonák zsebébe kerültek.

S Rudolf többi tartományait is felzavarta annak a rendszernek a párja, a melylyel Magyarországot akarta boldogítani. Ott is uralkodik a katholikus reactio. Ott is indítottak igazságtalan pöröket. Ott is sértik a rendi jogokat. A közigazgatás ott is bomladozik, az elégületlenség ott is terjed s ott sincs pénz.

A magyar nemzetet súlyos válságba sodorja uralkodójának ezen végzetes politikája.

Nehéz elhatározás elé állítja a nyugattal való szövetség híveit.

Politikájukhoz immár csak szabadságuk, nemzetiségük és vallásbeli meggyőződésük árán maradhatnak hűek.

Már eddig is a dynastia magatartása gyengítette a hozzá szító párt tekintélyét. Már eddig is a kormány hibáiból éltek ellenfelei. Most azonban e hibák olyan mértéket öltöttek, hogy ideig-óráig teljesen lehetetlenné tették e párt politikájának folytatását.

A ki gyűlöli a törököt, a ki tőle félti a magyar faj és kultura jövőjét, a ki belátja, hogy csak a szomszéd keresztény nagyhatalom szövetségében állhatunk meg, a ki, tekintettel a nemzet gyöngeségére, az ország ügyeinek rossz kormányzatába is belenyugszik, még az sem bírja az őrületes törvényszegéseket eltűrni.

Az ember a legnagyobb veszélynek is nekimegy, hogy egy másik elől meneküljön. Ha testén érzi az égés kínjait, nem keresne-e mindenki enyhülést a mélységes tenger habjai között, annak ellenére, hogy ott is a halál torkába kerül?

A magyarról azt írta egy régi krónikás, hogy gyűlölte a törököt, míg a német meg nem haragította. Ez az állítás közeljár az igazsághoz. A magyar mindig gyűlölte pogány zsarnokát. De mikor testét és lelkét egyszerre fenyegette a német, gyűlölete ellenére a török védelme alá helyezkedett.

Rudolf kettémetszi a türelem fonalát és kétségbeejti a nemzetet. Ennek már nincs többé mit veszítenie és ehhez képest cselekszik. Az óvatosság, a megfontolás ideje elmúlt. Mindent koczkára vet, mert a létező állapotot nem birja elviselni.

A XVI. században nagyra növelt elégedetlenség végre arra a fokra hág, hogy tettre serkenti a nemzetet. Sokáig

sokat tűrt el, mert szükségét érezte a Habsburgok védelmének. A mentőnek karja erősen fojtogatta. De elviselte e nyomást, mert érezte, hogy, ha ellöki magától, elsodorja a gyilkos áradat. De most már nem birja tétlenül nézni a közvetlen veszedelmet, s fegyverhez nyúl. További megalázása biztos vesztét jelentené. A küzdelem irtóztató koczkázattal jár, de a menekülés reményét ébreszti.

A drámák rendesen egy jó és egy rossz jellem mérkőzésén épülnek föl. A mit a költő és a nép képzelete hinni szokott, azt ebben az esetben az élet is megvalósította.

A rontó elem Rudolf volt. Ő okozza a bonyodalmat, a mely vért követelt.

Bocskai volt a hős, a ki megmenti a helyzetet. Ő öli meg a jogtipró hydrát.

Rudolf és Bocskai egymást kiegészítik. Rudolf előkészíti és megkönnyíti Bocskai szerepét s Bocskai jóra fordítja, a mit Rudolf elrontott. Az egyik az árnyék, a másik a fény.

Bocskait valóságos nagy embernek tartom. Erő és önmérséklet, a képesség sikereket kivívni és azokat ügyesen kiaknázni, tiszta szándék és nagy elme, nyugodt megfontolás és gyors cselekvés párosultak benne.

Szigorú tud lenni, sőt kegyetlen is, ha szükségét látja. Lehet-e nehéz időkben tömegeket másként vezetni? A nyers és vérengző korban, a melyben ő élt, semmiesetre sem. Határozott akarata van, nem szorúl másnak a tanácsára; de annyira érti a szabadság előnyeit és annyira érzi saját szerepének követelményeit, hogy mint fejedelem valóban alkotmányos. Minden kérdést megbeszél az országgyűléssel, sok ügyben még nézetet sem nyilvánít, hogy így fölébreszsze a rendekben is a felelősség érzetét. Ő történelmünknek egyik legkitünőbb alakja. Nagy eredményeit mind érdemeinek köszöni. Sikerei a nemzet sikerei voltak. Igaz és szent ügyért elszántan, hatalmasan és szerencsésen küz-

dött. Válságos időkben súlyos veszedelmek között megállotta helyét és megmentette hazáját.

Életkörülményei előmozdították államférfiúi tehetségének kifejlődését. Nagy fekvőségei voltak, a melyeknek igazgatása ezen mozgalmas időkben a kormányzás legjobb iskolája volt. Közigazgatási, igazságszolgáltatási, diplomatiai és katonai teendőket végzett akkor a nagybirtokos. Megtanult akarni, határozni és parancsolni. Emberek vezetése volt mindennapi foglalkozása.

S e mellett Bocskai már fiatal korában betekinthetett a nagypolitika műhelyébe. Az állam különféle ügyeinek belső összefüggését, az állami nagy kérdések szövevényeit már korán emelkedett szempontból szemlélhette.

Mint Báthory fejedelem nagybátyja és tanácsosa az ország keleti részével és ennek hagyományaival ismerkedik meg; Rudolf udvarában is járatos és tanulmányozhatja a bécsi és a prágai kormányok viszonyait, az odavaló ügyeket és embereket.

Erdélyben is, a magyar részekben is birtokos. Érdeke, összeköttetése és befolyása van a keleten és a nyugaton. Nem particularista, a vidék szemhatárán felülemelkedik, európai színvonalra helyezkedik. Az egész magyar nemzetnek él.

Fogékony elméje közvetlen személyes megfigyelés útján képes a nemzeti politika alaptételeit megállapítani.

Szapolyairól szólva kiemeltem az aristokratikus szervezetnek azon egyik hátrányát, hogy érdemetlennek is nagy hatalmat adhat. De jó is származhatik ebből a kiváltságosságból. Ha rátermett egyénnek jut részeül, szebb és nagyobb eredményt érhet el, mint a milyenre különben képes volna. Tehetségét sokkal könnyebben kifejlesztheti, többoldaluvá válhatik, a vezetés művészetét jobban elsajátíthatja, mint más helyzetben tehetné, s így munkássága

több kamatot hozhat az egésznek. Hogy Bocskai biborban született, az mindenesetre hasznára volt nemzetének.

Bocskai úgy cselekszik, mint a nemzet: ő is sokáig sokat eltűr.

A fegyverhez csak akkor nyúl, mikor egyéni érdekeit is veszélyezteti a zsarnok (1604).

Nem vall-e ez önzésre? Nem törpül-e önvédelemmé, a mi a közszabadságok dicső köpönyegébe takaródzik? Önmagát veszélyeztette-e a hazáért, vagy a hazát önmagáért?

Sajnos, gyakran találkozunk olyanokkal, a kik mindent eltűrnek, míg maguk kárt nem szenvednek. Mihelyt azonban őket bántják, végighordják az országban a véres kardot és a puskaporos toronyba vetik a tüzes üszköt.

Ilyen volt-e Bocskai?

Még mielőtt az osztrák császári seregek megtámadták, már összeköttetésben volt a bujdosó magyarokkal és a törökkel. Érezte az állapotok tarthatlanságát és ellenállásra gondolt.

De nem barátja a koczkázatnak, a nyugati szövetség híve, a töröknek ellensége, a bujdosók segítségében nem bízik, sok a veszteni valója és valószinüleg úgy vélekedett, hogy mindaddig, míg váraitól és nagy birtokaitól meg nem fosztják, bevárhatja az eseményeket, a nélkül, hogy ezzel az ügynek ártana. Nem ösztönből forradalmár; a helyzet kényszerűsége teszi azzá.

Türelme hasznára is vált. A sok sérelemhez ujabb járul. Puszta gyanú alapján, birói vizsgálat mellőzésével, megrohanja a császári had, mint a hogyan a rablók teszik. Most már joggal mondhatja Bocskai, hogy a császár iránti hűségtől a császár katonái és ágyui hajtották el.

Bocskai zászlóbontásának időpontja nem bizonyítéka önzésének. Mint a nemzetnek, neki is ezer oka volt a

küzdelemtől óvakodni és csak mikor a további várakozás már lehetetlenné lett, mert az ellenállásnak egyik legfőbb eszközét, személyes hatalmát is megsemmisítette volna, lép a tettek mezejére. Megérett az ügy, általánossá lett az elkeseredés. Bocskai a végső veszélyt is fölidézheti, mert nyilvánvaló, hogy különben minden veszve van.

A Rudolf és Bocskai közötti küzdelemben még egyénileg is Rudolf a békebontó és támadó. Bocskai politikailag is, egyénileg is az önvédelem alapján áll. Az ontandó vérért nem ő felelős, hanem az uralkodó, a polgárháboru odiuma a kormányt terheli.

Ha van jogosult forradalom, a Bocskaié az. Erkölcsileg igazolt volt, mert egy nemzet megmentéséért és ezrek hitbeli szabadságáért folyt. Politikailag is az volt, mert égető szükség követelte, mert elérhetőt kivánt, mert sikert érhetett és mérsékelni birta magát. Alakilag is jogosult volt, mert érvényben volt az arany-bulla és Bocskai az alkotmányon és az egyéni jogokon ejtett sérelmek ellen védekezett.

Martinuzzi jellemzésekor mondottam, hogy korszakot alkotó, valódi nagy államférfiaknak csak azok nevezhetők, a kik megtalálják az uralkodó nagy kérdések helyes megoldását.

Bocskaira ez ráillik. Úttörő volt. Rámutatott a leghelyesebb nemzeti politika ösvényére, arra tényleg rá is lépett és megmentette a nemzetet az enyészettől.

Hatalmas conceptiót hatalmas kézzel hajtott végre. A pillanatnyi veszélyt legyőzte és hosszú időre megjelölte a nemzettől követendő irányt.

Mi volt ez? Mi volt Bocskai politikája?

Mint már mondottam, Bocskai azon nagy igazságból indult ki, hogy szükségünk van a nyugattal való szövetségre. Ebben az irányban működött, mielőtt Rudolf láza-

dásra kényszerítette. Báthory Zsigmondnak mindig a török ellen vállvetetten kifejtendő erőfeszítést tanácsolta.

E politikáért fosztották meg erdélyi birtokaitól. E politika érdekében dicsőséggel hadakozott Oláhországban. A török ellen szerezte első babérjait.

Mint a lázadás vezére sem tért el régi meggyőződésétől. Csak az új körülményekhez alkalmazta azt.

Nagy sikereket arat. Csaknem az egész nemzet vele tart. A török megkínálja a magyar koronával. Hiveinek legharczosabb elemei is a trónra szeretnék emelni. A közhangulatot is könnyü lett volna a nemzeti királyság eszméjének megnyerni, mert a nemesség tömegében az a meggyőződés kezd gyökeret verni, hogy a Habsburgok alatt nincs boldogulás számunkra. Rudolfot saját családja sem tartja az uralkodásra alkalmatosnak. Saját testvére nyúl a korona után. Miért volna a magyar nemzet hűbb hozzá?

Egy akkori röpirat mondja: «Míg a király törvényesen uralkodik, engedelmeskedünk neki; ellenkező esetben nem vetjük magunkat neki alá. Ez a törvényes viszony közte és közöttünk.» Könnyü lett volna ezt a felfogást az elszakadásra felhasználni.

De Bocskai ezt nem teszi. A töröktől felajánlott királyi méltóságot nem fogadja el. Világos politikai czélért küzd, nem pedig rangért és fényért. Ő is nagyravágyó, mint Martinuzzi, de az ő nagyravágyása üdvös és jogos. Sohasem tör át azokon a korlátokon, a melyeket a közérdek emel. Nem a harcz esélyeihez alkalmazza kitűzendő föltételeit, nem engedi magát az emberek és az események által tolatni, szerencséjével nem fokozódik becsvágya és követelése, hanem minden egyes lépését következetesen végső czéljaihoz alkalmazza. Nem a sors kínálta véletlent próbálja kihasználni, hanem a sorsot akarja öntudatos, jól megválasztott és elérhető czéljaihoz irányítani.

A koronának messze ragyogó fénye sem téríti el kitűzött útjától. Ha utána nyulna, állandóan a törökhöz kellene csatlakoznia. Ezt pedig károsnak tartja. A nemzet jövőjét a Nyugattal való szövetségben keresi, a melyet az adott körülmények között csak a Habsburg-dynastia biztosíthat.

De másrészt törhetetlenül ragaszkodik a magyar állam önállóságához és a közjoghoz, a mely azt biztosította. Nemcsak Rudolf túlkapásai ellen irányul támadása, hanem azon egész rendszer ellen, mely Magyarország különállását a mohácsi vész óta fenyegette. Rudolf hibái idézték elő Bocskai ellenszegülését, de czélja nemcsak a túlzások visszaszorítása, hanem azon egész kormányzat megbuktatása volt, a mely a Habsburgok uralkodása óta divatozott. Magáévá teszi az elmult háromnegyed század ellenzéki hagyományait. Szét akarja tépni a szálakat, a melyek országát a császári birodalomhoz kezdik fűzni.

Nem akarja a Habsburgokat a tróntól megfosztani. Olyan új politikára akarja őket kényszeríteni, a melylyel a magyar megbékülhet. A Habsburgok országainak segítségében részesülő, de különben tőlük minden szervében független magyar állam létrehozásán fáradozik.

Nincs önálló új közjogi terve abból a czélból, hogy a közös érdekeket, a melyek Magyarország és a Habsburgoknak nem magyar birodalma között keletkeztek, mindegyik fél megelégedésére megoldja. Teljesen a hagyományos magyar álláspontot foglalja el, mely a közös erőfeszítést magyar vezérlet alá akarja helyezni.

Másik nagy czélja a vallásszabadság kivívása.

Míg conservativ alapgondolat vezérelte politikáját és a régi magyar közjogért küzd, a vallás ügyében merész lépést tesz előre a jövő kor eszméi felé és eltér törvénykönyveink azon hagyományától, mely egy vallás uralmát követelte.

Örök érdeme, hogy nem a protestantismus supremátiáját kívánja megalapítani, hanem a türelem zászlaját lobogtatja. Ő maga buzgó kálvinista, a nemzet többsége protestáns, de azért győzelmei közepette sem üldözi a katholikusokat. A türelem nem üres jelszó nála, hanem valóság. Lehet, hogy azon kevesek közé tartozott, a kik már ebben a korszakban is belátták, hogy a lelkiismeret tévedései is tiszteletet érdemelnek, s hogy büntetésük kegyetlen jogtalanság. Éreznie kellett azt is, hogy a nemzet csak úgy állhat fönn, ha a különféle felekezetek egymással meg tudnak férni. Mint politikus látta, hogy a nemzeti szabadság minden polgár odaadó védelmére szorul.

A királypárti rendek azon panaszkodnak, hogy a lázadók katholikust és nem katholikust egyaránt magukhoz igyekeznek vonzani, senki vallása felől nem kérdezősködnek, senki ellen vallása miatt rendszabályokat nem állapítanak meg, sőt Bocskai még a katholikus papoknak is hitlevélbeli biztosítékot ad. Kívánhatni-e fényesebb bizonyítványt Bocskai mellett és a nemzet mellett, a mely zászlaját követte, mint e panaszt?

Mennyire más volt a protestantismus másik világhirű előharczosának, Orániai Vilmosnak a magatartása. Ő azért vesztette el a nyugati tartományok katholikus részeit és ezek azért fogadták vissza a spanyol uralmat, mert a hollandiak kizárólag protestáns államot akartak alapítani.

Mi nagyobb türelmességet tanusítottunk, mint a hollandiak, a kik pedig hiresek voltak fölvilágosodottságukról, s a kiknél eleinte szintén együtt küzdöttek a katholikusok és a protestánsok az idegen zsarnokság ellen.

Bocskai a nagy érdekeket, a melyekért kardot rántott, a törvény védelme alá akarta helyezni. Törvény tiltsa meg az elharapódzott idegen befolyást, törvény biztosítsa a val-

lás szabad gyakorlását, nem pedig csak igéretek. Békét csak ezen föltételek mellett volt hajlandó kötni. De a törvény egymaga nem óvhatta meg a nemzet nagy érdekeit.

A jog maga hatalom. Hatványozza annak az erőfeszítését, a ki mellett erkölcsi súlya szól. De azért a jog, magára hagyatva, anyagi eszközök nélkül, ritkán állhat ellent az anyagi hatalom támadásának.

Bocskainak is gondoskodnia kellett arról, hogy a törvény bástyáinak védelmére élő erőt állítson.

Ezt az erőt Bocskai a keleti Magyarország függetlenségében, Martinuzzi és Báthory István alkotásában kereste.

Bocskainak e tekintetben nem is volt szabad választása. Mihelyt a forradalom zászlaját kitűzte, programmja csak Erdély különállása lehetett. A történeti fejlődés megszabta az utat, a melyről senki sem térhetett el. Erdély különállását a Báthory Zsigmondtól megindított válságok egy időre megszüntették; de annak ujra föl kellett támadnia. Az egyesülésre következett sok kínszenvedés, mint Martinuzzi meggyilkolása után is történt, a keleti rész lakóiban Básta rémuralma alatt ismét megnövelte az elszakadás vágyát. A török keze ügyében fekvő keleti Magyarország a török szövetségnél fogva megszerezhető nyugodtabb és biztosabb életet nem akarta azzal fölcserélni, a melyet Rudolftól várt. Csak ha a török legyőzetnék és Buda visszavétetnék, volna ismét természetes az állami egység helyreállítása. De a hosszu háború végével már reményleni sem merik a keresztények győzelmét.

S a török támogatásának első föltétele is a Habsburgoktól különváló Erdély megalakulása volt. A magyar alkotmány a törökökre nézve közömbös volt; ők Magyarországnak lehetőleg nagy részét a Habsburgok iránti hű-

ségtől kívánták elvonni. Csak a reájuk támaszkodó souverain Erdély föntartásáért voltak hajlandók harczolni. Sőt meg sem engedték volna az ország egyesülését.

Bocskai a történeti fejlődés természetes következményét, Erdély önállóságát, a nemzeti politika nagy érdekeihez alkalmazta.

Básta koráig, úgy tetszik, Erdély különállásának nem volt barátja. Ő közvetítette a szerződést, a melyben Báthory Zsigmond Rudolf javára lemondott fejedelemségéről. A még szabad magyar nemzetet egy czél szolgálatában akarta egyesíteni.

S a nemzet együttes működését akkor is biztosítani akarta, a mikor a kényszerűség a kettéválás hivévé teszi.

Az együttes működésnek új czélt tűz ki. A török elleni küzdelem helyett első sorban az alkotmány védelmére akarja az összes magyar erőket fordítani. S ezen czélnak megfelelően az együttes működést nem a két országrész egyesülése utján, hanem a különvált és Felső-Magyarország által megerősített Erdély nemzeti politikája utján akarja elérni.

A török harczot sikeresebben lehetett volna folytatni, ha Erdély ugyanazon intentióknak engedelmeskedik, mint Magyarország többi része. A magyar alkotmányt azonban a külön élő és az egész magyar fajért munkálkodó Erdély fönmaradása mellett lehetett a leghatásosabban megvédeni. A legszabadabb és a legtöbb magyar erő úgy állhatott az önállóság rendelkezésére, ha a Kelet, magyar kormányzat mellett, az egész nemzet érdekei szerint jár el.

Ezt akarta Bocskai állandóan biztosítani. Úgy akarta Erdélyt lábra állítani, hogy egységes magyar nemzet érdekeihez képest rendezze be politikáját.

Ezt a gondolatot világosan kifejezi végrendelete. Azt mondja benne: «Míg hatalmas és idegen fejedelem ül a

magyar trónon, Erdélynek nemzeti fejedelem alatt kell állania, hogy Magyarországot és a vallásszabadságot megvédje. Maradjon az az állam kapcsolatban Szent István koronájának birodalmával, legyen ennek kiegészítő része, de birjon külön katonai és politikai hatalommal, hogy a magyarság érdekében latba vethesse kardját.»

Egy nagyuri család önzéséből, egy vidék particularistikus érdekéből megfogamzott államéletnek Bocskai nagy nemzeti hivatást juttat. Erdély új és dicső kor elé néz. Öntudatosan nemzeti nagy missio számára alakítja azt Bocskai újra meg. Azt kívánja, hogy Erdély ne önmagáért, hanem a nemzet többi részéért is éljen. A kerékkötőnek, az ellenőrzőnek szerepét vigye. Azért óvja meg az ország egy részének magyar kormányzatát, hogy segítségével fentartsa a másiknak is magyarságát. A bécsi befolyások ellensúlyának szánja Bocskai a keleti fejedelemséget.

Azt írja nagy bölcsességű végrendeletében, hogy «egymás nyavalyájában és minden alkalommal segítséggel legyenek egymáshoz (Erdély és Magyarország), mert tudott dolog az, hogy a visszavonással nagy birodalmak is elromlanak, viszont az egyességgel kicsinyek nagy növekednek».

Ezért ragaszkodik kezdettől fogva annyira Erdély fejedelmi székéhez és tekinti ezt a béke sine qua nonjának. A magyar fejedelemséget is elfogadja (1605.), de csak ideiglenesen, mint az új harcz eszközét. Kisérletet sem tesz arra, hogy megtartását a békébe belefoglalja.

Utódul az erdélyi fejedelemségre Homonnayt ajánlja, mert bizik benne, hogy magyarországi lévén Erdély és Magyarország együttes működését fönn fogja tartani. Ezen együttes működés biztosításáért akarja azt is, hogy Erdély Felső-Magyarország útján részt vegyen az anyaország életében.

A keleti részeknek így megerősített és szentesített különállása és Bocskainak egész politikája a magyar alkotmány fejlődésére elhatározó befolyással volt.

Munkám első kötetében kiemeltem, hogy a középkor végén fönnállott magyar alkotmány alkalmatos volt arra, hogy belőle Anglia annyira bámult kormányzati rendszerének a párja alakuljon. Közjogunk fejlődése már nem egyszer oly irányt vett, hogy kedvező körülmények között a felelős kormányzati rendszert szülhette volna meg.

Mohács után azonban, mint láttuk, a rendek elgyengülnek. Nem birják alkotmányos befolyásukat a kormányzat vitelére is kiterjeszteni. Elalszik az a törekvés is, mely az alkotmánynak további fejlődésére irányulhat. Most Bocskai újra harczba viszi a magyar társadalmat a királyság ellen. De a küzdelem módja olyan, hogy nem termékenyíti meg az alkotmányos életet. Eredménye nem a magyar alkotmány szerves továbbfejlődése. Czélja a nemzeti állam önállóságának megmentése, nem pedig új kormányzati rendszer megalapítása. Nem törekszik új alkotmány után; a régi közjog érvényesülését követeli. Ha a súlyos körülmények között az állam önállóságát biztosítania sikerül, többet ért el, mint reményleni mert. Élni akar a nemzet, nem pedig az állam tényezőinek egymáshoz való viszonyán változtatni. S Bocskai politikája óta a czél biztosítása sem követeli a parlament térhódítását. Erdélynek diplomatiai és katonai aktiója védi meg a hazát, nem pedig a tulajdonképpeni Magyarország rendeinek befolyása a kormányzatra. A parlament háttérbe szorul. A nagy küzdelem nem benne folyik le. A nemzeti ügy győzelme sem az ő befolyását növeli. Egészen másképpen alakult volna a helyzet, ha fönmarad a régi egységes állam. Ha Bocskai nem erdélyi fejedelem, hanem magyar főúr, és ha Erdély része a magyar államnak, harcza a parlamentet a királyság fölé emelte

volna. Győzelme gyümölcsét csak a parlament befolyásának fokozása útján biztosíthatta volna. Ha nem Erdély ereje védi meg a magyar jogot, a végrehajtó hatalmat kellett volna az országgyülés ellenőrzése alá helyezni.

Alkotmányunk fejlődését a középkorban a központosítás biztosította, mely a túlsulyban levő rendeket arra ösztönözte, hogy az országos alkotmánynak kiépítése útján érvényesüljenek. A régi királyságnak Mohácsra következett széthullása, Erdély különválása és a szabadság védelmének nemzetközi jelleme ellenben alábbszállítja az alkotmányos élet intensivitását és meggyengíti a központi gépezetre ható hajtóerőt. Az alkotmányos élet stagnálása áll be. A végrehajtó hatalomnak és a törvényhozásnak egymáshoz való viszonya a régi marad. A magyar politika közjogi tekintetben már nem éli azt az eleven, gazdag, érdekes életet, a mely előbb kitüntette. Az alkotást az önvédelem váltja föl. A reformoknak előbb pazarul bugyogó forrása bedugul, s a conserválásban merül ki a magyar nemzet erőfeszítése.

Bocskainak a törökkel szemben is föl kellett hagynia régi politikájával. Mihelyt Rudolf ellen kardot rántott, ugyanabba a kényszerhelyzetbe jutott, a melybe Szapolyai került, mikor Ferdinánd megtámadta. Ámbár a töröknek ellensége volt, hozzá kellett csatlakoznia. Bocskait azonban ezért nem érheti szemrehányás, mert az országnak félre nem érthető és valóban sürgető érdeke hajtotta a szultán védőszárnyai alá. S míg Szapolyai az országba hívja Szulejmant, hogy az ő előnyére indítsa meg Mohács után az első hadjáratot, s olyan czélokat tűz ki, a melyek őt állandóan a Kelet rendszeréhez kapcsolták, Bocskai múló episodnak tekinti a török szövetséget és úgy rendezi be politikáját, hogy mennél hamarább szabadulhasson tőle. Állásfoglalása nem is növeli a török veszélyt, mint Szapolyai tette, hanem ellenkezőleg apasztja azt.

A török ügyekben sem téveszti szem elől régi nagy czélját, az egész magyar faj érdekét. Változtat magatartásán, de nem czéljain. Erdélyi politikát követ a Portánál, de ezt az erdélyi politikát ott is egész faja szolgálatába állítja.

Mindenekelőtt azon van, hogy e szövetség kárát a nemzettől eltávolítsa. Kiköti, hogy a török csak a Habsburgoknak nem magyar tartományai ellen forduljon és magyar területet ne hódítson meg. Így békére szoríthatná Rudolfot a nélkül, hogy magyar területet és magyar vért veszélyeztessen.

De a török nem váltja be igéretét. A szultán folytatja a hadjáratot és hódításait Magyarországon. Bocskai kénytelen jó eredménynek tekinteni azon nyilatkozatát, hogy csak az osztrák tartományok mellett levő várakat és azokat a helyeket fogja birodalmához csatolni, a melyek már egyszer az övéi voltak. S ezeken kívül Bocskai kénytelen Jenőt és Lippát is a töröknek odaigérni.

A ki rászorult a török segítségére, annak a haza földjéből kellett érte fizetni. Ez volt eredendő hibája a török szövetség eszméjének. Bocskai sem kerülheti ki, hogy a pogánytól nyujtott védelemért a nemzet területéből áldozzon.

Már ezért is siet kiegyezni a királylyal és ez is egyik oka annak, hogy visszautasítja a koronát, a mely állandóan a török támaszára utalta volna.

Bocskai mindig a török ellensége volt. A míg lehetett, harczolt ellene. A mint ezt nem tehette, a béke híve lett, mert csak ez akadályozhatta meg, hogy belső válságunkat a török kiaknázza. Ha fegyverek segítségével nem sikerült az országot a török pusztításaitól állandóan megszabadítani, arra kellett törekedni, hogy ideiglenesen biztosíttassék a nyugalom. Bocskai kezében Erdély közvetít a szultán és a király között.

A szabadság biztosítása mellett az ország pacificálá-

sát is igyekszik elérni. Bizalmas viszonyát a törökkel jóhiszeműleg a béke érdekében aknázza ki.

Csupán arra ügyel, hogy e béke ne nélküle jöjjön létre. Rudolffal szemben első követelése, hogy csak az ő közbenjárásával alkudozzék a Portával. A töröknél meg kiviszi, hogy nélküle szóba se álljon a császár megbizottjaival. A török szablya engedékenységre szorítsa a prágai udvart, de helyeztessék vissza hüvelyébe, mihelyt e célját elérte. Bocskai Bécsben kettős súlylyal méregethet: az ő kielégítése nélkül a törökkel sem lehet békét kötni, ő ellenben a török beleavatkozása nélkül végezhet a királylyal.

Bocskai a törökön kívül nyugaton is keres szövetséget. Az alkotmányt nemzetközi biztosíték védelme alá is akarja helyezni.

Az önkény s főleg a katholikus reactio, mely Magyarországra sulyosodik, Rudolf többi országában is ellenszenvre talál. A magyar rendi érdek és a magyar protestantismus iránt a német birodalomnak és a Habsburgház örökös tartományainak vezető elemei rokonszenvet éreznek. Bocskai ennélfogva a kötendő békeszerződést az ő jótállásukkal kívánja megszilárdítani. Azt akarja, hogy a szabadságot a benne érdekelt erők szövetsége, a Habsburgház jogara alatt élő összes rendek közreműködése védje meg.

Nagy vonásokban ezek azon célok, a melyeket Bocskai kezdettől fogva maga elé tűzött.

Csodálkozhatni-e rajta, hogy ezen politika Bocskai táborába gyűjtötte a nemzetet? Egyesek kivételével mindenki vele tart. A nagy urak, a köznemesek, a városok hozzája csatlakoznak. A protestantismus az ő híve. A katholikusok egy része is vele érez, mert magyarsága erősebb vallási fanatismusánál, a melyet különben az is megnyugtatott, hogy Bocskai tiszteletben tartotta a lelkiismeret sza-

badságát. Az a pár főúr, a ki hű marad a királyhoz, annyira tudja, hogy a nemzet közhangulatával áll szemben, hogy védelmül idegen katonát kér.

Rudolf az osztrák és a cseh rendekre sem számíthat. Ők is szivesen látták a tőlük is gyűlölt rendszer bukását.

A spanyol erőt Németalföld és a francziák kötötték le. A német birodalomban a protestáns hatalmak ellensúlyozták a katholikusokat, úgy hogy tőlük Rudolf kiadó segítséget nem várhatott.

A török és Bocskai ellen így sikert nem lehetett aratnia.

S míg Rudolf tehetetlensége a rendelkezésére állott erőket is megbénította, Bocskai kitünően értett a szervezéshez. Elsőrangú államférfiui belátással új hatalmi forrást nyitott magának és ugyanakkor a belső zavaroknak egyik nagy okát szüntette meg.

A töröktől elűzött lakosokat, a kik rablásból éltek és a kiket eddig csak szigorral akartak megfékezni, tömegesen zászlaja alá fogadta, fegyelemhez szoktatta, s birtokot adományozván nekik, őket új és igaz érdekkel kapcsolta a hazához, a melytől már csaknem elszakadtak. Nemesítésükkel jogot adott nekik és az alkotmány bástyáinak őreivé avatta őket. Lakatlan vidéknek urat, bujdosó haramiának otthont szerzett, s a fennálló rend ellenségét e rend védőjévé változtatta át. Forradalom és harcz közben a kulturának új tanyákat volt képes alapítani.

Elméje felsőbbsége és a körülmények így könnyen győzelemhez segítették Bocskait.

Már első sikerei után megjelöli a béke alapjait.

A középúton haladt, azon az úton, a melyen forradalmak idejében sikert aratni mindig a legnehezebb. Neki sem volt könnyű rajta megmaradni. Két oldalról támadják meg érte saját hívei. Halállal kellett megbüntetnie vitéz

katonáinak egynehányát, hogy megvédje a békét azok ellen, a kik a harczból élnek. Illésházyt, kit a túlzók »német kutyának« neveznek, kit Kassa népe »árulása« miatt agyon akart verni, kit nyilvánosan megrágalmaznak, ki elveszti népszerüségét, mert nem hajol meg azok előtt, kik egyedül magukat tartják igaz magyaroknak és a megfontolást, a békeszeretetet hazafiatlanságnak minősítik, Bocskai bizalmával tünteti ki s az alkudozások megindításával bizza meg.

Akkor sem ejti el, midőn túlságosan engedékeny volt és el nem fogadható föltételek mellett foglalt állást, mert tudja, hogy derék munkát végzett, midőn Bécsben őszinte szókimondással és ügyességgel elérte az első engedményeket. A továbbiak kivívása végett megint az ő tapasztalataihoz, az ő összeköttetéseihez és az ő hazafiságához folyamodik.

De ezen hatalmas és bölcs párthivétől sem engedi magát vezettetni. A békekötésre vonatkozó első megállapodásait nyilvánosan elfogadhatatlanoknak mondja s a rendek által módosíttatja is.

Bocskai annyira szívén hordja a békét, hogy kevesebbel is megelégedett volna, mint a mennyit végül elért.

Ő is érzi azt a nagy igazságot, a melyet egyesek a korponai gyűlés idejében úgy fejeztek ki, hogy ha annyit küzdünk a szabadságért, «nem leszen ország hozzá». A hosszú harcz már egymaga is enyészettel fenyegette a nemzetet. S a török mennyit nyelhetne el abból a területből, a melyre az országnak szüksége van, hogy szabad legyen.

A nagy fejedelem ezért pártja többségénél is békülékenyebb, «németebb». A ki a siker kiméletlen kiaknázásától a legtöbbet nyerhetné, a győzelmek közepett a legmérsékeltebbek egyike. Csak azt követeli, a mit elkerülhetetlenül szükségesnek tart a nemzeti nagy érdekek megvédésére. S azért el is éri czélját.

A Habsburgok maguk belátják, hogy a tőle kikötött föltételek, hatalmuk nagy korlátozása daczára, rájuk nézve kevésbbé veszélyesek, mint a harcz folytatása. A család maga ösztönzi a fejedelmet az egyezkedésre. A bécsi és a zsitvatoroki béke (1606.) megszerzi a nemzetnek és Bocskainak, a miért küzdöttek.

Magyarország kormányzatának önállóságát, a vallásszabadságot, Bocskainak Erdélyre és Felső-Magyarországra kiterjedő uralmát e szerződés ünnepélyesen biztosítja. Végrehajtásáért az osztrák rendek kezeskednek. A törökkel létrejött béke a legkedvezőbb, a melyet királyaink Mohács után kötöttek. Megszünik az évi adó, a melyet fizettek; a szultán és a császár mint teljesen egyenrangú felek szerepelnek. Bocskai békéje is benne foglaltatik a törökkel kötött szerződésben, úgy hogy a szultán is biztosítja azt.

Bocskai nem élvezhette munkássága gyümölcseit. Alig hogy betetőzte a tőle emelt dicső épületet, meghalt.

S halála komoly próbára tette alkotását. A kiket ő legyőzött vagy féken tartott, föltámadtak az új rend ellen, a melynek legerősebb oszlopa megdőlt. Rudolfnak az a sors jutott, hogy megerősítse mindazt, a mit ki akart irtani. Hibái egyengették Bocskai útját, s most újabb hibái újabb sikerekhez segítették a rendeket. A magyar szabadságnak alig voltak nagyobb ellenségei, mint Rudolf és udvara, de alig tett valaha valaki nagyobb szolgálatot ügyünknek, mint ők.

Rudolf nem akarja végrehajtani a megkötött szerződést. A hajduk, Bocskai katonái, egyrészt a nemzeti nagy engedményeket féltik Rudolf rosszakaratától, másrészt saját állásukat a nemesi társadalom önzésétől, s visszatérnek a tulzó, az elszakadásra törekvő politikájukhoz, a melyet eddig is csak az elhunyt fejedelem vaskeze birt elfojtani. A török is fegyverkezik.

Rudolf őrülete újra lángba boríthatja az országot. Túlkapásai a magyar túlzók malmára hajthatják a vizet. Darabokra törhetik a Habsburgok birodalma. Ha a nemzetnek megint fegyverhez kell nyulnia, kétséges, nem vesz-e rajta végleg erőt az elszakadás vágya.

A forradalmi hangulatot legtöbbnyire a kormányok hibái okozzák. Most baklövéseik a bontás és rontás szellemét fejlesztik ki.

Rudolf ellentétbe jutott a Habsburg-dynastia létérdekeivel. Az ő rendszerének folytatása annak teljes letörése után, az erőviszonyok tekintetbevétele nélkül való dacz a dynastia bukását idézhették volna elő. A létföntartás hatalmas ösztöne, a melynek e dynastia csodálni való szivósságát köszöni, föllázadt ez ellen a lehetőség ellen, s lerontotta a subordinatiónak és a vér szavának gátjait. Már Bocskai idejében főherczegek közvetítésével jött létre a béke. Most védelmökre kelnek művüknek és a király testvére, Mátyás vezetése mellett szövetkeznek a magyar rendekkel. Az osztrák rendek már a multban is rokonérzést tanusítottak a magyar ügy iránt. Ugyanazok ellen a bajok ellen küzdött Bocskai, a melyek őket is bántották. Rudolf új aggressiója ezt az érdekközösséget még inkább kifejtette. Az annyira kivánatos béke megbomlik, ha Rudolf bosszúpolitikája érvényesül. A török had újra megindulna és halált mérne.

S a szövetség Mátyással és a magyar rendekkel csábító sikerek reményét is ébreszti szomszédainkban. Az osztrákok könnyen megszerezhetik maguknak, a mit ezelőtt a magyarok kivívtak.

Így létrejön Mátyás főherczegnek vezetése mellett az osztrák, morva és a magyar rendeknek szövetsége a bécsi és a zsitvatoroki béke védelmére. A szövetség Rudolf ellen irányul s könnyen győzedelmeskedik. Következménye, hogy

Rudolf lemond az ellenségeivé vált népek uralmáról, s hogy azok Mátyást választják meg.

Először a magyarok teszik ezt (1608). S ugyanakkor a bécsi béke vívmányait kibővítik. A mi engedményt Bocskai óvatossága tett, most azt is törlik. Mátyás nem bír ellentállani az áramlatnak, mely a trónra emelte. Kénytelen levonni helyzete következményeit. Az események a rendek és a protestáns érdekek előharczosává tették. Hite, szíve, kívánsága ellen cselekedett, de a dynastiát csak ezen az áron menthette meg. Személyes becsvágyát is csak ezen az úton elégíthette ki. Csak így foglalhatta el bátyja életében a trónt. Most fizetnie kellett az élvezett előnyökért. Olyan engedményekre kellett magát elszánnia, a melyek nemcsak Rudolf túlkapásait szüntették meg, hanem annak az egész politikának az eredményeit is, a melyet elődei követtek. Ha Rudolf őszintén megbékül azzal, a mi elkerülhetetlen volt, nem lett volna szükség még több engedményre. Ha idejében tudnak a körülményekkel megalkudni, kevesebb áldozattal állíthatták volna meg a mozgalmat, mint így.

Ekként a rendiség és a protestantismus teljesen győzedelmeskedtek a királyi absolutismuson és a katholicismuson.

S a mit a király megadott a magyaroknak, azt, ellenállása daczára, még pedig részben a magyarok közbenjárására, többi országának is meg kellett adnia.

Csupán Csehország maradt hü Rudolfhoz, de szintén csak nagy engedmények árán.

Rudolfnak rosszkor megindított, ügyetlenül vezetett, mértéket tartani nem tudó actiója az egész vonalon kudarczot vallott. Az ellenkezőjét érte el czéljának. A katholikus absolutismus helyett mindenütt a rendi érdek és a vallásszabadság diadalmaskodott.

A magyarok fölkelése az egész Habsburg-birodalom belső rendjének átalakulását vonta maga után. Mindenütt azok az erők kerekedtek fölül, a melyek a dynastia önálló politikai hatalmát korlátolták. Ha ez az állapot állandósúl. a dynastia elveszti actio-képességét a nemzetközi politika terén.

Magyarországon a küzdelem eredményét előbb a bécsi béke, majd Mátyás első országgyűlései szabják meg.

Nézzük a létrejött megállapodásokat. Háromnegyed század történetének zárókövét és az új korszak alapját alkották.

A pillanatnyi helyzetre nézve a legjelentősebb eredmény az, hogy Rudolf helyett Mátyás foglalja el a trónt, az ellenség helyett az, a ki előbb közvetítő, majd szövetséges volt. De közjogilag is nagyjelentőségű a választás ténye. A dynastia törekvésének és a lábra kapott szokásoknak ellenére föléled benne a rendi hatalom egyik fő biztosítéka, még pedig nemcsak Magyarországban, hanem Csehországban is. A dynastiától elért egyik eredmény romba dől. Szent István koronáját, a hatalom jelképét visszahozzák az országba.

A vallásszabadságot megszerzik az összes rendek részére. Kikötik, hogy a hivatalok vallásra való tekintet nélkül töltessenek be. A mi kétértelműség e részben a bécsi békébe becsuszott, azt is kiküszöbölik 1608-ban. Minden vallásfelekezet a maga elöljárója alatt álljon. A jobbágyoknak is megadják vallásuk gyakorlásának a jogát.

Az országos kormányzatot a katholikus főpapság túlságos befolyásától is meg akarják menteni. A nemzeti érdeknek megfelelt ez a kívánság is. A kisebbségben lévő felekezet túlnyomó befolyása a kormányzatra káros abnormitás volt. A közel multban a rendi szabadság ügyé-

ben sem igen lehetett bízni a főpapokban. Ezért zárják ki a királyi tanácsból azokat a püspököket, a kiknek székhelye nincs kerületükben, vagy a kiknek nincsenek püspöki birtokaik.

Ugyanezért mondják ki azt is, hogy a kincstartó mindig világi legyen.

A protestánsok túlzó elemei többet szerettek volna elérni. Apasztani kívánták a püspökök számát és őket minden hivatalból ki akarták zárni. De végül mindezen tervektől elállottak.

A jezsuitákkal szemben nagyobb sikert arat a rideg protestantismus. A rend elveszti azon jogot, hogy Magyarországban fekvőséggel birjon. A türelmetlenség érvényesül, de meg kell vallani, hogy czélszerűségi szempontok igazolták győzelmét. Szabad verseny mellett nehezen birtak a protestánsok a jezsuiták erejével mérkőzni. És a mi nemzeti szempontból is fontos, nem lehetett megakadályozni, hogy ezen nagy képzettségű, fáradhatatlan tevékenységű és eszközeikben nem válogatós harczosok a katholikus hívekben föl ne ébreszszék azt az aggressiv szellemet, a mely önmagukat hevítette, s a mely Magyarország lelki életének nyugalmát és magának az országnak egységét is veszélylyel fenyegette.

Nemcsak a protestantismusnak, hanem a vallásbékének is az érdeke igazolta tehát a türelem korlátozását. Hiában, a politikában a formai logika követelményeinek nem lehet mindig megfelelni. A türelem és a szabadság sokszor csak olyan eszközökkel védhető meg, a melyek a türelem és a szabadság szellemével ellenkeznek.

A mozgalom politikai főczéljának, a magyar állam függetlenségének biztosítására szolgált első sorban a régi magyar kormányzat teljes helyreállítása. Negyvenöt év óta nem volt az országnak nádora. A Habsburgok idejében csak

egyszer töltötték be ezt az állást. Ezért most nádort választanak. S magát a nádori választást is szabályozzák, még pedig a két vallás egyenjogúságának kidomborításával. A király jelöljön két-két urat a katholikusok és az új hitűek közül, s a rendek válaszszanak közülök nádort. A királynak így módjában van megakadályozni, hogy valamely nyilvánvaló ellensége a kormány élére kerüljön. A nádor azonban mégis a rendektől kapja hivatalát. S az állás állandó betöltéséről is rendelkeznek. Ha a megüresedéstől fogva egy év alatt a király nem gondoskodik a választásról, az országbirónak vagy a tárnokmesternek kötelességévé teszik e végből az országgyülést egybehívni. Kötelességük ez hivataluk és becsületük elvesztésének terhe mellett még a király akarata ellen is.

A nádor legyen, a mi volt: álljon az összes magyar kormányzat élén. Mellette a királyi tanács is éljen minden régi jogával.

A bánnak is meglegyen régi hatalma.

A pénzügyek élére a bureaukratikus kamara helyett kincstartó neveztessék ki.

Az állam függetlenségét továbbá biztosította, hogy az összes hivatalokat csak magyar honosoknak volt szabad adományozni.

Végül azt is kimondja a törvény, hogy az összes magyar ügyeket a magyar kormány útján kell elintézni, hogy bennök a király csak magyarok tanácsával éljen, s hogy magyar ügyekbe idegen soha be ne avatkozzék. Ezt az elvet részletesen is alkalmazzák az egyes ügyekre.

Csak a magyar kanczellária útján kiadott parancsok és adományok érvényesek.

A kincstartó teljesen független legyen az udvari és az osztrák kamarától. Az országnak semmiféle jövedelmeibe idegenek bele ne szóljanak.

Azt is elrendelik, hogy magyar tanácsából nevezze ki a király a kanczellárt és a kincstartót, a kormány vezető tagjait.

A magyar tanácsnak ezen hatásköre positiv módon biztosítja a magyar rendek befolyását, melyet az idegen tanács kizárása csak negativ módon védhetett meg. A tanáccsal együtt eljáró király nagyobb biztosíték arra nézve, hogy magyar szellemű lesz a kormányzás, mint ha a király a tanács nélkül intézkedhetnék.

A nemzet alkotmányos önállóságán, mióta állandóan idegen fejedelem ült a trónon, sok csorba esett. Most ezeket egyenkint kiköszörülik és betömik a lyukakat, a melyeken át az idegen hatalom betolakodott. Sok baj származott abból, hogy a magyar közjogban gyökerezett kormányzó állásokat üresen hagyták. Most ezt megtiltja a törvény. Idegenekre is ruháztatott az állam hatalmának egy-egy része, s idegenek tanácsa szerint intézkedett a király magyar ügyekben. Most ennek mind elejét veszik. Kizárólag csak a teljesen kiépített és valóban magyar kormányzat vezesse a magyar ügyeket.

Ezen törvények minden egyes tétele sok keserű emlék és tapasztalás szüleménye. A mult fájdalmai érlelték meg őket. Föladatuk: a jövőt a mult keserveitől megóvni.

Láttuk, hogy önállóságunk legnehezebb problemája a hadügygyel kapcsolatos kérdések rendezése volt. E részben megkönnyiti a rendek munkáját, hogy komoly béke jött létre a portával.

Az idegen mezei hadak, a melyekre a háború közben a nemzet rászorult, most fölöslegesek és kiparancsoltatnak, úgy hogy nem kell helyzetüket a magyar közjoggal és a magyar érdekekkel összeegyeztetni. Az a problema, a melyet eddig megoldani nem tudtak, nem követel rögtöni megfejtést. Azt az ellentétet sem kell elenyésztetni, a mely a magyar

állam önállósága és az idegen seregekkel együtt viselt háború egyöntetű vezetésének szüksége között fönnállott. A gyakorlati politika egyelőre kitérhet ezen nehézség elől.

A törvény különben is kimondja, hogy háborút az országban a rendek megegyezése nélkül a király ne kezdhessen és idegen katonákat ne hozhasson be, úgy hogy befolyást biztosít magának a nemzet a külügyekre, s lehetővé válik, hogy az idegen katonák közjogi helyzetét majd akkor tisztázza, a mikor újra behozzák őket. A jövő gondja legyen azon föltételek megállapítása, a melyek mellett az idegenek a harczban részt vesznek. Egyelőre elégséges volt, hogy a nemzet módot biztosított magának a föltételeknek idejekorán való megállapítására.

Nehezebb volt a végvárak kérdésével boldogulni.

A pénzbeli segítségre rászorultak a rendek, az idegen őrségektől azonban féltek, mert ezek a külső ellenséggel szemben nem voltak olyan megbízhatók, mint a magyarok, a kiket a vidék sorsa jobban érdekelt, az esetleges belső ellenségnek pedig éppen az idegen katona volt a legerősebb támasza.

A rendek ezért a külföldi pénzt magyar haderő tartására szerették volna fordítani. A pillanatnyi helyzetnek tulajdonítandó nagy hatalmuk bizonysága, hogy ezt, a papiron legalább, el is érték. Kimondják, hogy a várak kapitányai magyarok legyenek, a győrinek a kivételével, a ki mellett azonban magyar alkapitány legyen. Az őrség is magyar legyen. E mellett azonban a rendek a várak karban tartására és a zsold fizetésére továbbra is kérik a pénzbeli segítséget. S hogy a magyar befolyás kizárólagosságát a katonai hivatalok betöltésénél is biztosítsák, törvénybe iktatják azt is, hogy a kapitányok kinevezését a király a magyar tanácsban foganatosítsa. A győri idegen parancsnokot pedig külön a nádor fennhatósága alá állítják.

A kapcsolt részekre nézve, a hol eddig a grázi főherczeg és tartományai tartották megszállva a véghelyeket, törvényben mondják ki a rendek, hogy onnan menjenek ki a főherczeg katonái, s a főherczeg a bán ajánlatára magyar kapitányokat tartozik kinevezni, de másrészt azt is, hogy a király hasson a főherczegre, hogy ezentúl is az ő költségén tartassanak fönn a várak és fizettessék a zsold.

A nádornak és a magyar tanácsnak régi teljes hatásköre a katonai és a polgári kormányzat önállóságának a végső záróköve.

Ez kidomborodik a törvény azon intézkedésében is, hogy a király az országban tartózkodjék, ha pedig el kellene távoznia, helyette a nádor és a tanács teljes hatalommal kormányozzanak. Rudolf évek hosszú során át nem volt Magyarországon, Ferdinánd és Miksa több időt töltöttek az ország határain kívül, mint azokon belül, úgy hogy a törvény ezen intézkedése Magyarországnak teljesen elkülönzött kormányzatát vonhatta volna maga után, és magának a királynak befolyását is csaknem egészen kiküszöbölte volna.

A tanács szervezete a régi marad és semmiféle kisérletet sem tesznek arra, hogy a végrehajtó hatalom mikénti gyakorlását a rendek gyülésétől tegyék függővé. E részben nincs új gondolata a kornak.

Inkább csak az az intentio jut kifejezésre, hogy a rendi szervezeteket a királytól önállóvá tegyék. Ezt láttuk a nádor választásának módjánál. S ezt bizonyítja a karokról és rendekről szóló czikk is. Miként láttuk, eddig törvény nem szabályozta, hogy kiknek van joguk résztvenni a rendek gyülésében. Most ezt a hiányt pótolják és ezzel erősebben megkötik a király kezét, mint a hogyan a szokásjog tehette. Nem alkotnak újat, de a történeti fejlődést szentesítik és megszilárdítják. Megmondják, hogy az ország-

nak négy rendje van: a főpapoké, a báróké, a nemeseké és a szabad városoké. Ezeket tartozik a király meghívni. Másokat nem szabad meghívnia. Megszabják, hogy kik értendők főpapok alatt. A szabad városok számának szaporítását a törvényben későbbre tartják fönn maguknak. És addig csak azoknak jogát ismerik el, kiket már II. Ulászló idejében meghívtak. A Rudolftól önkényüleg meghívott Modor, Bazin és Szent György ügyének meghatározását későbbre halasztják. Ezzel világosan kifejezésre jut, hogy a törvényhozás összealkotása nem a király privilegiuma, hanem csak törvény útján szabályozható. A kéttábla rendszert elfogadják.

Az egyéni szabadság védelméről sem feledkeznek meg a rendek. Újra kimondják, hogy rendes birói eljárás nélkül elitélni senkit sem szabad, s hogy a törvényellenes parancsoknak engedelmeskedni nem kell. A régi magyar közjognak érvényben levő, de legutóbb gyakran megsértett tételeit elevenítik fel.

Az új törvényeknek még csak egy határozatát kell kiemelnem, a mely hivatva volt az eddigi állapotok egyik igen nagy fogyatkozását a magyar faj és a magyar nemzeti ügy érdekében megszüntetni. Értem azt a megállapodást, a mely a szab. kir. városokat megnyitja a magyaroknak és megengedi, hogy ott házzal bírjanak s az előljáróság tagjai legyenek. Az uralkodó nemzet saját hazájában az egyenlőséget az idegen ajkú polgárokkal szemben csak most éri el.

A Habsburgok uralma óta támadt valamennyi vitás kérdést így a nemzet felfogásának megfelelőleg döntötték el. A háromnegyed század kínos vajudásai után kitört nagy válság a nemzet diadalával végződik.

Azt a szomorú hanyatlást, a mely a nagy Mátyás halálával indult meg, területi épségével és egységével fizette

meg a nemzet. Három részre szakadt a hajdan egységes erős királyság. Rabúl esett az ország szíve. Alkotmányos szabadságunkon, régi rendi önkormányzatunkon is sok csorba esett. A nemzet azonban szívósan ragaszkodik e kincséhez és nem adja föl hozzá való jogát. Az a vékony földterület, mely a Habsburgokat uralja, a törvény szerint souverain állam maradt. Belső életének szabadságát tényleg megóvta. Vallási tekintetben is független életet él. A kor végén pedig fegyverrel a kezében ujra helyreállítja önállóságának minden régi bástyáját. A törvény szerint megint olyan önálló állam, mely minden vonatkozásában, függetlenül idegen befolyástól, önmagát kormányozza.

Mielőtt tovább mennék, hadd foglaljam össze a szerencsés eredmény főbb okait. Munkám czélja úgyis szabadságunk okainak kutatása.

Az országok sorsára döntő befolyással szokott lenni a környezetükben, a szomszédságukban létező hatalmi helyzet. A belső és külső politika szálainak kölcsönös egymásra hatása határozza meg a fejlődés útját. Néha a külső események tódulnak az előtérbe és szabnak irányt a belső eseményeknek.

Így volt a XVI. században nálunk. Uralkodóink nemzetközi hatalmat képviselnek, létük gyökerei szétágazódnak a világ legkülönbözőbb vidékeire. Európának legkülönbözőbb politikai válságai érintik őket és általuk minket. Belpolitikájukban visszatükröződik sorsuk változása.

Döntő hatással volt minden eljárásukra a nemzetközi politikának az a nevezetes ténye, hogy a Habsburg-dynastia a XVI. század folyamán fokozatosan növekedő nehézségekkel kénytelen megküzdeni.

Hatalma, mely V. Károly idejében óriási méreteket látszott ölteni, már az ő életében megapad s azóta nincs többé arányban világraszóló becsvágyával és súlyos felada-

taival. A század elején európai hegemoniájáért küzd; a század végén végső megsemmisülését reménylik ellenségei elérni. V. Károly Párizs falai alatt törvényt szab Ferencz királynak, s ennek utódja, IV. Henrik már a Habsburgok birodalmának megosztását veheti tervbe. A Habsburgoktól féltették Európa hatalmi egyensúlyát, s ezért a dynastiának mindenfelől ellenségei támadnak, a kik visszaszorítják.

A világhelyzet ezen átalakulása volt szabadságunk fönmaradásának legfőbb oka. A dynastia szorult helyzetében sok sérelmet eltűrni, sok tervéről lemondani kénytelen.

A hatalmi viszonyok megkövetelik, hogy csak annak a védelmére szorítkozzék, a mi jövendő boldogulásának nélkülözhetetlen feltétele.

S legkönnyebben Magyarországon mérsékelheti magát, mint a mely új birodalmának aránylag csekély részét képviseli. Európai állását alig érinti, hogy nálunk mi történik. Létérdeke csak azt követeli, hogy Szent István koronája az övé maradjon és vele annyi terület, mely a török rohamot felfogja. Magyarországra egyelőre csak azért van szüksége a királyi háznak, mert Németországot és a Nyugatot benne védheti meg.

Magyarországgal szemben követendő politikájának ehhez a főczélhoz kell alkalmazkodnia. Ezért a czélért hajlandó minden áldozatra. De csupán ezért.

Királyaink más vágyaik és eszméik miatt komoly veszélylyel járható actióra nem szánják el magukat.

Érdekük és kötelességük is azt kívánja, hogy a törököt kiverjék az országból. De nem mernek e vállalatba azzal az erélylyel belefogni, mely sikert igérhetne.

A protestantismus legyőzése is szivükön fekszik, sőt nagy politikai érdekükben is van, mert a protestánsok állandó ellenségeik. De velök szemben sem nyulhatnak azon eszközökhöz, melyektől eredményt remélhetnének.

Jól felfogott érdekük azt is megtiltja a királyoknak, hogy az alkotmány megbuktatására feszítsék meg erejüket.

Szálka a szemökben az a sok rendi jog, a mely őket szabad mozgásukban akadályozza. Nagy érdekük Magyarországnak, úgy mint többi országaiknak pénzét és katonáit eredetükre való tekintet nélkül ott és úgy használni, a hol és a hogyan saját czéljaik megkívánják. De nagy politikai hibát követnének el, ha ezen czél elérése végett nyilt küzdelmet koczkáztatnának meg.

A magyar nemzet meggyöngült. De azért régi szabadságszeretetét megőrizte, sőt azt a körülmények még fokozták. Belső életét a király nem birja érinteni és átidomítani. A közállapotok még inkább kifejlesztették az úgy is nagy decentralisatiót. Mivel a rendi jogok a nemzet létét és a többség vallását biztosítják, nyilt aggressio elszánt ellenállást idézne elő.

Mivel a királyság nem birja a nemzet szívét megnyerni, hatalmának bizonyos határon túl való kifejlesztése nem természetes gyümölcse a belső fejlődésnek és nem történhetnék meg a nemzet akaratával és támogatásával. Azt a nemzet ellen kellene kivívni. Az idegen erők felsőbbsége a magyar erők fölött, az idegen győzelme a magyar fölött volna előföltétele a királyi absolutismusnak. De komoly küzdelem nélkül ilyen eredményt nem lehetett elérni. Olyan küzdelmet követel ez meg, a mely jóval többet koczkáztat, mint a menynyit vele nyerni lehetne. Ha a nemzet egész erejével a dynastia ellen fordulna, könnyen ennek hátrányára zavarhatná meg a labilis hatalmi egyensúlyt. A szultánnak és a védelme alatt álló Erdélynek malmára hajtaná ez a harcz a vizet.

A szultán, a világ legnagyobb zsarnoka, így akaratlanul Magyarország alkotmányának őre. A Habsburgokat az az aggodalom mérsékli, hogy erőszakos kormányzatuk Magyarország urává tenné a félholdat. Ha a Habsburgok

meg akarnák semmisíteni a magyar alkotmányt, másodrangú fontosságú érdekért egész Magyarországot veszíthetnék el és erejük olyan megfeszítésére szoríttatnának, melyet nyugati politikájuk sínylene meg.

A török ellen, a protestánsok ellen számíthatnak idegen segítségre is. De a rendi jogok ellen folytatott küzdelemben ki támogatná őket? Belső erejük fokozásáért külső szövetségeseiknek sincsen kedvük áldozatot hozni. Az osztrák rendek a magyarok álláspontján vannak. A század vége felé a protestantismus még erősebben fűzi hozzánk az osztrákokat. Rendi és vallási érdekek könnyen rábirhatják a szomszédos országokat a közös fejedelem ellen irányuló szövetségre.

Ilyen körülmények között a Habsburgok érdeke tiltja, hogy a magyar alkotmánynak reájuk nézve hátrányos korlátait erőszakkal próbálják széttörni. A királyok ezt megértik és Rudolfig nem feszítik túl a húrt.

A szabadság fenmaradása e korban annak köszönhető, hogy mivel megvédése nagyobb értékű a nemzet szemében, mint megdöntése a dynastiáéban, az utóbbi nem mer ellene nyilt támadást intézni. A nemzet nagyobb elszántsággal küzdene érte, mint ellene a király.

Nagy ereje az alkotmányosságnak, hogy okos fejedelem nyiltan és erőszakkal nem támadja meg. Csak a gyöngeelméjű lesz elismerten ellenségévé. Az ilyen pedig kevésbbé veszedelmes. Rudolf az egyetlen, a ki teljesen meg akarja törni a régi magyar alkotmányt, mert vak saját érdeke iránt. De ez a vaksága lesz a leghatalmasabb szövetségese a magyar ügynek.

S a legerősebb fegyvert Bocskaiéknak az adta a kezükbe, végleges győzelmüket bizonyossá az tette, hogy a harcz perczeiben is igaznak bizonyult, a mi a támadás bekövetkezését elnapolta.

A magyar nemzet érzi, hogy mindenét elveszti, ha tágít. A dynastia pedig belátja, hogy sokkal többet veszélyeztet, ha nem enged, mint a mennyit a legjobb esetben is nyerhet. Ezért vált aránylag könnyűvé a magyar ügy győzelme. Ezért sikerülhetett a dynastiát megosztani s a gyöngeelméjű Rudolfot izolálni. Főleg annál fogva, mert a nemzet nem akar elszakadni és győzelmei közepette is mérsékelt. A magyar nemzet józansága érvényesülni segíti a dynastia józanságát, s a magyar alkotmányt meg lehet védeni a nélkül, hogy a Habsburg-ház erejét meg kellene törni. Czélt lehet érni a nélkül, hogy a dynastia végső ellenállását provocálnák. Nem kell a nemzetnek olyan kétségbeejtő küzdelembe kezdenie, mint kellene akkor, ha a dynastia létét fenyegetné.

A Rudolf-féle nyilt erőszaknál veszélyesebb volt az első Habsburgok politikája. Törvényeinknek sok lényeges határozmányait mellőzték. A hadügy, a külügy és a pénzügy intézését nagyrészt idegenekre bizták. De egyébként jóakaratot tanusítottak a nemzet iránt, erőszakos tettektől visszariadtak, a közjog formáihoz igyekeztek ragaszkodni és azon voltak, hogy rendszerüket törvénynyel szentesíttessék. Ha valamivel ügyesebbek a magyarok kezelésében, ha több időt töltenek az országban, ha a magyar elemet jobban tudják felhasználni és európai szintéren alkalmazni, s ha az egységes vezetés előnyeit a magyar közjoggal össze tudják egyeztetni, talán fokról-fokra átalakíthatták volna az ország szellemét, s új rendszerüket talán el is fogadtathatták volna a rendekkel.

S minden mulasztásuk és fogyatkozásuk mellett is kétséges volt, hogy idők jártával nem sikerül-e a nemzetet az új rendszerhez hozzászoktatniok.

A török rém uralkodott az emberek képzeletén. A míg az állapotok csak valamennyire is elviselhetők vol-

tak, ki mert volna fegyveres ellenálláshoz fogni és a régi törvények végrehajtásáért azt a keveset is földúlni, a mit még megkimélt a pogánynyal vívott harcznak öldöklő tüze? S ha hosszú időn át a török elleni küzdelem maradt volna az egyetlen nemzeti nagy vállalkozás, a mely hősöket termel és a hazafiságot és az idealismust megmozgatja; ha az ország kikezdett alkotmánynyal, aláásott és régtül fogva nem alkalmazott törvényekkel éri meg felszabadulását, az emberek talán bele is törődtek volna az új állapotba. Ettől a veszélytől mentett meg bennünket Rudolf. Az absolutismust a lehető legrosszabb formájában léptette a nemzet szeme elé.

A tehetetlenség és a fanatismus az absolutismusnak elijesztő példáját teremtette. Világot vetettek a lejtőre, a melyre az engedmények vezetnének. A nemzetet fölrázzák apathiájából. Akarata ellenére kardot nyomnak a kezébe. Harczra kényszerítik, a mikor ezt megállani nincs erejük. A kormányzati legteljesebb desorganisatio perczében a legképtelenebb emberek teszik a kést a nemzet torkára. Nekünk pedig kitünő államférfiaink vannak. Helyesebb politika, ügyesebb vezetés a mérleget a mi javunkra befolyásolják.

A XVI. században a nemzet élete nem forog végső közvetlen veszélyben, mert nincs ellenséges szándékú nyilt támadásnak kitéve. Ellentálló ereje azonban egyre fogy. Beolvasztása nem történik meg, de előkészül. A mostoha idők hatása alatt eltűrjük védő bástyáink meggyengítését. Az idegentől való függés egy-egy következménye már törvénykönyvünkben is kifejezésre jut. A XVII. század első évtizedében az menti meg hanyatló szabadságunkat, hogy avatatlan kézzel nyiltan megtámadják. Okos védekezési módunkkal mindenütt segitségre találunk. A jogos védelem határait nem lépjük át. A dynastia érdeke is mel-

lettük szólal meg. Győztünk, mert nem akartuk megtörni azt az erőt, a melyre szükségünk van, s a melynek élethalál tusája minket is veszélybe sodorhatna.

S a beállott nagy válság a jövőre is kihat. Ujra világos kifejezésre talál jogunk. Ujra meggátoljuk az idegen befolyást. S a visszavert támadás a lelkeken mély nyomokat hagy.

Básta neve a gyűlölet örök forrása maradt. A népnek legalsóbb rétegéig és még a gyermekeknek is szívükig jutott el rémes híre, s állandóan megnehezítette azoknak a helyzetét, a kik később, más meggyőződésük és más intentiojuknál fogva ugyan, de ugyanazt az ügyet szolgálták, a melyet a zord katona annyira népszerűtlenné tett.

S hogy a hatás még erősebb legyen, a sors Básta mellé odaállította Bocskai fényes alakját, a nemzeti hős új typusát. A törökverő Zrínyiek és Dobók mellé, sőt helyükbe a szabadságért küzdő harczosok lépnek. A nemzet képzeletét ők kezdik lefoglalni, hogy az majdan egyedül az övék legyen a maga nagy hatalmával és politikai befolyásával. A nemzeti idealismus a török elleni küzdelem helyett a szabadságért vívott harczban talál táplálékot, a hazafiság és az ellenzékiség a nemzet szemében mindinkább egy fogalommá kezd válni. A dynastiának minden nem tetsző cselekedetében, minden ballépésében II. Rudolf és Básta rendszerére vélnek az emberek ráismerni. A bizalom a korona viselője iránt megfogy. Nehéz lesz a király és a nemzet között a harmoniát föntartani, könnyű azt megbontani. Ha a kuruczoknak nincs is igazuk, s még akkor is, a mikor cselekedeteiknek önzés a rugója, érettük dobog a nemzet szíve.

A dynastiának idegen volta és magatartása, s másrészt a nemzetnek változékony politikája kezdettől fogva nehézzé tették azon együttes működésnek, azon valódi

belső egységnek létrejöttét, melyre mind a két tényezőnek annyira szüksége volt és mely ezen akadályok nélkül létre is jött volna. Rudolf katholikus és absolutistikus merényletei pedig ezen erők között végzetes összeütközést idéztek elő, a melynek pusztító hatását alig lehet jóvá tenni, mert megmérgezte a lelkeket. Olyan bűn követtetett el, a mely századokra megnehezítette a királynak és a nemzetnek úgyis annyi bajjal járó együttes életét. A dynastiának Básta és később Karaffa. Haynau többet ártottak, mint Bocskai, Rákóczi, vagy Kossuth.

A XVII. század elején tehát a nemzet súlyos jövő elé néz. A haladás útja csak akkor nyílnék meg előtte, ha egygyé bírna lenni királyával, ha vállvetett munkával az elvesztett terület visszahódításához foghatna s utána újra belső életét gondozhatná.

De van-e remény ilyen fejlődéshez? A Bocskai korában létrejött béke valódi belső béke-e, olyan, a mely közös politikai alapot szerzett a nemzetnek és a királynak s új irányt szabhat sorsunknak? Ennek a kérdésnek a megfejtésétől függött jövendőnk.

XI. FEJEZET.

POLITIKAI ÉS VALLÁSBELI ELLENTÉTEK II. MÁTYÁS IDEJÉBEN.

A bécsi béke és a törvények, a melyek sarkalatos tételeit részletezték, az 1867-diki kiegyezésre emlékeztetnek.

Ugyanannak a hivatásnak kellett megfelelniök, a melynek korunk ezen alkotása szolgált.

Mind a két esetben a nemzetet királyával ki kellett békíteni. Véget kellett vetni azon állapotnak, a mely a nemzet és fejedelme csontvelejét már sorvasztotta. Illésházy és Thurzó ugyanarra a szerepre vállalkoztak, a melyet Deák és Andrássy betöltöttek. Az új rendet, a béke jelében, a két félnek egyenlően javára, valódi tartalommal kellett megtölteniök.

Az eredmény azonban kedvezőtlenebb volt a XVII. században, mint a mi időnkben.

Mi egy nemzedék óta békében élünk. A történelmi küzdelem király és nemzet között, s ezt a pesszimisták sem tagadhatják, nyugvó ponthoz jutott. Az optimisták teljes megszünését reménylik. Kinek lesz igaza? Ez a kérdés egész valónkat érdekli; de feszegetése nem történeti mű keretébe való. A nemzettől és uralkodóitól függ, hogy állandó lesz-e az 1867-diki kiegyezés nyomán fakadó áldás, vagy nem. Kétségbevonhatatlan tény azonban, hogy a háromszáz éves küzdelem egy emberöltőn át megszünt figyelmünket lekötni és erönket fogyasztani.

Bocskai kora nem ér el ennyit. Nincs béke, nincs fegyverszünet sem. A küzdelem tovább folyik. Csak az eszközökben van különbség. Azok enyhébbek, mint voltak a közvetlenül megelőzött korban. Az ellentétek kisebbek, mint a milyenek Rudolf idejében voltak; de nem kisebbek, mint Ferdinánd vagy Miksa alatt. Fordulat állott be a közelmulthoz, de nem a hagyományossá vált irányzathoz képest.

Mátyás kora ugyanazon csillagzat alatt áll, mint a Mohácsra következett háromnegyed századé. Nem forduló pont történetünkben, hanem a régi állapot folytatása. Pedig egy nyomatékos oknál fogva úgy tetszik, hogy könnyebben lehetett volna ama viharok után, a melyek Rudolfot megtörték, újat építeni, mint lehetett napjainkban. Az új rendszer előharczosa lett ugyanis királylyá.

Nemcsak a tanácsadók újak, hanem a parancsoló, a döntő tényező, a király is az.

Az új rendszer emberei foglalják el az egész kormányt ennek legfelsőbb csucsáig. És még sem érnek el állandó sikert.

A mi napjainkban az uralkodónak ellentétbe kellett jutnia multjával, hogy megtartsa esküjét. Mátyásnak ellentétbe kellett jutnia önmagával és multjával, hogy meg ne tartsa fogadalmát. Ferencz Józsefnek ahhoz kellett bizalommal fordulnia, a ki ellene harczolt és kit halálra itélt; el kellett válnia azoktól, a kik őt, kevés belátással és szerencsével, de híven szolgálták. Mátyást előbbeni szövetségesei környezik, azok, a kik trónra emelték.

Az egyiknek teljesen meg kell változnia; politikailag új életet kell kezdenie; a másiknak csak folytatni kell, amit megkezdett és a mi hatalomhoz és dicsőséghez juttatta.

S az egyik megteszi, a mire kevés ember képes, szakít önmagával, s példaszerű lelkiismeretességgel ragaszkodik

új irányelveihez. A másik hátat mutat azoknak, a kiktől a koronát kapta.

Mi lehet ezen különbség oka?

A nemzet vezérei Bocskai elhunyta után, Illésházy és Thurzó, a két egymásra következett nádor, okos, körültekintő, méltányos férfiak voltak. Nem az ő hibájuk, ha kudarczot vallanak.

Mátyásnak mindjárt uralkodása kezdetén meggyűlik a baja az osztrák protestáns rendekkel, kik hozzánk folyamodnak segítségért. Szerződéses jogra hivatkoznak. Érdekük közös a mienkkel. De a magyar államférfiak csak közvetítenek érettük, csak szólanak mellettük, de nem tesznek semmit. Pedig tettet várnak tőlük és nem szép szót. Sem Illésházy, sem Thurzó nem akar idegen kedvéért királya ellen fordulni. Egyébként is a középút emberei, mértéket tartók. Mind a kettő igaz államférfiú. Mind a kettő, hogy úgy fejezzem ki magamat, a labanczok javából való. A királylyal való egyetértésben látja mind a kettő a nemzet nagy érdekét. Ezért népszerűségüket készek koczkára tenni. Láttuk, hogy Illésházyt Bocskai hívei engedékenysége miatt meggyűlölték. Élete is veszélyben forgott. Később is helyt áll Mátyásért, midőn a közhangulattal szembeszállva, gyors megkoronázását sürgeti. De nem szolga. Labancz, de fegyvert fog királya ellen is, a mikor ez törvényes kötelezettségei alól föloldottnak hiszi magát. Mint a király tanácsosa a fejedelem érdekét szolgálja és nem annak egyéni nézeteit. A kinek bátorsága van lefelé megmondani az igazat, gyakran fölfelé is őszinte mer lenni. Illésházy minden esetben ilyen volt. Mátyásnak szemébe mondja: ügyeljen népei ragaszkodására, mert ők, ha elszakadnak tőle, más királyt kapnak, ő ellenben nem szerezhet magának más országot, ha koronáját elveszti. Keményen fölszólal Mátyás törvénytelen tettei ellen. A királyt megvédi a nemzet előtt, de a

nemzetet is megvédi a király előtt. Thurzó is ilyen. Ő is becsülettel végigjárja a közvetítés rögös útját. Kiinduló pontja más, mint Illésházyé. Nem tart Bocskaival. Birtokai az osztrák határon vannak, s ő, hasonlóan Illésházyhoz, a maga érdekével is gondol. De azért a császár táborában is csak az egyesség politikáját szolgálja. Ott is csak azt a czélt követi, a melyet Illésházy az ellenfélnél mozdít elő. Mátyás idejében már külsőleg is egy párton van e két kiváló ember. Mint Illésházy utódja Thurzó mindenben az ő nyomdokain halad. Mint elődje, ő is őrt áll fölfelé és lefelé. Ezért néha mindenünnen ellene fordulnak. Khlesl írja róla, hogy «inkább lesz katholikus, mint a mi igaz hivünk». A rendek pedig szidják és «kemény és fogas igékkel» írnak neki, miként maga panaszolja, mert gátolja fegyverkezésüket és türelemre inti őket. De azért fönt is, lent is reá szorulnak, s hasznát látják, ha hallgatnak reá. Illésházy és Thurzó példaképei a magyar kormányférfiaknak azokban a szomorú időkben, midőn a nemzet és a király nem voltak egyek, holott érdekük azt követelte, hogy egygyé legyenek.

De még sem érhetnek czélt. Föladatuk megoldatlan. Az idegen befolyás kizárásával a királylyal együtt nekik kellene Magyarországot kormányozni. Törvényes kötelességük, szívük vágya, politikai életük legfőbb czélja: a független magyar kormányzat helyreállítása.

Ez a törekvésük azonban beleütközik a királynak intentióiba. Mellettük, azaz tényleg fölöttük állanak azok az intézmények, melyek a császári ház összes hatalmának letéteményesei és a vezetést már régóta Magyarországon is magukhoz ragadták.

Illésházy volt az első, a ki Mátyás trónra emelésére gondolt. Legtöbbet neki köszönhetett Mátyás. De azért iránta sem érez igaz bizodalmat. A vallás is választó vonal

a király és nádorai között. Khlesl a király igazi minisztere, gondolatai ismerője, cselekedetei tanácsadója. Khlesl véleménye szerint jár el magyar ügyekben is, noha e főpapot hozzánk sem hivatalának közjogi jellege, sem vére, sem érzelmei nem fűzik. A királyi hatalmat nem a nádor képviseli, a ki csak saját hatalmát gyakorolja, hanem az idegen bécsi miniszter. Az idegen udvari hatóságot tekinti Mátyás is, úgy mint elődje, tulajdonképpeni kormányának.

Így érthető, hogy politikája sem áll nemzeti alapon. A forrás vizén meglátszik a talaj, a melyből fakadt.

Nem a magyarok kielégítésében, hanem a magyar földön élő idegenek szaporításában keresi háza biztositékát. A magyarok szerezték meg neki hatalmát, de nem általuk akarja azt megörökíttetni. Nem bizik bennök.

Alapgondolata kifejezésre jut cselekedeteiben is, leveleiben is. Mikor 1614-ben a török ellen háborut akarna indítani, maga írja Albrecht főherczegnek, hogy a török háború csak ürügy, ellenben «istentisztelet és házunk föntartása az első és főok». A háború alkalmat adna neki idegen sereget az országba vinni és általa háza uralmát megerősíteni.

Ezért szeretne háborut kezdeni.

Midőn e terve meghiusul és alkuba lép a törökkel, új formát ölt előbbeni eszméje. Ha nem lehet a török ellen indítandó harcz ürügye alatt német katonákat az országba vinni, a török segítségével reményli ezt a gondolatát végrehajtani.

A török veti föl ezt az eszmét. Ravaszul azt tanácsolja a királynak, hogy a magyarok helyett idegen katonákat helyezzen a végvárakba.

E tárgyban ír Mátyás Ferdinánd főhercegnek. Szavai lelkébe engednek tekinteni és köteteknél jobban magyarázzák meg a tragœdiát, a melyet Magyarország történetének neveznek.

Annak az elismerésével kezdi Mátyás nagyérdekű levelét, hogy a török ajánlata sérelmes az egész magyar nemzetre nézve. Ámbár tudja, hogy arczul üti vele a nemzetet, mégis hajlandó reá állani. Azt mondja, hogy szemében «isteni végzet színében» tünik föl, hogy «a török maga eltörölni kívánja a Bocskai idejében hozott törvényeket». «Ez által a német nemzet, melyet a magyar oly annyira lenéz, hogy Magyarországban saját védelme végett sem tűri meg, az őt megillető előbbeni méltóságába emeltetnék.» Szerinte már ezért sem kellene ezt a «szép alkalmat» elmulasztani. Olyan «általános fondorlatokat szőnek a magyarok, hogy a szabad választást mindenütt, bent és künt, megállapítsák», hogy — így folytatja okoskodását — «nem nyulhatunk jobb eszközökhöz, mint ha németekkel helyettesítjük a magyarokat.» «A magyarok most szegények és gyengék», «a többi tartománytól nem várhatnak segítséget», s ezért kénytelenek lesznek engedelmeskedni.

Mátyás továbbá azt írja, hogy Erdély ura sem lehet, ha határai közelében nincs német katonája.

Elszorul a szívem, midőn e sorokat olvasom. Minden szavuk megmagyarázza a nemzet ezer kínját és könnyeinek csorgását. Minden betűjük egy végzetes rendszer indító okát tárja föl. Minden szándékuk tettekben nyilvánult több századon át.

Cuvier egy talált csontból képes volt annak az állatnak egész testét megalkotni, a melynek e csont részét tette. Mátyás ezen leveléből kormányzata egész rendszerét ki lehet olvasni. Századok uralkodói szelleme szól belőle hozzánk.

A ki a magyarokról azt írja, hogy «ártalmas fondorlatokat szőnek», az nem akarhatta azokat a törvényeket végrehajtani, a melyek a hatalmat az ő kezökbe tették le. Az csak idegenekben kereshette támasztékát. Annak a kor-

mányzata nem jelenthetett békés korszakot; annak az uralkodása idejében az egykori viszálynak, a régi visszavonásnak folytatódnia kellett.

Mátyást politikai meggyőződése ellentétbe helyezte a nemzettel és ennek jogaival.

Mátyás olyanokat igért, a miknek helyes voltában nem hitt.

Nem bírt megbarátkozni az engedményekkel, a melyeket tett. Nem azért van a rendek pártján testvére ellen, mert azt gondolja, hogy házára szebb és jobb jövő vár, ha kielégíti a nemzetet és megnyugtatja a protestantismust, hanem egyes egyedül azért, mert tanácsosnak tartotta a helyzet kényszerűsége előtt meghajolni.

Mostani uralkodónk nem így tett.

Nehezebben igért és ezért könnyebben tarthatta meg szavát. Csak olyant fogadott el, a miről ő is tudta, hogy nincs ellentétben a védelem érdekeivel, s a mihez bensőleg hozzájárulhatott.

Esküje így nem jött ellentétbe lelkiismeretével és meggyőződésével. Mátyás ellenben ártalmasnak itélte azt, a mit megtartani és másokkal megtartatni megfogadott.

Az 1867-diki kiegyezés valódi compromissum, a menynyiben a nemzet, jogai föladása nélkül, olyan alapra helyezkedett, a mely a király aggodalmait is megnyugtatta.

Az 1606. és 1608-diki évek alkotásai nem ilyenek. A király a maga egészében elfogadta a magyar álláspontot. Nem egyeztek meg új politikában.

Az ő koruknak nem is volt közvetítő gondolata.

Sem az udvar, sem a nemzet nem kereste annak a módját, hogy az állam önállóságát a védelmi érdekekkel akként egyeztessék össze, hogy mindegyik fél megnyugvást találjon benne.

A létrejött kompromissumok ezen egész idő alatt egyszer sem állítanak fel közös alapot, közös politikát, hanem a pillanatilag gyengébb fél áldozataiból erednek, s ezen az egyik fél szabadulni igyekszik tőlük, mihelyt gyengesége szűnőben van. A nemzet sérelmesnek tartja, a mit a királynak követelései közül elfogadott; a király meg el van tökélve, hogy, ha lehet, nem hajtja végre az engedményeket, a melyekre reá állott. Ha csak lehetséges, olyan kétértelmű szövegben állapodnak meg, a melyet, mihelyt elmúlik a kényszerítő helyzet, a mely az egyezményt létrehozta, mindegyik fél másképpen értelmez. Az így létrejött törvények magyarázatai annyi viszályt okoznak, mint a mennyit megszüntettek.

A becsi békén alapuló jogrendben a dynastia a magyar álláspontot fogadta el. A látszat az volt, hogy vele az eddiginél szilárdabb egység jött létre, mert Mátyás az új rendért küzdött a császár ellen, s az új rendnek köszönhette magát a trónt is.

A valóságban azonban az új béke olyan volt, mint az eddigiek.

A nemzet győzelmével elért eredmények olyan súlyos helyzetet teremtettek a dynastiára nézve nálunk is, többi országában is, s oly nehézzé vált a sok külön ország erejét egy czélra irányitani, hogy Mátyás törekvését meg lehet érteni.

Természetes politikai ösztön és valódi érdek helyezte ellentétbe azon jogrenddel, a melynek őre ő volt, éppen úgy, mint őseit.

A Habsburgok nem maradhatnak Európa egyik vezető hatalma és nem tarthatják fönn a császári korona világraszóló hírnevét, ha országaikat nem ők kormányozzák, hanem a sok tekintetben velök ellenséges irányú rendek. Ilyen állapotban hogyan mérkőzzenek meg a franczia

királylyal? Hogyan tartsák fönn az egyenlőséget házuk spanyol ágával? Az egyházi javakkal meggazdagodott német fejedelmek is veszélyessé válhatnak a rendektől függő Habsburgokra nézve.

S azt sem lehet tagadni, hogy a magyarok magatartása is megmagyarázza Mátyás bizalmatlanságát.

Többségük a protestantismusért hevült, míg az uralkodó a katholikus vallás híve volt. A nemzet egy része török pártfogás alatt élt és élénk összeköttetésben volt a nemzet másik részével, a melyhez a solidaritás érzése csatolta.

Mindez érthetővé teszi Mátyás politikáját, de nem igazolja.

Mátyás az idegenekben keresi támaszát. Fő czélja: idegen katonák segítségével trónját megszilárdítani.

Ezen czéljához idomítja politikáját a törökkel szemben. Említettem, hogy háborut azért akart kezdeni, hogy ürügye legyen idegen katonát az országba vinni. S a mikor ez nem sikerül neki, mint leveléből láttuk, a török barátsága útján akarja elérni azt, a mi miatt vele harczba is szállott volna.

Erdélylyel szemben hasonló alapeszméből indul ki. Nem akarja e tartományt meghódítani, mert belátja, hogy azt a török legyőzése előtt meg nem tarthatja, hanem olyan fejedelem alá szeretné állítani, a ki az ő politikáját magáévá teszi.

Báthory Gábor ellen ármányt sző. Meg is támadja egyszer, de megverik hadait. S midőn végül, részben a bécsi udvar rosszakarata, de főleg saját hibái miatt, Báthory megbukik, a bécsi udvar utódja ellen folytatja aknamunkáját.

Bethlen Gábor ellen Homonnayt, a katholikus nagyurat akarja trónra emelni; de előre megigérteti vele, hogy

a király kívánságára német katonákat is befogad országába. Bethlentől azt kívánja, hogy Nagy-Váradba német katonákat bocsásson. Ezen föltétel mellett őt is hajlandó elismerni.

A hatalmi viszonyok módosításának ezen kísérletein kívül Mátyás azon is törekedett, hogy a jogállapotot megváltoztassa.

Minden országgyűlésen, a melyet tart, megkísérli, nem kaphat-e fölhatalmazást, hogy idegen katonákat hívhasson az országba. Azzal érvel, hogy a külföldiek a védelem czéljaira nem adnak pénzt, ha föntartják az őket sértő tilalmat.

A királynak ezen állandó törekvése mellett föltünik az a vágya is, hogy a nádortól szabaduljon. Mikor Illésházy meghal, fölszólítja a rendeket, hogy mellőzzék a nagy fizetésű, nyomasztóan drága nádori állás betöltését. S midőn a rendek erre nem hajlandók, a betöltés módját kívánja megváltoztatni. Ne a király, hanem a rendek jelöljenek négy személyt és közülök a király nevezze ki a neki kedves egyént. De ezt sem birja elfogadtatni. Thurzó halála után ismét megpróbálja, nem volna-e lehetséges a nádori teendőket kormányzó tanácsra bizni, a melynek tagjait ő nevezné ki; de hamar belátja, hogy ezt sem éri el és lemond tervéről.

1618-ban a spanyol királytól pénzt és katonát kér, hogy a királyválasztást eltörölhesse. Csehországban már sikerült neki a dynastia örökjogát elismertetni. Tőlünk azt kéri, hogy fogadjuk el királyul Ferdinánd főherczeget. A mit a dynastia az ő emelkedésével vesztett, azt mind vissza szeretné szerezni. Házát azon hatalmi állásba kivánná helyezni, a melyet a Rudolf-féle válság előtt elfoglalt.

Mindezek a kisérletek meddők maradtak. Mátyásnak

nem sikerült sem a hatalmi viszonyokat, sem a jogállapotot módosítani. E czélra irányult minden próbával hamar fölhagyott.

A török ellen nem bírt háborút indítani. A magyar rendek hátráltatják szándékát és Linzben, a hová összes országai rendeit a háboru előkészítése végett összehívta, a béke mellett nyilatkoznak. Az osztrákok sem hajlandók segítséget adni oly háborúra, a melyet a legközelebbről érdekelt fél sem kíván.

Kegyetlen gondolat volt egy nemzetet akarata ellenére biztos eredménytelenségű viaskodásba taszítani és vérét és pénzét kérni azért, hogy megteremtsék az alkalmatosságot legbecsebb kincsének, szabadságának megnyirbálására. Ez a pokoli gondolat megérdemelte sorsát, a gyors kimulást.

S a török béke kapcsán kieszelt merénylet is elmarad. Mihelyt a rendek neszét veszik annak, hogy a hajduk lefegyverzését tervezik, ez ellen erélyesen fölszólalnak, s a király elhalasztja az egyesség végrehajtását.

1618-ban Mátyás a magyar tanács véleménye alapján eláll azon szándékától, hogy spanyol katonaságot vigyen az országba.

Erdélylyel szemben sem ér sikert a bécsi politika. Báthory Gábor állását aláássa, de helyébe a királyra nézve veszedelmesebb, mert eszesebb Bethlen Gábor lép. S Bethlent az ellene folytatott üzelmek nem törik meg, csak elkeserítik és a törökhöz csatolják. A Bocskai halálával a koronára szállott felsőmagyarországi részek rendeiben pedig az udvar küzdelme az erdélyi fejedelmekkel nyugtalanságot kelt és ébren tartja bennök az Erdélylyel való solidaritás érzését. Erdély önállóságának értékét a magyar szabadság szempontjából mindinkább megvilágítják az ellene irányzott törekvések.

S a mint láttuk, a törvény módosításának kísérlete sem járt különb eredménynyel.

A nádort a régi módon választják meg. Idegen katonák behozatalára a király nem kap engedelmet. S az örökjog biztosításának próbája is hátrafelé sül el.

A király nagy küzdelemre készül, s végül korszerű compromissumba kell belenyugodnia, mely az ügyet csak elhomályosítja.

A király azt akarta elérni, hogy ő adjon önmagának utódot, s a nemzet egyszerűen «elfogadja» az új királyt. A rendek többsége ellenben csak «teljesen szabad» választás utján hajlandó Ferdinánd főherczeget a trónra emelni, a teljes szabadság alatt azt értvén, hogy más dynastiát is választhatnának. Végül megegyeznek az eddigi jog szerint történő «választásban», azaz olyasvalamiben, a mit mindenki másképpen értelmez. A király legfölebb a dynastia köréből történő választást, a rendek az ezen körön is túlmenő szabadságot tartják az eddigi jogos gyakorlatnak. A király azonban mindenesetre föladott valamit követeléseiből, mert az utód «elfogadása» helyett a tőle kiküszöbölni kivánt «választás» lett az egyességnek egyetlen kétségtelen értelmű része.

Mátyás óvatossága a hatalmi viszonyoknak volt a következménye. Mátyás gyengébb, mint voltak elődei. Az a nagy vihar, a melyet Rudolf megindított, nem mult el nyomok nélkül. A fejedelmi jogokat mindenütt korlátozta. A rendiséget és a decentralisatiót mindenütt győzelemhez segítette. Ha Mátyás Magyarországgal szemben politikáját fegyverrel akarta volna képviselni, sehonnan sem számíthatott volna segítségre.

Mindegyik tartománya önálló életet akart folytatni. Még egymásra is féltékenyek voltak. Morvaország, Szilézia, Lausitz Csehországgal szemben is meg akarják erősíteni

függetlenségüket. Csak abban egyek, hogy mindnyájan rettegnek a császári kormány túlkapásaitól.

Csehország 1615-ben kimondja, hogy cseh ügyekben az uralkodó kizárólag bennszülöttek tanácsával éljen. Ugyanazt a czélt követik, mint mi. Sőt messzebb mennek az idegenek üldözésében, mert kimondják, hogy a ki nem tudja a hivatalos nemzeti nyelvet, az polgári jogait elveszti.

A felső-ausztriai rendekkel Mátyás örökösen viszályban él a vallás miatt. A morva rendek megigértetik vele, hogy nélkülök sem béket nem köt, sem háborut nem kezd. 1617-ben Dohna, a pfalzi választó-fejedelem követe, azt jelenti, hogy a Habsburgok minden egyes országa más királyt akar, s hogy a monarchia szétesik. Mátyás maga 1613-ban azt írja, hogy összes tartományai kifelé gravitálnak és halála után széthullik a monarchia.

Csak egy közös érzés képes egyesíteni szomszédainkat. Csak uralkodójuk ellen, csak a rendi és a vallásbeli érdekek védelmére bírnak egymással szövetkezni.

Ha Mátyás megtámadná önállóságukat, újra ténynyé válhatnék a szövetség, a mely Rudolfot megtörte és még érvényben is van.

E korszaknak legkitünőbb osztrák államférfia, Zierotin, ezen szövetségnek állandó szervezetet szeretne adni. A különféle rendek küldötteiből oly hatóságot akar alakítani, mely a központban gyakorolná ellenőrző hatalmát és ott ellensulyozná az imperialistikus politikát. Mátyás annyira fél különféle országainak egymással való érintkezésétől, hogy midőn a török ellen megindítandó háboru előkészítése végett 1614-ben Linzbe hívja küldötteiket, nem tart közös gyűlést, hanem fölszólítja őket, hogy írásban adják elő nézeteiket. A magyar küldöttek duzzognak miatta, de az uralkodó nem engedi meg, hogy együtt tanácskozzanak különféle országai alattvalói.

A magyarok győzelmeinek és a magyar államférfiak közvetítő befolyásának köszönhető, hogy a rendek szövetségén épült és közös garantiájuk alatt álló új rend megdöntésében a király egy országának számbavehető segítségére sem számíthat. Az mindnyájuk közös kincse.

S Mátyást a belső béke föntartására kényszeríti általános európai helyzete is.

A császári czim üres fényesség. A német birodalom lélek nélkül való test és elveszíti minden befolyását tagjaira. Vallásuk szerint csoportosulnak a rendek. A protestánsok szövetsége, az Unio, a Habsburgoknak halálos ellenségévé válik. S a katholikus liga sem helyezkedik a császár vezetése alá, hanem a bajor fejedelem mellé áll. A császár csak a spanyol ág beavatkozására éri el, hogy a liga körébe fogad egy főherczeget.

Mátyás személyes helyzetét sulyossá teszi az is, hogy még jó ideig eltart viszálya Rudolffal, a ki semmi eszköztől sem retten vissza, hogy boszut álljon rajta, s a rendeket is izgatja uruk ellen.

Nyugaton egy darab ideig IV. Henrik franczia király hatalmas egyénisége is veszélyezteti a Habsburg-házat. A franczia nemzet elborzad a vallásháboru iszonyatosságaitól. Az élni akaró nemzetet a kripták jéghideg szele csapja meg és a haláltusa verejtékét érzi homlokán. Az összeroskadás tüneteinek szaporodásával ujra föllobban a franczíákban a nemzeti érzés és IV. Henrik mentő karjai közé vetik magukat.

Ez a nagyszabásu férfiu igy kedvező helyzetbe jut. A reformatio után ő az első uralkodó, a ki egy nagy nemzetet megint politikai czéljai szerint irányíthat, a ki megint egységes erők élén áll. S ezt az erőt a Habsburgok ellen akarja harczba vinni.

A világ azon nagy tusa második fölvonása előtt látszik

állani, a melyet I. Ferencz és V. Károly indítottak meg. De a szerepek kicserélődtek. Henrik a támadó, a félelmetesebb fél. Már szervezi seregeit és útra akar kelni, hogy a Habsburgokat megtörje és ujjáalakítsa Európa térképét, a midőn egy fanatikus meggyilkolja. (1610.)

A Habsburg-ház elkerüli a vészt. De azért erőhöz nem jut. Ha nyugatról közvetlenül nem is fenyegeti vihar, belső gyengesége nem múlik el, s keleten, Magyarország szivében, még mindig ott tanyázik az idegen és ellenséges világhatalom, a török.

A szultán véres bárdja óvatosságra int. Minden magyar viszály neki hajtana hasznot, s a pogányt tehetné az ország urává.

Magyarországban magában sem javult a király hatalmi helyzete. A törökkel kötött béke következtében kevesebb idegen katona van az országban, mint elődei idejében. Bocskai óta a magyar állam felsőbb kormányzata teljesen kiépült. Az udvar tervei a magyar kormány körében is rossz hatást keltenek. A rendek vezérei mindjárt keletkezésekor megismerhetik és meghiusíthatják az udvarnak tekervényes politikáját. A királynak már környezetében is nehézségekbe ütköznek a magyarok ellen irányuló szándékok.

S fönmaradt a vidék önkormányzata, a decentralisatio. mindaz, a mi előbb a magyar szabadság védelméül szolgált, a mi a nemzeti élet legbelsőbb rugóit az idegen befolyás alól elvonta. S különös jelentőségre tett szert a fölvidéknek a központi hatalomtól független kerületi közgyűlése. A megyék, a melyek Bocskai halála után visszaszálltak a koronára, önálló élénk politikai életet élnek, s a protestantismus és az alkotmány éber őrei. Majd az ország vezérférfiainak befolyása következtében, a magyar rendi kormány intentiójának megfelelőleg, majd az erdélyi fejedelemmel egyetértve,

gáncsot vetnek a bécsi udvarnak. Ők akadályozzák meg az Erdély önállósága ellen intézett támadásokat. Homonnay ellen, a ki az udvar politikáját szolgálja, táborba is szállanak. A hajduk lefegyverzésének tervét erélyes fölszólalásuk gátolja meg. Ez időben ők födik Erdélyt, a mely azután busásan visszafizeti, a mit érte tettek. Erdély ereje Báthory Gábor alatt személyes politika érdekében használódik ugyan el és hűtlen Bocskai irányához, de azért ennek a vitéz és kiszámíthatatlan fejedelemnek hatalma mégis tilalomfa az absolutismus utján. Erdély oly hatalmi tényező, hogy engedékenységre hangolja a bécsi kormányt. Kő az utjában, a melyet el szeretne onnan hengeríteni, de nem bir vele.

S Magyarország hangulata kevésbbé engedékeny Mátyás idejében, mint volt azelőtt. Rudolf magatartása fokozta bizalmatlanságát, Bocskai sikerei pedig növelték önérzetét. Nem hajlandó jogaiból bármit is föladni. A királynak minden efféle kisérletét határozottan visszautasítja. Az országgyűlések mindig újra megerősítik, a mit a király meg akart szüntetni. Sőt néha még szabatosabban fejezik ki jogainkat. 1618-ban a törvény kimondja, hogy a nádor utasításainak legyenek az összes várparancsnokok alárendelve, a mi a hadi tanács befolyását lett volna hivatva kizárni. Ugyanakkor az új király hitlevele ismétli az összes alkotmányos biztosítékokat.

Bocskai kora után csak erőszakkal lehetne a magyar alkotmányt megcsonkítani. Erőszakhoz azonban a király nem mer nyúlni, s nem is nyulhatna. Ezért volt Mátyás törekvése meddő, s ezért maradt épségben a Bocskai korában újra fölállított alkotmányos bástya.

De ha Mátyás nem is bírta a hatalmi állapotot a maga javára megváltoztatni, s a törvényekből azt kiküszöbölni, a mi helyzetét elődjéénél is nehezebbé tette, az alkotott törvények végrehajtása terén már nagyobb ered-

ményt ér el. Nem bírja a maga részére visszaszerezni, a mi jogot a rendek újra megállapítottak, de megakadályozza, hogy valódi hasznukat lássák.

A magyar ügyeket egyes-egyedül magyar tanácsosokkal kellene intézni. De, miként korábban, most is az udvari hatóságok a legfelsőbb kormány. A török béke megújítása érdekében is Khlesl tárgyal.

S Mátyás álláspontjára helyezkedve érthetővé válik az ő kormányzati rendszere.

Azt a politikát, a melyet követni akart, magyar államférfiak nem mozdították volna elő. Illésházy vagy Thurzó a határok kitüzésénél minden bizonnyal jobban megvédték volna a király érdekét, mint tette Khlesl, mert magyar földet szívükből lehetett volna csak kihasítani; de nem szerezték volna meg uruknak az alkalmat, hogy a németeket visszahelyezze Magyarországban elfoglalt «régi méltóságukba», a min Khlesl iparkodott. Mivel a király nagyobb jelentőségünek itélte ezt az utóbbi kívánságot, mint akár az ország határainak az érdekét, a magyarok fölött álló idegen kormányt tartott.

A hadi ügyekben az udvari tanács döntött. Ez ellen már 1609-ben panaszkodik a magyar tanács. Azt írja, hogy a magyar alattvalók e miatt nagy bajba jutnak, mert a törvény tiltja, hogy sérelmeik orvoslásáért Bécsbe forduljanak, itthon meg ezt el nem érik.

Az udvari tanács pedig erre azt válaszolja, hogy lehetetlen a hadi ügyekbe be nem avatkoznia, mert az osztrák rendek fizetik a végvárakat. S a magyarok megnyugtatása végett azt a tanácsot adja a királynak, hogy nevezzen ki magyarokat udvari hatóságaihoz.

De még ez sem történik meg és Bécsből csupa idegen vezeti hadügyeinket, mint ezelőtt tették.

A fontosabb katonai állásokat a király nem a magyar

tanácsnak, hanem az udvari hatóságnak véleménye alapján tölti be, ámbár a törvény világosan ennek ellenkezőjét kívánja.

A magyar tanács ellenére 1610-ben Dóczyt Szatmár kapitányává nevezi ki, Draskovichot meg a bányavidékek élére állítja.

Thurzó fölszólal ez ellen, sőt Érsekujvár parancsnokát megdorgálja, hogy az ő utasítása nélkül átadta a kulcsokat Draskovichnak. Molart, a hadi tanács tagja, a nádornak szemére veti, hogy a fegyelmet meglazítja, midőn egy kapitányt engedetlenségre bíztat, s a király elé azzal az indítvánnyal járul, adjon kegydíjat a megdorgált Thurynak. Tagadhatatlan, hogy a fegyelemnek nem vált hasznára a nádor eljárása; de tehetett-e másképpen, midőn a király szegi meg a törvényt, a melyet megőrizni a nádornak volt kötelessége? A helytelen politika oda juttatta a dolgokat, hogy a császári és a királyi, tehát az illetéktelen, de teljhatalmu hatóságok és a törvényes hatóság között a viszály már nem játszódik le az uralkodó szine előtt, hanem kikél az akták homályából, belép az életbe és az intézményeket alapjukban rendíti meg.

Tételes törvényeinknél fogva a pénzügyeket is önállókká kellett volna tenni. De ez sem történik meg. A kincstartói állást, a törvény parancsa ellenére, nem töltik be. A harminczadosok nagyrészt idegenek; a bányavárosokat Bécsből kormányozzák.

Mindez jogtalan, mindez ellen panaszkodik a nádor: de hiába teszi, mert nem ér el semmit.

A törvények szerint az idegen katonáknak a végvárakból ki kellett volna vonulniok.

De hogyan rendelte volna ezt el Mátyás, a kinek főtörekvése volt, minél több idegent az országba szállítani.

A rendek egy országgyűlésen sem (1608. 1609. 1613.)

mulasztják el e sérelmet elpanaszolni. De kielégítő eredményt nem érnek el.

Győrt kivéve, minden végvárba magyar kapitányt kellett volna kinevezni. De nem így történt. Mátyás utolsó országgyűlésén, 1618-ban, a rendek fölsorolják, hogy a komáromi parancsnok idegen, s hogy Tatára és Érsekujvárra újra németeket küldött a király.

A bán, a törvény ellenére, nem nyeri vissza teljes hatáskörét.

A horvát-szlavon végvárak közvetlenül Ferdinánd főherczeg alatt állanak és őrségük német.

A királynak erős érve volt a rendek ellen. Mivel folyton pénzt kérnek a szomszédoktól, katonáikat is el kell fogadniok. Azt mondja, hogy ők tízszer annyit költöttek a várakra, mint a magyarok, méltányos tehát, hogy kívánságaik teljesüljenek. Maguk a horvát várakban tanyázó német katonák azt hangoztatják, hogy onnan nem mennek el, mert azok éppen annyira Ferdinándéi, mint Győr a német birodalomé.

A pénzbeli segítség mindig és mindenütt függő viszonyt teremt. Önállóságunk Achillessarka kezdettől fogva az volt, hogy nem birtuk önmagunk szükségeinket fedezni. A felsőmagyarországi kamara 1610-ben 65,000 forint hiányt mutat ki, a pozsonyinak a jövedelmét 40,000 forintra becsülik, holott ennek egyedül a bányavárosok védelmére havonkint 15,000 forintot kellett volna adnia.

Ezek a tények a király álláspontjának váltak a javára. A jogi függetlenség nem lesz valódivá, mert a pénzügyi függés még béke idején sem szűnik meg.

Mátyás uralmának végső eredménye tehát az állam megbénulása.

A király nem bírja a rendeket elnémítani és arra szorítani, hogy alkotmányukat megcsorbítsák. De másfelől

ők sem érhetik el, hogy a király saját hatáskörében a törvényeket tiszteletben tartsa. Az alkotmány megmarad, de végrehajtása csonka. Mind a két fél eléggé erős a defensivára, de egyik sem eléggé erős arra, hogy a maga akaratának a másikat alája vesse.

Ez az állapot éppen annyit árt a királynak, mint a nemzetnek. A király nem nyeri meg, a mit a nemzet veszít. A király magatartása föltétlenül hibás. Nem szólva a kérdés erkölcsi oldaláról, a czélszerűség szempontjából is elítélendő az a politika, a mely ily visszás helyzetet teremt.

A király elveszti a nemzetnek iránta érzett ragaszkodását, s cserében érte kevés reális hatalmat nyer. Mivel hatalma megtartja idegen jellegét, nem bírja a rendiség korlátait visszaszorítani és nem képes magának annyi jogot szerezni, hogy valóban ura lehessen országának. A törvényes magyar kormányzatot Mátyás az udvari hatóságok alá rendeli, de az azért mégis létezik, az országban nagyobb a tekintélye, mint a bécsi kormányé, s önálló politikát folytat. Ellene dolgozik az udvar intentióinak és meghiusítja terveit. A királyi hatalom, kedvező kiinduló pontja ellenére, olyan idegen, tehát olyan népszerűtlen, mint a milyen volt Ferdinánd vagy Miksa idejében; ellenben korlátoltabb, mint volt amazoké, mert maga Mátyás segítette kiépíteni azokat az alkotmányos bástyákat, a melyeken elődei már rést ütöttek.

Olyan hatalmi viszonyok közt, a melyek az erélyes föllépést lehetetlenné tették, Mátyás rosszakaratot tanusít, féluton megáll, s a helyett hogy eredményt érne el, bizalmatlanságot támaszt maga ellen. Idegen katonái sértik és izgatják a nemzetet, de nem eléggé számosak, hogy velök elnyomja a zavarokat, a melyeket jelenlétök előidézhet.

Annál hibásabb Mátyásnak ez a politikája, mert ha tiszteletben tartja Magyarország önállóságát, minden való-

szinűség szerint magyar királyi hatalmát nagy mértékben fokozhatta volna. A vallás ügyének alakulása neki erre módot szolgáltathatott volna.

Mátyás idejében a nemzet vallásbeli élete még válságosabb fordulatot vett, mint a politikai. Mátyás épp oly kevéssé híve a tőle szentesített vallásszabadságnak, mint a politikainak. Lelke föllázadt mindegyik ellen. Midőn az osztrák rendek vallásbeli engedményeket kérnek tőle, panaszosan kifakad, hogy mindenképpen szerencsétlenül jár, mert vagy koronáját veszti el, vagy üdvösségét.

De azért a vallásos békét még sem ő zavarja meg, hanem az egyház.

A protestantismus künt és bent nagy erőre tett szert. Mátyás nem fanatikus, a ki ne mérlegelné a nehézségeket, a veszélyt; inkább a félrendszabályok embere. Üdvösségét is, trónját is meg szeretné tartani, s ezért sikert igérő erélyes üldözésektől tartózkodik; a mikor azonban teheti, ellentétben a törvényekkel, árt az új felekezeteknek. A harczoló katholicismus támadásait sem akadályozza meg.

A protestantismust ellenségévé teszi, a katholikusokat ki nem elégíti.

S a mit ő nem mer megindítani, azt megteszi az idők szelleme.

A katholicismust e korban mindenütt fiatalos hév tüzeli. A bajok, a megpróbáltatások közben megizmosodott és hódítani vágyik.

Mátyás idejében Magyarországban is nagy arányokat öltött a világ uralmáért küzdő katholikus reactio. Uralkodásának legfontosabb eseménye a katholicismus támadása a protestantismus ellen. Az apályra a dagály következik. A jezsuiták mind nagyobb tevékenységet fejtenek ki. A főpapság körében is terjed az intransigens szellem. A papság minden erejét megfeszíti, hogy a laikus elemet

közönyéből és türelméből fölrázza. Fegyelmezett vakbuzgó tábor élén rohamot akar intézni a más vallásuak ellen, s helyre akarja állítani a régi idők állapotát, a katholicismus egyeduralmát.

Pázmány Péter a legkiválóbb és leghatalmasabb képviselője az új iránynak. Nálunk ő személyesíti meg a katholikus reactiót.

Rendkívüli tehetségű férfiú. Nagy szónok, logikus és világos fej, a kinek érvelése éles, mint a borotva, a magyar nyelv mestere, a magyar próza egyik legjelesebb művésze. Egy eszményt szolgál, megfeszített munkássággal, kitartással, ügyességgel, nyiltsággal és bátorsággal. Imponáló egyéniség.

Nem a szeretet, a könyörület apostola, nem első sorban emberbarát, nem abból a legjobb typusból való, a melyet a keresztény vallás formálni tud, nem olyan fajtájú, a kit más hiten levők és hitetlenek egyaránt megbámulhatnak és megszerethetnek, ha helyén van a szívük. De mindezek mellett tiszteletet keltő. Nem ámít. Nem mellékczélok eléréséért, nem hatalom szerzéséért, hanem vallásos buzgóságból üldöz. S ámbár harczias jellemű és hatalmaskodó, azt hiszem, még sem olyan könyörtelenül vérengző, mint annyi más korabeli térítő.

Bízik önmagában és ügyének meggyőzhetetlen igazában; az egyenlő és szabad mérkőzés útján aratott diadalait becsüli a legtöbbre és leginkább ezen a módon hódít. A lelkekre hatva, éri el nagy sikereit. Igaz hivőket akar az egyháznak szerezni, ezt pedig kényszerrel nem teheti. Ezért vet fősúlyt az érvekre, a papság példás magaviseletére, az iskolára, a meggyőződés keltésére.

Midőn a király 1608-ban azt a kérdést intézi hozzá, megegyeztethető-e a keresztény kötelességeivel a vallás szabad gyakorlásának megerősítése, azt feleli, hogy nem csak

azt kell tekintetbe venni, hogy mit kellene tenni, hanem azt is, hogy mit lehet elérni, a protestantismus elnyomása pedig a magyarokat a török védelme alá hajtaná. Érseki székében elődje, Forgách és utódjai közül is többen, mint Szelepcsényi, Kolonics, keményebbek és hajlíthatatlanabbak voltak. Pázmány meg sem kísérli, hogy a törvényeket a katholikusok javára módosíttassa. De azért a társadalom körében az erőszaknak is pártolója. Örömmel nézi, ha a földbirtokos jobbágyait a katholikus vallás elfogadására kényszeríti, vagy ha a templomokat fegyverrel hódítják el a máshitűektől.

Pázmány egyáltalán harczias természetű. Jogát még a római kuriával szemben is megóvja. Nem csak politikai ellenfeleivel, de még azokkal is kész összetűzni, kik nagy vonásokban vele közös politikát követnek.

Czélja nem szorítkozik a hitbeli életre.

A vallás és a politika ez időkben mindegyiknek a kárára túlságosan egymásba olvad. S mint esztergomi érsek Pázmány oly közjogi hatalommal bírt, hogy más körülmények között sem zárkózhatott volna el a politika szolgálatától.

Milyen volt Pázmány mint politikus?

Sok ellenséget szerzett magának. Mint meggyőződéséért és pártjáért szenvedélyesen küzdő ember gyűlöl és gyűlöletet von magára. Életében kétségbe hozták magyarságát és halála után is föltámadt a kétely hazafiságának bensősége iránt.

Nem hiszek e vádban. Hazafiság talán nem volt elhatározásainak legfőbb indító rugója. Azt hiszem, hogy mindenekelőtt katholikus volt és csak azután magyar. De a mennyire világi tekintetek reá hatottak és Istenén és vallásán kívül más czélok is hevítették, nemzetéért élt.

Ő maga írja, hogy «olyan magyarnak tartom maga-

mat, mint akárki», s hogy «hazám, nemzetem» «becsületét és csendességét» szeretem és «Istentől óhajtva kérem». Általában leveleiben mindig a szeretet meleg hangján szól «szegény» «maradék» hazájáról. Én hiszek őszinteségében. A magyar faj sajátossága, hogy tagjai buzgó hazafiak. A ki nemzete nyelvét annyi szeretettel gondozta, a kinek olyan magyar műveltsége volt, mint Pázmánynak, a ki büszke volt magyar nemesi származására és olyan kiváló lélek volt, mint ő, az hazájának vajudásai, kínlódásai, szenvedései iránt közömbös nem lehetett. Nem lehetett rosszabb másoknál, a ki egyébként annyival különb volt, mint ők.

Ha egyháza iránt vélt kötelessége ellentétbe juttatta volna nemzete iránt érzett szeretetével, meglehet, hogy az előbbeninek marad híve. De nem került ebbe a helyzetbe. Fölfogása nemzete érdekeiről és politikája ugyanabba az irányba terelték, mint hite.

Éppen azért, mert szerette fáját, azt akarta, hogy az igaz, az egyedül üdvözítő hitben éljen. Hazafisága is a katholikus propagandára serkentette.

A dynastiától várta a katholicismus megerősítését is, az ország védelmét is. A nemzet lelki üdvét és politikai boldogulását ugyanannál a szövetségesnél kereste. Ezért ragaszkodik hozzá bensőbben, mint a magyarok zöme eddig tette.

1616-ban azt írja, hogy Magyarország «egyfelől német provinciákkal, másfelől a törökkel határos; lehetetlen, hogy Magyarország erejével az két hatalmas fejedelemség között megmaradhasson; avagy a pogány torkába kell esni, avagy az szomszéd keresztény fejedelem szárnyai alatt kell megnyugodni».

Úgy vagyunk, mondja találó hasonlatai egyikével Bethlennek, «mint a küszöbön az ajtó között levő újj».

Ezért helyesel sok olyant, a mit a nemzet többsége kifogásol, ezért részeltetné a királyt sok olyan hatalomban, a mitől a nemzet többsége alkotmányát félti.

Midőn a nemzet többsége a teljesen szabad királyválasztást akarná biztosítani, ő a Habsburg-dynastia követelését a magyar korona iránt jogosnak és üdvösnek is tartja, s érette nyiltan síkra száll.

Midőn az országgyűlésnek protestáns hitű többsége a nádor megválasztását sürgeti, Pázmány a közjog ellenére hajlandó a választást mellőzni, s örömmel látná, ha a nádor helyett, a ki okvetetlenül a protestánsok közül való volna, a nemzet ügyeit katholikusok intéznék, a kik szerinte hasznosabb, a nemzetre nézve üdvösebb politikát követnének.

Általában nem barátja a nádori állás nagy hatalmának. Jobban szereti azt az állapotot, a mely mellett az egyháznak magyarországi feje, az esztergomi érsek, azaz ő maga, viszi a polgári kormányzatban is a vezető szerepet.

Midőn a nemzet hangulata a dynastia ellen fordul, Pázmány a hazafiak természetes aggodalma ellenére német katonáknak az országba való bevitelét is helyesli, mert a fönforgó körülmények között csak bennök látja az igaz vallás és a jó politika védelmét.

A király és a nemzet közötti egyetértésben keresi mind a két fél üdvét, s ezért azon buzgólkodik, hogy a nemzet magatartása a király bizalmát fölébreszsze. De a király politikájának is olyan irányt kíván szabni, a mely szerinte megfelel a nemzet érdekeinek.

1616-ban Pázmány tiltakozik az ellen, hogy a magyar kamara az osztrák kamarának engedelmeskedett. 1618-ban a királyt lebeszéli azon szándékáról, hogy az országgyűlésre erőszakot gyakoroljon, s az országgyűlés alatt a királylyal

szemben megvédi a nemzetnek azt a jogát, hogy a dynastia tagjai közül választhasson királyt.

Többször ellenzi az Erdély önállósága ellen irányuló támadást, s ennek okát Keménynyel szemben Bocskai politikájára emlékeztető érvvel magyarázza meg. Azt mondja, hogy a német «gallérunk alá pök» és szemében minden tekintélyünk szétfoszlik, ha Erdély nem magyar fejedelem alatt áll. «A törököt töltsétek adománytokkal» s ne szakadjanak tőlük el» — ezeket tanácsolja az erdélyieknek.

E nyilatkozat őszinteségéhez kétség fér.

A törökre támaszkodó protestáns Erdély önállósága annyira ellenkezett a katholicismus érdekével, s annyira ellenkezett Pázmánynak a nyugati szövetséget követelő meggyőződésével, hogy alig hihető, hogy Bethlen és Rákóczi trónjának föntartása mellett szót emelt volna, ha őket könnyen meg lehetett volna buktatni. Hisz' Bethlen ellen maga is szőtte a támadás szálait. Valószinű, hogy midőn a Rákóczival kötendő béke hívének mutatkozott, a kire személyes befolyást is remélt gyakorolhatni, főleg a hatalmi viszonyok birták erre az elhatározásra. Minthogy nem volt reménye reá, hogy őt le lehessen győzni, a békét tartotta az okosabb politikának. Bécsben a német harczokra hivatkozva, nyilatkozott a béke mellett. Alig ha ez volt igazi motivuma.

A bécsi udvar is a béke felé hajlott, ámbár bizonyos, hogy Erdély magyarságának az érdeke reá hatással nem volt.

Megértem azt a politikát, a mely, ámbár ragaszkodik a dynastiához, mégis küzd kormányzati rendszere ellen és örömmel látja, ha a keleti részek iránya megkönnyíti az ország önállóságának föntartására törekvő működését. De azt már meg nem foghatom, hogy olyan aulikus államférfiu, minő Pázmány volt, a ki a dynastia jogait szaporítani és hatalmát fokozni akarta, mert ennek gyöngesé-

gében látta a haza veszélyét, hasznosnak tartsa a dynastiáéval homlokegyenest ellentétben levő erő kifejlődését. Ha olyan veszélyt lát a király hatalmában, hogy ellensúlyozása végett olyan alakulást is örömmel üdvözöl, a mely a vallás érdekét és az ország békéjét fenyegeti, miért nem törekszik arra, hogy e veszélyt maga is korlátozza? Miért fokozza azt egész életén át?

A kor taktikájának megfelelő fogás lehetett talán az, hogy Pázmány az erdélyiekkel szemben a maga érdemének tulajdonította, a mibe csak kénytelenségből nyugodott bele.

De még ha helyes is föltevésem, mindent egybevetve akkor sem látok Pázmány magaviseletében olyant, a mi hazafisága ellen bizonyítana.

Minden cselekedetét az az erős hite okolja meg, hogy a török és a protestantismus részéről fenyegető veszély, e földön való boldogulásunk és égbeli üdvösségünk egyaránt a Habsburg-dynastia megerősödését követeli. Royalismusa bensőbb volt, mint kortársainak nagy többségéé.

A dynastia rossz politikája okozta, hogy a ki vele tartott, az a hazafiatlanság vádját vonta magára.

A ki királyainknak velünk szemben követett maguktartását igazán helyeselte, a kinek a dynastia kormányzati rendszere kedve szerint való volt: az magyar érzésű ember bajosan is lehetett.

De a ki ezt a rendszert azért támogatta, mert veszélyei mellett is üdvösnek, sőt szükségesnek itélte a dynastia hatalmát, annak a hazafisága éppen oly igaz, éppen olyan intransigens lehetett, mint bárki másé.

Pázmány működése korszakot alkotó volt. Előretörő világtörténeti nagy erőket, idejének leghatalmasabb szellemi mozgalmát elsőrangú egyéni tulajdonságokkal képviselte. A siker nem is maradt el. A katholicismus az ő életében ismét terjed, s az egész vonalon visszaszorítja az

új hitet. Már Mátyásnak utolsó országgyűlésén a főrendek között a katholikusok vannak többségben.

A nemzet politikai élete új tényezővel szaporodik. Hatalmas politikai és vallásbeli párt keletkezik. A nemzet sorsának új kovácsa támad.

Milyen hatása volt nemzetünk fönmaradására a katholicismus megerősödésének, a mely többé meg nem szünt és idők multával megint a régi vallás felsőbbségét alapította meg?

A katholicismus kapocs lett a király és a nemzet között. Közös vallás, ha igaz és benső, a fölfogásoknak, a nézeteknek közös vonást ad. A vallásbeli küzdelmek korában pedig a közös vallás közös politikai érdekeket, eszményeket, rokonérzést és ellenszenvet teremtett.

A katholikus dynastia és a katholikus magyarság, legalább bizonyos kérdésekben, együtt érez, együtt örvend és együtt busul. Ugyanabból a szempontból itélik meg a világeseményeket. A valódi bizalom, az összhangzatos együttes működés lehetővé válik.

A katholikus magyar politikusok nagy része valóban hű és minden ösztönével erősen és őszintén ragaszkodik a Habsburgok uralmához.

A nemzet érdekében levő politikai combinatio megerősödik.

De nem veszélyezteti-e a katholicismus terjedése a szabadságot?

Ha a királyt a magyarság megbizhatósága arra birná, hogy hazánkat magyarokkal kormányoztassa és az idegen uralomnak végét szakaszsza, új és boldogabb korszak nyílnék a nemzet előtt.

A katholikus párt hivatása volt, hogy a dynastia magatartását javunkra befolyásolja. Sikere ki sem számítható haszonnal járna a magyar ügyre nézve. De ha sikert

nem ér, fönforgott a veszély, hogy az idegen szellemű udvar a vele tartó magyar pártot varázskörébe vonja. S ha a korona politikája megint olyan útvesztőbe tévedne, mint Rudolf idejében, a felekezetek ellentéte, a katholikusok hűsége, a nemzet megoszlása nem gyengítené-e meg a nemzeti ellenállást? Jó és rossz lehetőségek, örvendetes és komor kilátások nyílnak meg a nemzet előtt. Melyik fog megvalósulni?

Mátyás idejében a katholikus reactio több kárt okozott, mint hasznot. Pázmány és társai Mátyás terveinek egyes fattyuhajtásait lenyirbálják és a rendeknél is a kellő határokon túl nem menő engedékeny szellemet keltenek. Ennyiben használnak a királynak is, a nemzetnek is. De nem képesek az udvart vezetni. Nem bírják Mátyást útjáról eltéríteni. Mátyás segítségükkel a királyságnak új jogot is szerezhetne, csak magyarosabb lélek lakoznék benne. De mivel politikája idegenszerű, a katholikusoknak sem sikerült a nemzetet megnyugtatni és a bizalmatlanság ellenük is fordul.

Midőn a protestantismus a XVI. században rohamosan terjedt, részben a katholicismus gyengeségénél, részben a protestáns vezérek mérsékleténél fogva lehetséges volt a politikai tekinteteknek uralma és a nemzeti létföntartás ösztönének érvényesülése. A józanság és a hazafiság még visszaszoríthatta a felekezeti szenvedelmeket. De most a katholikus támadás szervezett és győzelmes protestantismust talál magával szemben. Aczél aczélra csap, nem mint ezelőtt puha agyagra, s szikrát hány. A felekezeti szellem erősebb, mint azelőtt volt, s olyan összeütközéseket idéz elő, melyek a nemzeti szempontok érvényesülését korlátozzák. Ellenfelekből ellenségek lesznek.

A türelmetlenség szelleme nőttön nő. Pázmány panaszosan fakad ki, hogy még mindig vannak olyanok, a kik azt találják, hogy a jó protestáns is üdvözölhet. Az ilyen emberek azonban, sajnos, mind ritkábbak lesznek. Páz-

mány gondoskodik az efféle nézetek kiirtásáról. Az intransigens főpap megbotránkozással említi azt is, hogy több helyen ugyanazt a templomot különféle felekezetek használják. Pázmány elpusztítja azt a szellemet is, a mely ezt az állapotot elnézi. A katholikusok körében, sajnos, nagyra növeli a harczoló és hódító hitet, azt, a mely nem fér meg más felekezetekkel. Nem csak a templomok közösségét nem akarják eltűrni, hanem a hazában sem birnak a protestánsokkal együtt meglenni. A protestánsok sem engednek. Eddig óriási többségben voltak és nem éltek vissza hatalmukkal. Most, mikor új életerőre bukkannak a már csaknem végleg legyőzött ellenfélnél, veszélyeztetve érzik magukat és felsőbbségük föntartásáért a végsőre is készek.

A vita fő tárgya a templomok kérdése. Az új törvények a jobbágy számára is biztosították vallása szabad gyakorlását, de a templom a földesuré, a kegyuré volt, minél fogva katholikus földbirtokosok protestáns községei templom nélkül maradtak.

Igaz, hogy a protestáns földbirtokosoknak is megvolt ez a fegyverük; de mivel ez időben éppen a nagyurak körében terjedt el a katholicismus, a két félre nézve egyenlő állapotból több hasznot húztak a katholikusok. A protestánsok ezért a templomok használatát a jobbágyok számára is biztosítani akarták.

Érvekkel és erőszakkal, országgyűlésen és azon kívül folyt a küzdelem.

A politikai ellentétekhez ismét a felekezetiek járultak. Mátyás uralma a pártoskodás, az elégedetlenség, a viszály jelében végződik. A megnyugvás és a béke, mely koronázásakor a lelkeken uralkodott, innen már eltünt. Kis ok is elégséges arra, hogy kigyuladjon a polgárháború tűze. Kevés kell hozzá, hogy annyit szenvedett hazánk újra a pusztító harczok martalékává váljék.

— —

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** (IV. Egyetem-utcza 4) megjelent és kapható minden könyvkereskedésben:

GRÓF ANDRÁSSY GYULA BESZÉDEI.

Két kötet.

Kiadta

LEDERER BÉLA.

I. kötet. (1847—1868). 1848-ki arczképével. Ára füzve **6** K.
II. « (1869—1871). 1877-ki « « « **8** K.

AZ 1867-IKI KIEGYEZÉSRŐL.

Irta

GRÓF ANDRÁSSY GYULA.

Ára füzve 4 K.

A MAGYAR ÁLLAM FÖNMARADÁSÁNAK ÉS ALKOTMÁNYOS SZABADSÁGÁNAK OKAI.

Irta

GRÓF ANDRÁSSY GYULA.

Két kötet.

A két kötet ára füzve 12 K.

DEÁK FERENCZ BESZÉDEI.

Összegyüjtötte

KÓNYI MANÓ.

Második bövitett kiadás. — Hat kötet.

A hat kötet ára füzve 60 K, vászonkötésben 80 K.

SCHLAUCH LŐRINCZ BIBORNOK-PÜSPÖK BESZÉDEI ÉS DOLGOZATAI.

Második kiadás. – Négy kötet.

Ára füzve 16 K, félbőrkötésben 28 K.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be taken from the Building

Form 410